

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

วชิรญาณภิกขุ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔)

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น นพวงศ์)

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ๕ (เจริญ สุวฑฺฒโน)

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

เสฐียรพงษ์ วรรณปก

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

เรียบเรียงโดย หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

ISBN : 978-616-7574-09-7

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พุทธชยันตี ๒๖๐๐ ปี ทรงตรัสรู้ธรรม
มหกรรมลานโพธิ์ ตอน งานวัดลอยฟ้า
พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๕
โดย หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ
จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

ดำเนินการผลิต หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ
สวนวชิรเบญจทัศ (สวนรถไฟ)
ถนนนิคมรถไฟสาย ๒ แขวงจตุจักร
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐
โทร. ๐ ๒๙๓๖ ๒๘๐๐
โทรสาร ๐ ๒๙๓๖ ๒๙๐๐

พิมพ์ที่ บริษัท คิงออฟแอดเวอร์ไทซิงแอนด์กราฟฟิค จำกัด

สมทบการผลิตเพื่อกิจการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๘๐ บาท
และรับบริการสั่งพิมพ์เพื่อเผยแผ่เป็นธรรมทาน

คำนำ

“**พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร**” ถือเป็นประเด็นหนึ่งที่สำคัญที่สุดของมนุษยชาติ และชาวพุทธทั้งหมดโดยเฉพาะในวาระแห่งการเฉลิมฉลองพุทธชยันตี ๒๖๐๐ ปีแห่งการตรัสรู้ พุทธศักราช ๒๕๕๕ นี้ ที่ถือเป็นอีกโอกาสสำคัญแห่งการส่งเสริมการศึกษาเรียนรู้เพื่อการน้อมนำมาใช้ในชีวิต

จากการค้นคว้าพบว่า มีบทนิพนธ์ในหัวข้อนี้ ๒ บทเป็นของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ และ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช-สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) อีก ๒ บท

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ชื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่อง อิทปปัจจยตา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ในหนังสือพุทธธรรมมีความตอนหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไรหรือริยสัง๔ หรือปฏิจจสมุปบาท

โดยได้พบอีก ๒ บทสำคัญของวชิรญาณภิกขุ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔) และ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง วชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์) ที่ทรงแสดงว่าเป็นธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ ชื่อปฏิจจสมุปบาทธรรม และ ปฏิจจสมุปบาท

จึงได้ประสานขอสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ซึ่งให้ความสำคัญกับงานฉลองพุทธชยันตีช่วยประสานในการขอรับอนุญาตจัดพิมพ์พร้อมทั้งขอรับบทความจาก ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต เพื่อให้เป็นหนังสืออ้างอิงในเรื่องนี้และในวาระโอกาสกันเป็นมงคลยิ่งนี้

โดยในการจัดพิมพ์เลือกเรียงลำดับตามระยะก่อนหลังแห่งการนิพนธ์ด้วยการจัดแบ่งเป็น ๒ กลุ่มคือกลุ่มของพระภิกษุสงฆ์ ๕ บท และ ของฆราวาส ๒ บท ดังที่อยู่ ในหนังสือเล่มนี้แล้ว.

ขอท่านทั้งหลายได้น้อมนำสัญญาความจริงเหล่านี้ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้

และเมตตาเผยแผ่สั่งสอนสืบมาผ่านกาลเวลาและนานาครุบาอาจารย์มาปฏิบัติเป็น
กิจญาณเพื่อการบังเกิดผลเป็นกตญาณตามคำสอนของพระพุทธองค์ในปฐมเทศนา
ธัมม-จักกัปปวัตตนสูตรเมื่อ ๒๖๐๐ ปีที่แล้วให้สมกับที่บรรพชนชาติไทยได้สืบสานมา
ถึงเราในทุกวันนี้

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ
วิสาขบูชา พุทธศักราช ๒๕๕๕

สารบัญ

คำนำ	๓
ปฏิจจนสมุปบาทธรรม	๗
โดย วชิรญาณภิกขุ (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔)	
ปฏิจจนสมุปบาท	๒๑
โดย สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น นพวงศ์)	
พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?	๓๕
โดย สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฒโน)	
พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เรื่อง อิทปิัจจยตา	๔๗
โดย พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)	
พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ? อริยสัจ ๔ หรือ ปฏิจจนสมุปบาท	๖๗
โดย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต)	
พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?	๘๕
โดย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖	
พระสูตรสำคัญของพระพุทธเจ้า	๑๐๕
โดย เสฐียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต)	

ภาพตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ที่พุทธคยา

แสดงโพธิหาร บนกิ่งก้านมีพวงมณีและนานาเวทดา
ด้านล่างมีตรีรัตนะ ๒ องค์ และผู้คนบูชาบัลลังก์วาง
(แบบการหุต)

ปฏิจจสมุขปาทรธรรม

พระบรมราชานุศาสน์ใน
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔
เมื่อครั้งทรงผนวช

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต

สมมสมพุทฺธสฺส ฯ

ความนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคนั้น
เป็นพระอรหันต์อันประเสริฐ
เป็นผู้ตรัสรู้เองชอบหาครูอาจารย์มิได้

ภควา อันว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อยังมิได้ตรัสแก่พระโพธิญาณ เสด็จอยู่เหนือบัลลังก์รัตน ภายใตต้นไม้พระศรีมหาโพธิ์ เป็นท่ามกลางสดีอดิน พระองค์มาผจญเสียแล้วซึ่งมารทั้งห้า ให้พ่ายแพ้แล้ว ครั้นถึงเวลาปฐมยาม พระองค์ตรัสรู้ซึ่งบุพเพนิวาสญาณ คือพระปัญญาอันระลึกชาติหนหลังได้ พิจารณาไปในอดีตชาติ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ตลอดถึงอนาคตชาติ ก็เห็นทั่วว่าชาตินั้นตถาคตได้ไปเกิดที่นั่น มีรูปร่างอย่างนั้น ประพฤติการเลี้ยงชีพอย่างนั้นๆ

ครั้งดับขันธจากชาตินั้นแล้ว ได้ไปเกิดที่นั่นๆ พระองค์มีปัญญาสว่างไป มีอุปมาดังโลกธาตุอันหนึ่ง ซึ่งมีพระอาทิตย์ขึ้นได้ถึงร้อยดวงก็เหมือนกัน แลสว่างเป็นอันดี เมื่อพระองค์ได้บุพเพนิวาสญาณ ระลึกชาติในกาลก่อนได้ตั้งพรณนามาฉะนี้ ในปฐมยามแล้ว ครั้นล่วงข้ามขณิกยาม พระองค์ได้สำเร็จแก่ทิพพจักขุญาณ อีกทั้งทิพพโสทรญาณ คือมีพระเนตรพระกรรณเปรียบประดุจทิพ เมื่อจะดูซึ่งรูปสิ่งใดๆ ก็สำเร็จได้ตั้งพระทัยปรารถนาทุกประการ *ปจฺฉิเม ยาม* เมื่อล่วงเข้าปัจฉิมยาม พระองค์พิจารณาซึ่งปฏิจจสมุขปาทรธรรม เป็นอนุโลมปฏิโลมถอยหน้าถอยหลังตามพระบาลีว่า

อวิชาษาปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารปจฺจยา วิญญาณํ วิญญาณปจฺจยา
นามรูปํ นามรูปปจฺจยา ฯเปฯ เอเวตตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนธสฺส สมฺพุทธโย โหติ
อวิชาชยตฺเวว อเสสวिरาคนิโรธา สงฺขารนิโรธา สงฺขารนิโรธา วิญญาณนิโรธา ฯเปฯ เอเว
เมตตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนธสฺส นิโรธา โหติฯ

พระบาลีชื่อว่า “**ปฏิจจสมุปบาทธรรม**” เหตุว่าแสดงซึ่งธรรมทั้งหลายอัน
เป็นปัจจัยสืบๆ กันมาเป็นอาทิดังนี้ คืออวิชาษาเป็นปัจจัยให้บังเกิดสังขาร สังขารเป็น
ปัจจัยให้บังเกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้บังเกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัย
ต่อเนื่องๆ กันไปดังนี้ มีอุปมาดังกระแสน้ำไหลหลังถั่งมามีรู้อุด มาทว่าจะตีฟอง
นองละลอกอย่างไรก็ดี กระแสน้ำจะได้ขาดจากกันหาไม่ได้แลมีฉันท ธรรมทั้งหลายมี
อวิชาษาเป็นต้นนั้น ก็เป็นปัจจัยสืบๆ กันมิได้ขาดจากกัน *เอวฺ เอว* มีอุปมาดังนั้นๆ

อวิชาษานั้นคือสิ่งอันใด อธิบายว่า อวิชาษานั้นได้แก่ โมโหอันบังเกิดกล้าหุ้มห่อ
ไว้ซึ่งปัญญา มิได้พิจารณาเห็นแจ้งในอริยสัจทั้ง ๔ ประการ โมโหนี้แปลว่าหลง ถ้าจะ
ว่าโดยลักษณะ โมโหมีลักษณะกระทำให้จิตมีตมอันธการ มักให้เห็นชั่วเป็นดี เห็น
ผิดเป็นชอบ *กิตฺวา วีย* มีอุปมา เหมือนตักแตนแลแมลงเม่า อันเห็นเปลวเพลิงแล้ว แล
ยินดีในเปลวเพลิงที่ร้อนนั้น คือสำคัญว่าเย็นเป็นสุข *อุปาทิตฺวา* โผเข้าไปในเปลวเพลิง
ก็ถึงซึ่งวินาศฉิบหาย เพราะเหตุตนเห็นผิดเป็นชอบ *ยถา* มีอุปมาฉันท โมโหนี้เมื่อ
บังเกิดกล้าในสันดานแล้ว ก็กระทำให้มีตม ลุ่มหลงเคลิ้มสติเห็นผิดเป็นชอบ *เอวฺ*
เอว มีอุปมาดังนั้น แลโมโหเมื่อบังเกิดกล้าในสันดานแล้ว ก็ปิดบังพระไตรลักษณะ
ญาณไว้ มิให้พิจารณาเห็น *อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา* มิให้พิจารณาเห็นแท้ในพระอริยสัจ
ทั้ง ๔ ประการ โมโหนั้นย่อมกำบังไว้ มีครุณาดังเมฆเวลาหกอ้นปกปิดซึ่งปริมณฑล
แห่งพระจันทร์ โมโหอันกล้าหาญเห็นปานดั่งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก
ว่า *อวิชาษา อวิชาษาปจฺจยา สงฺขารา* เมื่ออวิชาษาคือตัวหลงอันกล้าบังเกิดมีอยู่แล้ว ก็เป็น
ปัจจัยคือเป็นเหตุที่จะให้เกิดสังขาร ฯ

ก็**สังขาร**นั้นได้แก่สิ่งอันใด สังขารนั้นแปลว่าตกแต่ง อธิบายว่ากุศลแลอกุศล

อันเป็นพนักงานที่จะตกแต่งปฏิสนธิ แลตกแต่งซึ่งผลโดยอันควรแก่กำลังแห่งตนนั้น ได้ชื่อว่าสังขาร สังขารนี้มีใช้อื่น คือบุญแลบาปอันติดตามตกแต่งให้บังเกิด ถ้าจะว่าโดยประเภท สังขารนี้มี ๓ คือ บุญญาภิสังขาร ๑ อบุญญาภิสังขาร ๑ อเนญชาภิสังขาร ๑

บุญญาภิสังขาร นั้นได้แก่กามาพจรกุศล ๘ รูปาพจรกุศล ๔ กามาพจรกุศล นั้นเป็นประการใด อธิบายว่าบุคคลยังมีได้สำเร็จแก่มานสมาบัติ ได้แก่ศรัทธาเลื่อมใส อุตส่าห์บำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา แลสดับรับฟังพระสัทธรรมเทศนา แต่ตามสติปัญญาของตน กุศลอย่างนี้อาจสามารถจะตกแต่งปฏิสนธิแต่มนุษย์คติแล ฉกามาพจรสวรรค์ เหตุตั้งนั้นจึงได้ชื่อว่ากามาพจรกุศล และรูปาพจรกุศลนั้น ได้แก่ กุศลอันเจริญในรูปมานทั้ง ๔ คือ ปฐมฌาน ๑ ทุติยฌาน ๑ ตติยฌาน ๑ จตุตถฌาน ๑ กุศลที่เจริญฌานนี้อาจสามารถจะตกแต่งปฏิสนธิในพรหมโลกได้ เหตุตั้งนั้นจึงได้ชื่อว่า รูปาพจรกุศล เป็นใจความว่า กามาพจรกุศลแล รูปาพจรกุศลทั้งสองนี้ จัดได้ชื่อว่า บุญญาภิสังขาร

แลอบุญญาภิสังขารนั้น ได้แก่ อกุศลจิตต์ ๑๒ ดวง แลเจตสิกบรรดาที่เป็น อกุศลอันเป็นบาปหยาบช้า มีเจตนาในปาณาติบาตเป็นต้นนั้น ถ้าผู้ใดกระทำไว้ ก็ชักนำผู้นั้นให้ไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ คือนรก เปรตวิสัย อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน จะกระทำให้ได้ความทุกข์ความลำบากในอบายภูมิทั้ง ๔ มีประการต่างๆ พ้นจากนั้น แล้วเมื่อจะขึ้นมาบังเกิดเป็นมนุษย์เล่า ก็ย่อมเป็นคนชาติต่ำช้าไร้ทรัพย์อัปปัญญา อากูลไปด้วยพยาธิโรคพาธวิบัติ อุปัทวอันตรายทุกข์ภัยทั้งปวงทั้งหลายต่างๆ นานากรรมนั้นหยาบช้า ตกแต่งซึ่งผลอันตรายเห็นปานดังนี้ จึงได้ชื่อว่า อบุญญาภิสังขาร

แลอเนญชาภิสังขารนั้น ได้แก่บุคคลอันเจริญอรุปรมาณ อรุปรมาณนี้ถ้าผู้ใด เจริญแล้ว ก็ชักนำผู้นั้นให้ปฏิสนธิในอรุปรภาพจรทั้ง ๔ เป็นพรหมหารูปกายมิได้ มีแต่ จิตเจตสิก จิตนั้นตั้งมั่นมิได้หวาดหวั่นไหวในเหตุอันใดอันหนึ่งเลย เหตุตั้งนั้นกุศลที่ เจริญอรุปรมาณนั้น จึงได้ชื่อว่าอเนญชาภิสังขาร

แลสังขารทั้ง ๓ นี้ เป็นผู้ตกแต่งค้ำชู แลจะได้เป็นตัวปฏิสนธิให้ผลด้วยตนเอง นั้นหาไม่ได้ อุปมาเหมือนนายช่างสร้างพระนคร เป็นพนักงานในการที่ตกแต่งพระนคร ถวายบรมกษัตริย์ จะได้เป็นตัวครอบครองพระนครหามิได้ *สังขารปัจเจก วิญญาน* เมื่อสังขารทั้ง ๓ ประการตั้งพรณนามานี้ บังเกิดเป็นเหตุเป็นปัจจัยแล้ว ก็เจริญให้

เกิดผลคือวิญญาณ ฯ

กัวิญญาณนั้นได้แก่สิ่งอันใด อธิบายว่าจิตเป็นพนักงานลงสู่ปฏิสนธิ แล
วิบากจิตอันเป็นพนักงานให้ผลเป็นปัจจุบัน นี้แลจิตได้ชื่อว่าวิญญาณ กัวิญญาณนี้แปล
ว่ารู้แต่บรรดาจิตทั้งปวงย่อมมีลักษณะรู้ซึ่งอารมณ์เหมือนกันทั้งสิ้นนั้นแล เพราะเหตุ
ฉะนั้นจึงเรียกว่าวิญญาณ วิญญาณนี้มีครุณาเหมือนหนึ่งสมเด็จพระมหาชัยยศ เมื่อนาย
ช่างตักแต่งพระนครสำเร็จแล้วกาลใด พระองค์ได้อิสราภาพเป็นใหญ่ในการที่จะครอง
พระนครภารา แลมีฉันท วิญญาณนี้เมื่อสังขารตักแต่งปฏิสนธิ เข้ารับเป็นพนักงาน
ให้ผลอันร้ายแลดีตามสมควรที่สังขารแต่งให้ มีอุปมาดังนั้น วิญญาณปัจจุยา นามรูป
เมื่อวิญญาณบังเกิดเป็นเหตุเป็นปัจจัย จะได้ยุติแต่เท่านั้นหามิได้ จำเป็นให้บังเกิดผล
คือรูปธรรมนามธรรม ฯ

รูปธรรมนั้นได้แก่สิ่งอันใด อธิบายว่ารูปธรรมนั้นได้แก่นิพผันรูป ๑๘
ประการ คือ มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูป ๔ ภาวรูป ๒ หทัยรูป ๑ ซีวีตรูป ๑
อาหารรูป ๑ เป็น ๑๘ ประการด้วยกัน

มหาภูตรูป ๔ คือธาตุทั้ง ๔ ได้แก่ ปฐวีธาตุ ๑ อาโปธาตุ ๑ เตโชธาตุ ๑ วาโย
ธาตุ ๑ แล้วก็แจกออกไปได้ ๔๑ ประการ คือ ปฐวีธาตุ ๑๙ อาโปธาตุ ๑๒ เตโชธาตุ ๔
วาโยธาตุ ๖ เข้ากันเป็น ๔๑ ประการ

ปฐวีธาตุ ๑๙ ประการนั้น คือ เกลา ผม ๑ โลมา ขน ๑ นขา เล็บ ๑ ทนฺดา
ฟัน ๑ ตโจ หน้ง ๑ มส์ เนื้อ ๑ นหารุ เอ็น ๑ อฏฺธิ กระดุก ๑ อฏฺธิมิณษฺ เยื่อในกระดุก
๑ วุกํ ม้าม ๑ หทยํ เนื้อหัวใจ ๑ ยกนํ ตับ ๑ กิลอมกํ ฟังผืด ๑ ปิทกํ พุง ๑ ปบุผาส์
ปอด ๑ อนุตฺไสใหญ่ ๑ อนุตฺคณฺไสน้อย ๑ อุทรียํ อาหารใหม่ ๑ กรีสํ อาหารเก่า ๑
อาการทั้ง ๑๙ นี้ ชื่อว่า ปฐวีธาตุ

แลอาโปธาตุ มี ๑๒ ประการ คือ ปิตตํ ดี ๑ เสมหฺ เสลด ๑ ปุพฺโพ หนอง ๑
โลหิตฺ เลือด ๑ เสโท เหงื่อ ๑ เมโท มันข้น ๑ อสสุ น้ำตา ๑ วสา มันเหลว ๑ เชโฟ
น้ำลาย ๑ สิงฆาณิกา น้ำมูก ๑ ลลิกา ไไขข้อ ๑ มุตตํ น้ำมูตร ๑ อาการทั้ง ๑๒ นี้ชื่อว่า
อาโปธาตุ

แล เตโชธาตุมี ๔ ประการคือ สนตฺปฺคฺคิ ๑ ปริทยหคฺคิ ๑ ปริณามคฺคิ ๑
ชิรณคฺคิ ๑ เป็นสี่ประการด้วยกัน

สนุดปคคินัน ได้แก่ไฟธาตุอันเป็นพนักงานกระทำให้อบอุ่นกายแก่สัตว์ทั้งหลายจึงอุ่นอยู่มิได้เย็น

ปริทยหคคินัน ได้แก่ไฟธาตุอันเป็นพนักงานให้กายร้อนระส่ำระสายกระวนกระวายมีประการต่างๆ

ปริมามคคินัน ได้แก่ไฟธาตุอันเป็นพนักงานเผาอาหารให้อย่อยยับ

ชิรมคคินัน ได้แก่ไฟธาตุเผาอกให้คร่ำคร่าแก่เฒ่าชราลงทุกวัน

ประสมกันเป็นไตรธาตุ ๔ ประการด้วยกันดังนี้

วาโยธาตุนั้นมี ๖ ประการ คือ อุทฺธงฺคฺมวาทา ๑ อโธคฺมวาทา ๑ กุจฺฉิสยวาทา ๑ โภจฺจฺยวาทา ๑ อองคฺมวาทา ๑ อสฺสวาทา ๑ กิลฺมที่ชื่อว่า อุทฺธงฺคฺมวาทานัน ได้แก่ ลมอันพัดแต่พื้นเท้าจนตลอดถึงเบื้องบน อโธคฺมวาทานัน ได้แก่ลมอันพัดอยู่เบื้องบนจนที่สุดเบื้องต่ำ กุจฺฉิสยวาทานัน ได้แก่ลมที่พัดอยู่ในท้อง โภจฺจฺยวาทานัน ได้แก่ลมที่พัดอยู่ในลำไส้ อองคฺมวาทานัน ได้แก่ลมที่พัดสร้างทั่วสารพวงค์กาย อสฺสวาทานัน ได้แก่ลมหายใจเข้าออก ประสมกันเป็นวาโยธาตุ ๖ ประการด้วยกัน

ตั้งพรรณนามานี้ได้ชื่อว่ามหาภูตรูป เหตุว่าเป็นใหญ่เพราะเป็นที่อาศัยแห่งรูปทั้งปวง เปรียบเหมือนหนึ่งถ้ำอันมีอยู่ในภูเขา เป็นที่อาศัยแก่หมูสัตว์ทั้งปวงเป็นใจความว่า มหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น เป็นที่อาศัยแก่รูปทั้งปวง

แลประสาทรูป ๕ นั้น คือจักขุประสาท ๑ โสตประสาท ๑ ฆานประสาท ๑ ชิวหาประสาท ๑ กายประสาท ๑ แลจักขุประสาทนั้น มีลักษณะสัณฐานเท่าศีระเซหา ตั้งอยู่ท่ามกลางวงตาตำเป็นพนักงานในอันที่ให้เห็นรูปสรรพสิ่งทั้งปวง โสตประสาทนั้น มีสัณฐานอันน้อยเท่าขนทรายจามจรีเป็นวงกลมดจแวนตั้งอยู่ในช่องหูทั้งสองเป็นพนักงานในอันที่จะให้ได้ยินซึ่งเสียงทั้งปวง

ฆานประสาทนั้น สัณฐานดังกิบแพะตั้งอยู่ท่ามกลางจมูก เป็นพนักงานในอันที่จะให้รู้ซึ่งกลิ่นทั้งปวง

ชิวหาประสาทนั้น สัณฐานดังกลีบดอกบัว ตั้งอยู่ท่ามกลางลิ้น เป็นพนักงานในอันที่จะให้รู้จักซึ่งรสทั้งปวง

กายประสาทนั้น ชาญ่านอยู่ทั่วสารพวงค์กาย เป็นพนักงานในอันที่จะให้รู้จัก

ซึ่งสัมผัสอันหยาบและเยียด แลเย็นร้อนอ่อนแข็ง ถ้ากายประสาทนั้นพิรุณแล้ว ก็
เหน็บชาไปไม่ปกติ

แลวิไสยรูป ๔ นั้น คือ รูปารมณ ๑ สัททารมณ ๑ คันธารมณ ๑ รสารมณ ๑
รูปารมณนั้น ได้แก่รูปสรรพสิ่งทั้งปวง คือรูปอันน้อยอันใหญ่อันหยาบแล
ละเยียด รูปภายนอกรูปภายใน รูปสิ่งใดๆ ก็ดี บรรดาเป็นรูปมาปรากฏแก่จักขุ เป็น
อารมณ์แห่งจิตอันยุติในจักขุวารแล้ว ก็ได้ชื่อว่ารูปารมณสิ้นทั้งนั้น

สัททารมณนั้น ได้แก่เสียงทั้งปวงอันมาปรากฏแก่หูแล

คันธารมณนั้น ได้แก่กลิ่นอันมากระทบนาสิก

รสารมณนั้น ได้แก่รสอันมาปรากฏแก่ลิ้น

แลถาวรรูป ๒ นั้น คือ อิตถิถาวรรูป ๑ บุริสถาวรรูป ๑ แล
อิตถิถาวรรูปนั้น มีสภาวะสัณฐานอาการแลจริตเป็นผู้หญิง
บุริสถาวรรูปนั้น มีสภาวะสัณฐานอาการแลจริตเป็นบุรุษ ถ้าหาสภาวะทั้งสอง
มิได้แล้ว บุคคลผู้นั้นก็เรียกว่ากะเทย

หทัยรูปนั้น ได้แก่ดวงหทัย

ชีวิตรูปนั้น ได้แก่ชีวิตอินทรีย์อันกระทำชีวิตให้สดชื่น มีอุปมาดุจน้ำเลี้ยงชาติ
อุบล

อาหารรูปนั้น ได้แก่อาหารที่บริโภคนั้น เป็นต้นว่าข้าวน้ำเป็นของบริโภคนั้นทั้งปวง
ย่อมบำรุงซึ่งกำลังผิวเนื้อแลโลหิตในรูปกายปัจจุบัน

รูปกายทั้งหลายดังพรรณนามานี้ จะบังเกิดมีก็อาศัยแก่วิญญาณจิตนั้นเป็น
เหตุเป็นปัจจัย แลวิญญาณคือจิตนั้นจะได้เป็นปัจจัยให้บังเกิดแต่รูปธรรมนั้นหามิได้
ย่อมเป็นปัจจัยให้บังเกิดนามธรรมด้วย ฯ

แลนามธรรมนั้น ก็อาศัยแก่อันธ์ ๓ คือเวทนา ๑ สัญญา ๑ สังขาร ๑ แล

เวทนาอันธ์นั้น ได้แก่เวทนาเจตสิกอันเป็นพนักงาในอันที่จะเสวยอารมณ์
อันเป็นสุขเป็นทุกข์แลอุเบกขาเวทนา ที่บังเกิดทั่วไปในจิตใจทั้งปวง เหตุตั้งนั้นจึงจัด
เป็นอันธ์อันหนึ่ง

สัญญาชั้นนั้น ได้แก่ สัญญาเจตสิก มีลักษณะให้รู้ซึ่งสิ่งทั้งปวง อันทั่วไปใน
สิ่งทั้งปวง เป็นต้นว่าสีเขียวแดงดำ เป็นต้น ให้รู้แต่เป็นเอกเทศเท่านั้น สัญญาเจตสิกนี้
เกิดทั่วไปในจิตทั้งปวง เหตุดังนี้จึงจัดเป็นชั้นอันหนึ่งแล

สังขารชั้นนั้น ได้แก่เจตสิก ๕๐ ดวง อันเศษจากสัญญาเวทนา เดิมทีนั้นจัด
เป็นเจตสิก ๕๒ ดวง ยกเวทนาเจตสิกไปเป็นเวทนาชั้นเสีย ยกสัญญาเจตสิกไปเป็น
สัญญาชั้นเสียแล้ว ยัง ๕๐ ดวงนั้นจัดเป็นสังขารชั้นอันหนึ่ง ก็ชั้นทั้ง ๓ ดังพรรณนา
มานี้ จะบังเกิดมีก็อาศัยแก่วิद्यุณเป็นเหตุเป็นปัจจัย เมื่อนามแลรูปมีแล้ว ก็เป็นเหตุ
เป็นปัจจัยที่จะให้บังเกิดซึ่งอายตนะ ฯ

แลอายตนะนั้น มี ๖ ประการ คือจกขุอายตนะ ๑ โสตายตนะ ๑ ฆานายตนะ ๑
ชิวหายตนะ ๑ กายายตนะ ๑ มนายตนะ ๑

แลจกขุอายตนะนั้น ได้แก่จักขุทั้งสองอันเป็นที่ปรากฏแห่งรูปารมณ์ทั้งปวง
จักขุนี้เปรียบเหมือนหนึ่งบ่อเป็นที่เกิดแห่งรูป เหตุดังนี้จึงได้เรียกว่าจกขุอายตนะ

แลโสตายตนะนั้น ได้แก่หูทั้งสองเป็นที่ปรากฏแก่เสียงทั้งปวง หูทั้งสองนี้
เปรียบเหมือนบ่ออันเป็นที่เกิดแห่งเสียง เหตุดังนี้จึงได้ชื่อว่าโสตายตนะ

แลฆานายตนะ นั้น ได้แก่จมูกอันเป็นที่ปรากฏซึ่งกลิ่นทั้งปวงในนาสิก นาสิกนี้
เปรียบเหมือนบ่อเป็นที่เกิดแห่งกลิ่นทั้งปวง เพราะเหตุนี้จึงได้ชื่อว่าฆานายตนะ

แลชิวหายตนะ นั้น ได้แก่ลิ้นอันเป็นที่ปรากฏแก่รสทั้งปวง เปรียบเหมือนบ่อ
อันเป็นที่เกิดแห่งรส เหตุดังนี้จึงได้ชื่อว่าชิวหายตนะ

แลกายายตนะนั้น ได้แก่สรีระกายทั้งปวง กายนี้เป็นที่ปรากฏแก่สัมผัสทั้งปวง
อันเย็นแลร้อนอ่อนแลแข็ง เปรียบเหมือนบ่ออันเป็นที่เกิดแห่งสัมผัส เหตุดังนี้จึงได้
ชื่อว่ากายายตนะ

แลมนายตนะนั้น ได้แก่ดวงหทัยอันเป็นที่ปรากฏแก่ธรรมทั้งหลาย อันจะพึงรู้
ด้วยจิต หทัยนี้เปรียบเหมือนบ่ออันเป็นที่เกิดแห่งธรรมทั้งปวง เหตุดังนี้จึงเรียกว่า
มนายตนะ สหายตนะปัจจุยา ผลโส เมื่ออายตนะมาบังเกิดเป็นเหตุเป็นปัจจัยแล้ว ผัสสะก็
บังเกิดมี ฯ

ผัสสะนั้นได้แก่ผัสสะเจตสิก อันมีลักษณะถูกต้องซึ่งอารมณ์ เป็นที่ประชุมไว้ซึ่ง
อารมณ์ทั้ง ๖ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส แลธัมมารมณ์ทั้งปวงอันพึง
รู้ด้วยจิต ผัสสะเจตสิกนี้ บังเกิดทั่วไปในจิตทั้งปวง เมื่อผัสสะบังเกิดมีแล้ว ก็เป็นปัจจัย
ให้บังเกิดเวทนา ฯ

แลเวทนามี ๕ ประการ คือ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ โสมนัสสเวทนา ๑
โทมนัสสเวทนา ๑ อุpekขาเวทนา ๑

สุขเวทนามันั้น แปลว่า เสวยอารมณ์เป็นสุข

ทุกขเวทนามันั้น แปลว่า เสวยอารมณ์เป็นทุกข์

โสมนัสสเวทนามันั้น แปลว่า จิตรื่นเริงบันเทิงใจ

โทมนัสสเวทนามันั้น คือ จิตอันขัดแค่นเคืองใจ

อุpekขาเวทนามันั้น คือ จิตไม่สุขไม่ทุกข์ ไม่โสมนัสไม่โทมนัส จิตนั้นมัธยัสต์
เป็นปานกลาง ได้ชื่อว่า *อุpekขาเวทนา* เวทนามันี้เป็นใหญ่ในที่อันเสวยอารมณ์ เปรียบ
เหมือนบรมกษัตริย์อันเสวยพระกระยาหารที่ต้องพระทัยประสงค์

เวทนาปัจจุยา ตณฺหา เมื่อเวทนาบังเกิดมีแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้บังเกิดตัณหา ฯ

กัตฺตทานีมีอาการ ๓ คือ กามตณฺหา ๑ ภวตณฺหา ๑ วิภวตณฺหา ๑ แล
กามตณฺหานัน คือปรารถนาในกิเลสกาม

ภวตณฺหานัน คือ ปรารถนาอันเกิดพร้อมด้วยสัสสตปฏิญฺฐิ อันมีลักษณะให้เห็น
ว่าสัตว์เที่ยงโลกเที่ยง สัตว์ทั้งปวงนี้ตายแล้วเกิดอีกเวียนไปเวียนมา ไม่สาบสูญ ตั้งอยู่
เป็นเที่ยงแท้ดังนี้ เมื่อความปรารถนาภิเสสกามนันพร้อมสัสสตปฏิญฺฐิตั้งนี้แล้ว ก็ได้ชื่อ
ว่าภวตณฺหา

แล*วิภวตณฺหานัน*ได้แก่ความปรารถนาเกิดพร้อมด้วยอุจฺเจทปฏิญฺฐิอันมีลักษณะ
ให้เห็นว่าสัตว์ทั้งปวงตายแล้วไม่เกิดอีกเลย เมื่อความปรารถนาภิเสสกามแลผัสสะกาม
บังเกิดพร้อมด้วยอุจฺเจทปฏิญฺฐิก็ได้ชื่อว่าวิภวตณฺหา แลตัณหาทั้ง ๓ ประการ แต่ละอัน ๆ
แจกออกไปเป็นตณฺหาภายใน ๖ แห่ง ภายนอก ๖ แห่ง หก ๖ หนเป็น ๓๖ จึงแจก
ออกเป็นอดีตตณฺหา ๓๖ อนาคตตณฺหา ๓๖ ปัจจุบันตณฺหา ๓๖ ประสมกันเข้าจึงเป็น

ตัณหา ๑๐๘ ประการ *ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ* เมื่อตัณหาเกิดเป็นปัจจัยแล้ว อุปาทาน จิตอันถ้อยมั่นในตัณหา ก็บังเกิดคำชู้ตณฺหานั้นขึ้นไป ๓

อุปาทานนั้นมี ๔ ประการ คือ กามอุปาทาน ๑ ทิฏฐุปาทาน ๑ สีสวตฺตูปาทาน ๑ อตตวาทูปาทาน ๑ แล

*กามอุปาทาน*นั้น คือ ถ้อยมั่นในกิเลสกามแลผัสдукกาม

*ทิฏฐุปาทาน*นั้น คือ จิตถ้อยมั่นในสัสสตทิฏฐิแลอุจเฉททิฏฐิ

*สีสวตฺตูปาทาน*นั้น คือ จิตถ้อยมั่นในลัทธิเดียรถียน์ครนธ์แลครุตต่างๆ บรรดา เป็นคนถ้อยภายนอกพระพุทฺธศาสนา

*อตตวาทูปาทาน*นั้น คือ จิตถ้อยมั่นว่าตัวว่าตน *อุปาทานปจฺจยา ภโว* เมื่อ อุปาทานบังเกิดมีแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้บังเกิดภพ ๓

ภพนั้นมี ๒ ประการ คือ กามภพ ๑ อุปฺปตฺติภพ ๑

*กามภพ*นั้น ได้แก่ สัญญาเจตนาอันเกิดพร้อมด้วยจิตซึ่งเป็นกุศลแลอกุศล ได้ ชื่อว่ากามภพ แล

*อุปฺปตฺติภพ*นั้น ได้แก่ อบายภูมิจึง ๔ มนุสฺย ๑ กามาวจรสวรรค์ ๖ เป็น ๑๑ ด้วยกัน รูปภพนั้น ได้แก่ รูปพรหม ๑๖ ชั้น อรูปภพนั้น ได้แก่ อรูปพรหม ๔ ชั้น แต่ถ้าว่า ในที่นี้ท่านประสงค์เอาแต่กามภพ เหตุว่ากามภพนี้เป็นปัจจัยให้บังเกิดชาติ *ภวปจฺจยา* ชาติ เมื่อกามภพมีแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้บังเกิดชาติ ๓

ชาตินั้น คือ *อุปฺปตฺติภพ* อธิบายว่าการที่ถ้อยเอากำเนิดเวียนเกิดอยู่ในภพ นั้นแล ได้ชื่อว่าชาติ *ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมภวนติ* เมื่อชาติให้ถ้อยเอากำเนิดเวียนเกิดอยู่ในภพแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดมีความแก่เฒ่าชรา โรคาพยาธิความโศกเศร้า มีพิลาปร่ำไรบังเกิดความสลดระทดใจ แลโทมนัสขัดเคือง แค้นสะอื้นอาลัยทั้งปวง ความทุกข์ทั้งหลายจะบังเกิดก็อาศัยแก่ชาติ ชาติจะมีก็อาศัย แก่ภพ ภพจะมีก็อาศัยแก่อุปาทาน อุปาทานจะมีก็อาศัยแก่ตัณหา ตัณหาจะมีก็อาศัย แก่เวทนา เวทนาจะมีก็อาศัยแก่ผัสสะ ผัสสะจะมีก็อาศัยแก่อายตนะ อายตนะจะมีก็

อาศัยแก่นามรูป นามรูปจะมีก็อาศัยแก้ววิญญาณ วิญญาณจะมีก็อาศัยแก่สังขาร
สังขารจะมีก็อาศัยแก้ววิชา อวิชานี้เป็นต้นเป็นเดิม ฯ

ถ้าอวิชาดับแล้วสังขารก็ดับ สังขารดับแล้ววิญญาณก็ดับ วิญญาณดับแล้ว
นามรูปก็ดับ นามรูปดับแล้วอายตนะก็ดับ อายตนะดับแล้วผัสสะก็ดับ ผัสสะดับแล้ว
เวทนาก็ดับ เวทนาดับแล้วตัณหาก็คับ ตัณหาดับแล้วอุปาทานก็ดับ อุปาทานดับแล้ว
ภพก็ดับ ภพดับแล้วชาติก็ดับ ชาติดับแล้วความแก่ชราพยาธิอุปัฏฐากอันตรายทั้งปวงคือ
ความพิลาปไร้ไรแลความสลดระทดใจก็ดับสูญสิ้น ทุกประการ ด้วยอาศัยแก้ววิชา
เป็นต้นเป็นเดิม ฯ

พระองค์ทรงพิจารณาพระปฏิจจสมุปบาทธรรมที่มีสังเขป ๔ คืออวิชากับ
สังขารจัดเป็นสังเขป ๑ วิญญาณแลนามรูปสหายตนะผัสสะเวทนาจัดเป็นสังเขป ๑
ตัณหาอุปาทานแลภพจัดเป็นสังเขป ๑ ชาติชรามรณะจัดเป็นสังเขป ๑ สังเขปนี้ แปร
ว่าย่อยอยู่ไม่วิตถารกว้างขวาง อธิบายว่าถ้าจะแสดงโดยย่อ ยกแต่สังเขปเบื้องต้นขึ้น
กระแสรธรรมก็ตลอดถึงปลาย

ถ้ายกแต่สังเขปเบื้องปลายขึ้นเล่า กระแสรธรรมก็ตลอดถึงต้น ถ้ายกแต่สังเขป
กลางขึ้นเล่า กระแสรธรรมก็ตลอดถึงเบื้องต้นเบื้องปลาย *วุฐิ ฌินฺทิตฺวา วิย* มีครุณา
ดูจบุคคลตัดเครื่องเกลาตาวัลย์แต่ต้น อดุกระชากไปก็ไหวตลอดปลาย จับแต่ปลาย อดุ
ไปก็ไหวตลอดต้น จับท่ามกลาง ก็ไหวตลอดเบื้องต้นแลเบื้องปลาย

ถ้าจะจัดโดยกาล อวิชากับสังขารเป็นอดีตกาล เหตุว่าเกิดก่อนเป็นอดีต
แล้วเป็นปัจจัยให้บังเกิดธรรมทั้งปวงมีวิญญาณ เป็นต้น แลธรรมทั้งหลาย ๙ ประการ
มีวิญญาณเป็นต้นมีชาติเป็นที่สุดนั้น จัดเป็นปัจจุบันกาล เหตุว่าเกิดในปัจจุบันนिरันตร
ชรามรณะนั้นจัดเป็นอนาคตกาลเหตุว่าเกิดในเบื้องหน้าแต่ปัจจุบัน

ถ้าจะจัดสนธิคือที่ต่อนั้น จัดได้เป็นสนธิ ๓ ระหว่างสังเขปเบื้องต้นกับสังเขป
ที่สองต่อกันจัดเป็นสนธิ ๑ ระหว่างสังเขปที่สองกับสังเขปที่สามต่อกันจัดเป็นสนธิ ๑
ระหว่างสังเขปที่สามกับสังเขปที่สี่ต่อกันจัดเป็นสนธิ ๑ เข้ากันเป็นสนธิ ๓ ฉะนั้น ฯ

ถ้าจะว่าโดยอาการ มี ๒๐ คือ อดีตเหตุ ๕ ปัจจุบันผล ๕ ปัจจุบันเหตุ ๕ อนาคตผล ๕ ๑ แลอดีตเหตุ ๕ นั่นคือ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน แลภพ ที่เกิด แล้วในชาติหลัง เป็นเหตุให้บังเกิดปัจจุบันผล ๕ คืออวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน แลภพ ในปัจจุบันนี้ แล้วจัดเอาอวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน แลภพ ในปัจจุบันนี้ ขึ้นเป็นปัจจุบันเหตุ ๕ ประการ เหตุว่าเป็นปัจจัยให้บังเกิดเป็นอนาคตผล ๕ ประการ คืออวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน แลภพ อันจะพึงมีในอนาคตนั้น ๑

ถ้าจะจัดโดยองค์ มีองค์ ๑๒ ประการ คือ อวิชชา ๑ สังขาร ๑ วิญญาณ ๑ นามรูป ๑ สหายนะ ๑ ผัสสะ ๑ เวทนา ๑ ตัณหา ๑ อุปาทาน ๑ ภพ ๑ ชาติ ๑ ชรามรณะ ๑ จึงเป็นองค์ ๑๒ ประการ ๑

ถ้าจะจัดโดยมูลนั้น มีมูล ๒ ประการ คืออวิชชา ๑ ตัณหา ๑ ก็อวิชชาตัณหา สองประการนี้ เปรียบเหมือนหนึ่งดุมแห่งจักร สังขารทั้งสามประดุกำ ชรามรณะ ประดุกง อาสวะอันเป็นเดิมเกิดอวิชชานั้นประดุกเพลา ภพทั้งสามประดุกตั้งเรือนรถ เมื่อบุคคลขับรถไปหันเหียนเวียนไปไม่รู้สิ้นไม่รู้สุดฉันใด ธรรมทั้งหลายคือว่าพระ ปฏิจจสมุปบาทธรรมนี้ เมื่อยังพร้อมบริบูรณ์อยู่แล้ว ก็ย่อมพัดผันหันเหียนเวียนไปใน สงสารวัฏไม่มีที่ที่สุดตั้งนั้น

ต่อเมื่อใดชำระสันดานให้สิ้นจากอวิชชา คือความที่มีได้รู้สภาวะธรรมที่แท้ที่จริงโดยตรง พิจารณาจนเกิดปัญญารู้แจ้งในพระอริยสัจทั้ง ๔ เห็นอหนายในวิภูฏสงสารตามลำดับแห่งญาณทั้ง ๙ ประการ จนถึงสังขารุเบกขา เจริญพระวิปัสสนาญาณให้แก่ล้ากล้า ดำเนินขึ้นไปๆ トラบเท่าถึงมรรควิถือนุโลมญาณเป็นพนักงานชำระ ซึ่งอกุศลเป็นต้นว่าอวิชชา กระทำซึ่งพระนิพพานให้ปรากฏแจ้ง

วาไตรย ประดุกตั้งลมพัดกำจัดเสียซึ่งเมฆให้ไปปราศจากปริมาณชลพระจันทร์ กระทำให้พระจันทร์แจ่มแจ้งบริสุทธิ์เป็นอันดี นักปราชญ์พึงรู้โดยอุปมาว่ามณฑลพระจันทร์แจ่มแจ้ง อุปมาดังพระนิพพาน แลโคตรภูญาณนั้นมีกิจพิจารณาเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์

จกฺขุมา ปุริโส วย เปรียบเหมือนโหรอันดูน้กข์ตฤกษ์แลพิจารณาปริมณฑล
พระจันทร์เป็นอารมณ์ เมื่อโคตรฤกษ์บังเกิดเกล้า พิจารณาเอาพระนิพพานเป็น
อารมณ์ได้แล้ว ก็ย่างขึ้นถึงพระโสดาปัตติมรรคญาณ ละเสียซึ่งสักกายทิฏฐิ แล
วิจิกิจฉนา สีสพัตตปราคมาส ให้ไปปราศจากสันดานเป็นสมุจเฉทพหวน

สักกายทิฏฐินั้น คือทิฏฐิความเห็นที่ว่าตัวว่าตน อหังการมมังการ วิจิกิจฉนนั้น
คือสงสัยสนเทห์ สีสพัตตปราคมาสนั้นคือถือลัทธิข้างถือผิดบูชาเทวดาแลถือลัทธิของครู
ต่างๆ นับถือว่าประเสริฐกว่าพระพุทศาสนา อกุศลทั้งสามประการนี้พระพุทเจ้าละ
เสียด้วยอำนาจพระโสดาปัตติมรรคญาณแล้วพระองค์ก็เจริญพระวิปัสสนาให้ดำเนิน
แก่กล้าขึ้นไปโดยลำดับๆ กัน

เหมือนอย่างดำเนินในทางข้างโสดาปัตติมรรคนั้น เมื่อย่างขึ้นถึงสภิกาคามี
มรรคแล้ว ก็ประหารเสียได้ซึ่งกามราคะ ๑ พยาบาท ๑ โดยที่หยาบๆ

ราคะนั้นแปลว่ากำหนดยินดีคือกำหนดยินดีในกิเลสกามแลพัสดุกาม จึงจัด
ได้ชื่อกามราคะ

พยาบาทนั้นคือโทโสอันกล้าหาญ คือการที่ผูกเวรจองเวร พระพุทเจ้าทำน
ละเสียซึ่งกามราคะพยาบาท ด้วยอำนาจพระสภิกาคามีนั้นได้ แต่หยาบๆ ที่อย่าง
ละเอียดยังยังมีได้ ครั้งพระองค์เจริญพระวิปัสสนาให้แก่กล้าขึ้นไป สำเร็จพระ
อนาคามีมรรคแล้ว จึงได้ละเสียซึ่งกามราคะที่อย่างละเอียดยังนั้น

โทสะจิตนั้นก็ดับสูญสิ้น พระองค์ก็เจริญพระวิปัสสนาให้แก่กล้าขึ้นไป ก็
สำเร็จแก่พระอรหัตตมรรคญาณประหารเสียซึ่งกองกิเลส แต่บรรดาที่ยังเหลืออยู่นั้น
ให้อันตรธานสูญสิ้นหาเศษมิได้ แล้วพระองค์ก็ตรัสรู้ซึ่งพระโพธิญาณ อันประกอบไป
ด้วยจตุเวสารัชชาธิคุณอันยิ่ง เสมอด้วยคุณของพระพุทเจ้าทั้งหลายแต่ก่อนมา มิได้
ยิ่งหย่อนแก่กันเลย ฯ

พระปฏิจจสมุปบาทธรรมจบแต่เพียงนี้ ฯ

“ต่อเมื่อใดชำระสันดานให้สิ้นจากอวิชา คือความที่มีได้รู้
สภาวะธรรมที่แท้ที่จริงโดยตรง พิจารณาจนเกิดปัญญารู้แจ้ง
ในพระอริยสัจทั้ง ๔ เหลือยหน้ายในวิภูฏสงสารตามลำดับ
แห่งญาณทั้ง ๙ ประการ จนถึงสังขารุเบกขา เจริญพระ
วิปัสสนาญาณให้แก้วกล้า ดำเนินขึ้นไปๆ トラบเท่าถึงมรรค
วิถือนุโลมญาณเป็นพนักงานชำระซึ่งอกุศลเป็นต้นว่าอวิชา
กระทำซึ่งพระนิพพานให้ปรากฏแจ้ง”

- กาลจักร หรือ ภาวจักร (Wheel of Life) พุทธศิลป์ที่เบต ที่ว่าด้วยจิตเดิมแท้อันประภัสสร มีอกุศลมูลคือ โลกะ โมหะ โมหะ จรมาก่อเป็นอาสวะและกิเลส แล้วก่อกรรมเกิดผลวิบากมีสภาวะอย่างสัตว์นรก อสุรา เปรต เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา จนกว่าจะเข้าใจในปัจจัยอันอาศัยกันพร้อมของอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ เกิดปัญญา เข้าใจในเบญจขันธ์ที่ล้วนเป็นไปตามเหตุและปัจจัย ตามสามัญญลักษณะคือไตรลักษณ์ หากไม่รู้ไม่เข้าใจ ชีวิตคงหมุนวนอยู่ในวงล้อแห่งทุกข์และอวิชชา เสมือนอยู่ในปากแห่งพญามารร้ายไม่รู้จบ

ปฏิเสธสมุปบาท

พระโอวาทสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช

วัดบวรนิเวศวิหาร

ประธานแก่นวภิกษุ พ.ศ. ๒๔๙๐

เรื่องปฏิเสธสมุปบาทนี้ ท่านแสดงมาโดยนัยต่างๆ กัน และเข้าใจกันไม่ได้มานานแล้วตั้งร้อยๆ ปี หรืออาจตั้งพันปี เพราะฉะนั้น เมื่อต้องการให้แสดง ก็จักแสดงตามความเห็นอันเป็นทัสสนะ หรือทิวฐิอย่าง ๑ เท่านั้น ถูกหรือผิดอย่างไร ขอให้พิจารณาเอาเถิด

ก่อนแต่แสดงเรื่องปฏิเสธสมุปบาท ควรกล่าวถึงศาสนาโดยย่อไว้เป็นเบื้องต้น ศาสนาที่สอนกันอยู่มีต่างๆ กัน เมื่อแยกออกไปแล้วก็คงเป็น ๒ คือ ศาสนาที่แสดงว่ามีผู้สร้าง และมีผู้บันดาลเป็นตัวเป็นตนอย่างหนึ่ง ศาสนาที่ไม่แสดงถึงผู้สร้างโดยตรง แต่ก็แสดงปัจจัยที่เนื่องกันมา คือ พระพุทธศาสนาอีกอย่างหนึ่ง

ศาสนาเดิมก็คือศาสนาพราหมณ์ ทำไมจึงเกิดมีผู้สร้างขึ้น? สันนิษฐานว่า คนเกิดมาแล้วมีบางคนที่ต้องการจะรู้ว่าเกิดมาได้อย่างไร ทำไมจึงต้องเกิดมา จึงค้นหากันเมื่อค้นหากันขึ้นไป หาอะไรไม่ได้เพราะไม่รู้ ก็เกิดตั้งพระเจ้าขึ้น พระเจ้าในศาสนาพราหมณ์ก็คือ พระพรหม แต่พระพรหมเองใครเป็นผู้สร้างไม่ได้แสดง พระพรหมสร้างพระศิวะ พระนารายณ์ สร้างสัตว์และสิ่งของต่างๆ หมด ต่อมาก็มีศาสนาฮินดูขึ้น

ศาสนาฮินดู ต้นเดิมก็มีพระผู้สร้างมีพระผู้บันดาล คำว่าศาสนาพราหมณ์นั่นเอง แต่ไม่เรียกผู้สร้างผู้บันดาลว่าพรหม กลายเป็น ยโฮวา หรืออะไรขึ้น

ทางศาสนาอิสลาม ก็ตั้งชื่อพระผู้สร้าง พระผู้บันดาลว่า พระอัลลาห์ และก็สอนคนที่เชื่อถือให้บูชาให้อ้อนวอน ถ้าบูชาอ้อนวอนพระผู้สร้าง พระผู้บันดาล ท่านโปรดและโปรดอย่างเต็มที ก็เอาไปไว้กับพระผู้สร้าง พระผู้บันดาล เมื่อตายไปแล้ว ไม่ต้องแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตายอีก แต่ถ้าไม่โปรดเต็มที่ ก็เพียงแต่ให้ขึ้นสวรรค์ชั่วคราว

จึงมีโลกสวรรค์โลกหนึ่ง และก็สร้างมนุษย์และโลกมนุษย์ขึ้นอีกโลกหนึ่ง สำหรับเป็นที่อยู่ของมนุษย์ แต่ว่าคนใดทำไม่ดีไม่ชอบ พระเจ้าก็รู้ ก็ลงโทษผู้นั้น เมื่อลงโทษก็ต้องมีภพที่เป็นที่ลงโทษ เรียกตามศาสนาพราหมณ์ว่า ยมโลก โลกของพระยายมหรือโลกที่พระยายมปกครองรักษา เรียกท่านผู้ปกครองว่า ยมราชา ที่เราเรียกกันว่า ยมราช

เพราะฉะนั้นโลกจึงมี ๓ คือ *สวรรค์* สำหรับผู้ที่พระเจ้าโปรด ตายแล้วก็ไปเกิดอยู่ที่สวรรค์นั้นโลกหนึ่ง *มนุษยโลก* โลกมนุษย์สำหรับสัตว์ที่เป็นมนุษย์โลกหนึ่ง *ยมโลก* สำหรับเป็นที่ลงโทษของคนที่พระเจ้าก็รู้อีกโลกหนึ่ง กับอีกสถานหนึ่งจะเรียกว่าโลกหรือไม่ก็ไม่ทราบ คือที่พระเจ้าอยู่ และเมื่อคนทำดีทำชอบถึงที่สุด พระเจ้าเอาไปไว้ด้วย ไม่รู้จักแก่ ไม่รู้จักเจ็บ ไม่รู้จักตาย

ไทยเราเอายมโลกมาเป็นที่ลงโทษของคนผิดคือ เรือนจำ เอาเรือนจำเป็นยมโลก และตั้งผู้ปกครองเรือนจำเป็นยมราช คือ พระยายมราช หรือ เจ้าพระยายมราช และมีปลัด ๒ คน คนหนึ่งตั้งชื่อว่า เพ็ชรชฎา คนหนึ่งชื่อ เพ็ชรปาณี ท่านผู้วิจารณ์ศัพท์ประกอบกับเรื่องเห็นว่าเพ็ชรชฎา มาจากศัพท์ว่า *วัชฌฆาตา* หรือ *วัชฌฆาตา* *วัชฌ* แปลว่า นักโทษ *ฆาตา* หรือ *ฆาตา* แปลว่า ผู้ฆ่า รวมแปลว่า ผู้ฆ่านักโทษที่เราเรียกว่า เพ็ชฌฆาต แต่เราเอา *วัชฌ* เป็น เพ็ชฌ เหมือนอย่าง วัจจกุฎี เป็น เวจจกุฎี ปัญจม เป็น เบญจม ปัญจวิส เป็น เบญจวิส หรือเรียกว่า เบญจเพส แปลว่า ยี่สิบห้า *เพ็ชฌปาณี* ก็คือ *วัชฌ* นักโทษ *ปาณี* แปลว่า มือ *วัชฌปาณี* แปลว่า มีนักโทษอยู่ในมือ หมายความว่า ผู้ควบคุมนักโทษ แต่ภายหลังเขียนผิด ๆ เพี้ยน ๆ ไป เป็น เพ็ชรชฎา แปลว่า มีชฎาเพชร เพ็ชรปาณี มีเพชรในมือหรือมีมือเพชรและใช้สืบท่อมานี้

ศาสนาของจีนที่ปรากฏในพงศาวดารจีนบางเรื่อง เขาแสดงว่ามีโลก ๓ คือ สวรรค์ มนุษย์ นรก สัตว์ที่เกิดมาแล้วจะพ้นโลก ๓ นี้ไม่ได้ คงวนเวียนอยู่ในโลก ๓ นี้แหละ

ผู้เกิดในสวรรค์เมื่อถึงคราว ท่านผู้สร้าง ผู้บันดาลก็ให้มาเกิดเป็นมนุษย์ในมนุษยโลก ถ้าทำดีทำชอบในศาสนาจีนมุ่งถึงกตัญญูทเวที กับสัตย์ชื่อเป็นสำคัญ คือ กตัญญูทเวทีและสัตย์ชื่อ ต่อมารดาบิดาต่อผู้ปกครอง ต่อท่านผู้มีคุณ นี้แหละเป็นบุญ เป็นกุศลที่เขายกย่องกัน จะทำช่วยอย่างอื่นอะไรไม่สำคัญ ถ้ามนุษย์เป็นกตัญญูเป็นกตเวที และสัตย์ชื่อ ตายไปก็ไปเกิดในสวรรค์ ถ้ามนุษย์ทำบาป คือ ไม่เป็นกตัญญู

ไม่เป็นกตเวทิตี ไม่สัสถ์ชื้อ ตายไปก็ไปตกนรก เมื่อตกนรกอยู่จนพ้นโทษแล้วก็มาเกิด เป็นมนุษย์อีก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ทำดีทำชอบก็ไปสวรรค์ ถ้าทำชั่วทำผิด ตายแล้วก็ไป ตกนรกอีก ถึงไปเกิดบนสวรรค์ ถ้าถึงคราว พระผู้สร้างผู้บันดาลก็ให้มาเกิดเป็นมนุษย์ วนเวียนกันอยู่ในโลก ๓ โลกนี้ ไม่มีทางที่ใครจะหลุดพ้นออกไปได้

แต่ทางพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ ได้ทรง พิจารณาจับเหตุจับผล โดยนัยหนึ่งก็คือ ทรงพิจารณา ปฏิจจสมุปบาท ขึ้นต้นเมื่อทรง เห็นว่า ความแก่ ความตาย เป็นโทษ เป็นภัย เป็นทุกข์ ที่พระองค์ทรงมุ่งหมายจะให้ พ้น ตลอดไปจนถึง โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส ทั้งหมดนี้ก็เป็นโทษ เป็น ส่วนที่สัตว์ไม่ปรารถนา แต่ว่ามีเพราะอะไร ? ก็ทรงค้นขึ้นไป เมื่อทรงค้นขึ้นไปก็ทรง เห็นว่า มีเพราะชาติ

ชาติคือความเกิดนั้นแหละเป็นปัจจัย เพราะชาติความเกิดเป็นปัจจัย ก็ต้องมี ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส ทรงค้นขึ้นไปอีกว่า ชาติมีอะไร เป็นปัจจัย ก็ทรงเห็นว่ามีเพราะภาวะ คือ ภพเป็นปัจจัย ภพมีเพราะอะไร ทรงค้นขึ้นไป อีกก็ทรงพบว่า มีเพราะอุปาทาน ความยึดถือ ทรงค้นขึ้นไปอีกว่า อุปาทานมีเพราะ อะไร ก็ทรงพบว่า มีเพราะตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ทรงค้นขึ้นไปอีก ว่า ตัณหา มีเพราะอะไรก็ทรงเห็นว่ามีเพราะเวทนา คือ เสวยสุข เสวยทุกข์ เสวยไม่ใช่ ทุกข์ไม่ใช่สุข นี่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ทรงค้นขึ้นไปอีกว่า เวทนามีเพราะอะไร ก็ทรงเห็น ว่า เวทนามีเพราะผัสสะ คือ ถ้าผัสสะเป็นที่ตั้งที่จะให้เกิดสุข ก็เกิดสุขเวทนา ถ้าเป็นที่ ตั้งให้เกิดทุกข์ ก็เกิดทุกข์เวทนา เมื่อผัสสะเป็นที่ตั้งให้เกิดอทุกขมสุข ก็เกิดอทุกขมสุข เวทนา ทรงค้นขึ้นไปอีกว่า ผัสสะมีเพราะอะไร ก็ทรงเห็นว่า ผัสสะมีเพราะอายตนะ ๖ ทรงค้นขึ้นไปอีกว่า อายตนะ ๖ มีเพราะอะไร ก็ทรงเห็นว่า มีเพราะนามรูป ทรง ค้นต่อไปอีกว่า นามรูปมีเพราะอะไร ก็ทรงเห็นว่า นามรูปมีเพราะวิญญาณ ทรงค้นต่อ ไปอีกว่า วิญญาณมีเพราะอะไร ก็ทรงพบว่า มีเพราะสังขาร ทรงค้นต่อไปอีกว่า สังขาร มีเพราะอะไร ก็ทรงเห็นว่ามีเพราะอวิชชา อย่างนี้เป็น ปฏิโลม คือจับผลสาวขึ้นไป หาเหตุ

ถ้าให้เป็นอนุโลม ก็จับอวิชชาเป็นต้น : อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิด

อายตนะ ๖ อายตนะ ๖ เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยคือ เมื่อมีชาติขึ้นแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส อย่างนี้เป็นอนุโลม นี่เป็นกระดูกหรือเป็นหลัก

ถ้าจับหลักว่าตามปฏิจจนสมุปบาท มีผู้สร้างหรือไม่ ? ก็สันนิษฐานได้ว่า อวิชชาไม่รู้แน่แท้และเป็นปัจจัย จึงให้เกิดสังขาร หรือสร้างปรุงแต่ง เมื่อมีสังขารสร้างหรือปรุงแต่ง ก็มีวิญญูณมาโดยลำดับ จับตามันนี่ก็สันนิษฐานว่า ทางพระพุทธศาสนา ก็กล่าวผู้สร้าง แต่ทำไมใช่จำเพาะอย่างเดียว คือเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร คือสร้าง เมื่อสร้างขึ้นก็มีวิญญูณเป็นลำดับมา

ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าสอนให้กำจัดอวิชชา เมื่อกำจัดอวิชชาเสียได้ ก็เป็นอันกำจัดสังขารคือผู้สร้าง โดยนัยนี้ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ทำลายผู้สร้าง เพราะผู้สร้างถึงจะสร้างให้เป็นเทวดาหรือมนุษย์ที่สุขสบายอย่างไรก็ตาม แต่เมื่อสร้างขึ้นมาแล้ว ก็ต้องมีชาติ มีชรา มีมรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส จะไม่ให้มีเช่นนี้ก็ต้องทำลายอวิชชา ทำลายสังขารตรงกันข้ามกับศาสนาที่เขาถือว่า มีพระเจ้าผู้สร้าง ผู้บันดาล นั่นเขาให้อ้อนวอนให้พระเจ้าโปรด พระพุทธเจ้าท่านสอนให้ทำลายผู้สร้าง ต่างกันอยู่เช่นนี้

ศัพท์ว่า “**ปฏิจจนสมุปบาท**” ปฏิจจ แปลว่า อาศัย *อุปปาท* แปลว่า เกิดขึ้น *สํ* บวก *อุปปาท* แปลว่า เกิดขึ้นพร้อม รวมเป็น ปฏิจจนสมุปบาท อาศัยเกิดขึ้นพร้อมกัน หมายความว่า อาศัยกัน คือ อาศัยปัจจัยจึงเกิดขึ้น จึงเรียกว่า **ปฏิจจนสมุปบาท** เช่น สังขารเกิดเพราะอวิชชา วิญญูณเกิดเพราะอสังขาร นามรูปเกิดเพราะอสังขารวิญญูณ เป็นลำดับไป พระอาจารย์แต่ปางก่อนแสดงไว้ต่าง ๆ กัน เช่น ใน วิภังค-ปกรณ์ ท่านแสดงว่า *วิญญูณ ๖* คือ จักขุวิญญูณ โสทวิญญูณ ฆานวิญญูณ ชิวหา-วิญญูณ กายวิญญูณ และมนวิญญูณ แต่ในอรรถกถาแสดงว่า ปฏิสนธิวิญญูณ วิญญูณที่สืบต่อมา

นี่ท่านเถียงกันมาแล้ว เพราะท่านไม่แน่ใจว่าอย่างไรจึงจะแสดงให้เข้าใจ ท่านก็ต้องแยกออกไปเป็น *อัทธา* คือ กาล ๓ ได้แก่ *อดีตอัทธา* กาลที่ล่วงมาแล้วคือ อวิชชา

สังขาร นี้ตอนหนึ่ง *ปัจจุบันอัธธา* ตั้งแต่วิญญาณไปจนถึงภพ ภพก็แยกเป็น ๒ คือ *กัมม-ภพ* ภพคือกรรม คือกิจการที่สัตว์ทำอย่างหนึ่ง *อุปปัตติภพ* ภพคือความเกิดขึ้นหรือภพที่เกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ท่านจัดวิญญาณจนถึงกัมมภพ เป็น *ปัจจุบันอัธธา* คือกาลปัจจุบัน นี้ตอนหนึ่ง ท่านจัดอุปปัตติภพและชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวหะทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส เป็น *อนาคตอัธธา* กาลอนาคต

ท่านแบ่งเป็น ๓ กาลดังนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว อวิชชากับสังขารก็ล่วงมาแล้ว มีแต่ในชาติก่อน ในปัจจุบันนี้สัตว์ก็มีตั้งแต่วิญญาณไปจนถึงกัมมภพ ยังไม่มีอุปปัตติภพ คือ ความเกิด ต่อชาติหน้าจึงจะมีอุปปัตติภพ ภพคือความเกิดแล้วก็มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวหะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส

และท่านแสดง *สนธิ* คือ หัวต่อไว้อีก ๓ คือ *เหตุอดีต* ได้แก่อวิชชา สังขารซึ่งต่อกับวิญญาณ เป็นต้น อันเป็นปัจจุบันนี้เรียกว่าสนธิ ๑ ในปัจจุบันนี้ก็มีสนธิ คือ กายอันนี้ ที่มีวิญญาณเป็นต้นจนถึงกัมมภพ แบ่งเป็นส่วนผลมีมาจากเหตุเก่าส่วนหนึ่ง เป็นส่วนเหตุที่เกิดขึ้นใหม่ อันได้แก่กรรมอีกส่วนหนึ่ง ผลเก่ากับทำเหตุใหม่นี้ต่อกัน เรียกว่า *สนธิ*หนึ่ง กรรมที่ทำในปัจจุบันนี้อันเรียกว่าเหตุใหม่ จะให้ผลต่อไปในอนาคตเป็นอุปปัตติภพ และชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น นี่เป็นสนธิอีกหนึ่ง จึงมีสนธิ ๓ นี้แบบเก่าท่านแสดงไว้เช่นนี้

แต่ถ้าเป็นเช่นนี้จริงแล้วอวิชชาสังขารเป็นอดีตอัธธาไม่ใช่ปัจจุบันใครจะประพหุติติ ประพหุติชอบเท่าไรก็ละไม่ได้ เพราะเป็นอดีตล่วงมาแล้ว เหมือนอย่างเมื่อวานนี้เราทำอะไรไว้แล้ว จะมาละในวันนี้ละไม่ได้ และปัจจุบันอัธธาคือ ตั้งแต่วิญญาณจนถึงกัมมภพเป็นปัจจุบัน ถ้าเช่นนั้นตั้งแต่อุปปัตติภพ จนถึง ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวหะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส เป็นอนาคต ยังไม่มาถึง

เมื่อเป็นเช่นนี้ในปัจจุบันนี้ใครก็ละไม่ได้ เพราะยังไม่มาถึง จะไปละอย่างไร เหมือนดังฟุ้งนี้จะมีอะไรขึ้น เราจะละในวันนี้ไม่ได้ จะละได้ต่อเมื่อมาถึงเข้า ค้านกันอยู่เช่นนี้ และถ้าแบ่งแยกออกไปเป็น ๓ กาล ชาตินี้เราก็ไม่มีอวิชชา สังขารเพราะนั่นเป็นเหตุอดีตล่วงมาแล้ว ทั้งไม่มี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวหะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส เพราะเป็นอนาคตยังไม่มาถึง นึกถึงพระอรหันต์ : พระอรหันต์ละอวิชชาสังขารได้ อวิชชา สังขาร เป็นอดีตหรือ ? ก็จะทำให้เห็นว่าไม่ใช่อดีต ปัจจุบันนี้แหละ ท่าน

จึงจะได้ และอุปบัติภาพ ขาดิ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส
ท่านละเมื่อไร ? ท่านก็ละในปัจจุบันนี้เอง ไม่ใช่ละในอนาคต

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เห็นได้ว่า ปฏิจจสมุပ္บาท ไม่ใช่ แบ่งเป็นอดีต เป็นปัจจุบัน เป็น
อนาคต เป็นอดีต ก้ออดีตทั้งสาย เป็นปัจจุบัน ก็ปัจจุบันทั้งสาย เป็นอนาคต ก้อนาคตทั้ง
สาย เช่น ในอดีตที่เราได้เกิดมาแล้ว เราก็มียั้งตั้งแต่วิชชาสังขารไปจนถึง ขรา มรณะ
โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาสมาถึงปัจจุบันนี้ เราก็มียิวิชชาสังขาร วิญญาน
นามรูปไปจนถึงขรามรณะโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสะ อุปายาสในปัจจุบันนี้แหละ

ถ้าจะมีต่อไปในอนาคตก็มีเต็มที่ยั้งตั้งแต่วิชชาไป เพราะฉะนั้น ในบัดนี้
เราต้องมีตั้งตั้งแต่วิชชา สังขาร จนถึง ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ
อุปายาส พระอรหันต์ละกิเลสก็ละอวิชชา สังขาร จนถึง ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ
ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส ในปัจจุบันนี้เอง

วันนี้จะว่าปฏิจจสมุပ္บาทต่อไป แต่จะว่าเรื่องที่แล้วมาซ้ำอีกทีเพื่อให้ต่อกัน
ปฏิจจสมุပ္บาท ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม แยกเป็น ๒ คือ ปฏิโลม จับผลสาวขึ้น
ไปหาเหตุ ซึ่งในปฏิจจสมุပ္บาทท่านเรียกว่า ปัจจัย คือจับผลสาวขึ้นไปหาปัจจัยโดย
ลำดับ อนุโลม จับเหตุหรือปัจจัยสาวลงไปหาผลโดยลำดับ จึงเป็น ๒ ถ้าจะเรียกว่า
อริยสังข์ ๒ ก็ได้ คือสายหนึ่งทุกขกับทุกขสมุทัย อีกสายหนึ่งทุกขนิโรธกับมรรค ตาม
แบบเก่าท่านแยกออกเป็น ๓ กาล คือ อวิชชา สังขาร เป็นอดีต ตั้งแต่วิญญานมาถึง
ภพจัดเป็นปัจจุบัน

ตัวภพยังแยกออกเป็น ๒ คือ กัมมภพ ภพคือกรรม อุปบัติภาพ ภพคืออุปบัติ
ความเข้าถึงหรือความเกิดขึ้น ท่านแสดงว่าตั้งแต่วิญญานจนถึงกัมมภพเป็นปัจจุบัน
ตั้งแต่อุปบัติภาพไปเป็นอนาคต ถ้าเช่นนี้แล้วอวิชชากับสังขาร ก็ล่วงมาแล้วมีมาแต่
ชาติก่อน ตั้งแต่อุปบัติภาพไปก็ยังไม่มาถึง เมื่อเป็นเช่นนี้ ในปัจจุบันนี้ก็ต้องมีแต่
วิญญานจนถึงกัมมภพเท่านั้น ชาติก็ไม่มี ขรา พยาธิ มรณะ ก็ไม่มี แต่ว่าพิจารณาดู
ไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะอวิชชา สังขารเป็นอดีต พระอรหันต์จะละสิ่งที่เป็นอดีตไม่
ได้ ต้องละได้แต่ที่เป็นปัจจุบัน ส่วนที่เป็นอนาคตก็ละไม่ได้ เพราะยังไม่มาถึง มีพระบา
ลีในภัทเท-กัรตตคาถาแสดงไว้ว่า

อดีต นานาวาคนเมย นปฏิกงเข อนาคต

ไม่ควรตามคิดถึงอดีต ไม่ควรหวังอนาคต

ยทติตมปหีนนต อปตตตยจ อนาคต

(เพราะ) ส่วนที่เป็นอดีต ก็ได้ละเสียแล้ว ส่วนที่เป็นอนาคตก็ยังไม่ถึง

ปัจจุปปนณย โย ธมม ตตถ ตตถ วิปัสสติ

อสิหิร อสิกูปปี ต วิทธา มนุพฺรหฺเย

ผู้ใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบันในที่นั้นๆ ในกาลนั้นๆ ไม่งอนแง่น ไม่คลอนแคลน
ผู้นั้น ครั้นรู้ธรรมนั้นแล้ว ก็พึงเจริญเนื่องๆ

เมื่อจับหลักพุทธประวัติ คือเรื่องของพระพุทธเจ้าเมื่อตอนตรัสรู้ ท่านแสดงว่า
พระพุทธเจ้าจับผลสาวไปหาเหตุ คือจับตั้งแต่ ชรา มรณะ ไปว่า มีเพราะอะไร ก็สาว
ขึ้นไปหาเหตุจนถึง อวิชชา ไม่ได้ปรากฏว่า ปันเป็น ๓ กาล คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต
เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าที่ท่านปันปฏิจจสมุปบาทออกเป็น ๓ กาล ไม่สมกับพระพุทธ-
ประวัติ ถ้าอดีตก็ต้องอดีตทั้งหมดสาย ปัจจุบันก็ตลอดสาย อนาคตก็ตลอดสายเหมือน
กัน

ที่นี้ว่าถึงปฏิจจสมุปบาทที่ไม่ปันเป็น ๓ กาล แต่ที่นี้ว่าตามทัศนะคือความ
เห็นหรือตามมติความรู้ แต่ที่รู้เพียงธรรมและอรรถคือเนื้อความ

เมื่อพิจารณา ดู ต้องไปจับหลักพระบาลีที่แสดงในชาตวิภังคสูตรว่า *ฉชาตุโร*
ปุริโส คนมีธาตุ ๖ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ อันรวมเข้าเป็นรูปกาย กายที่เป็นส่วนรูป
ไม่มีความรู้กับวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ อีกส่วนหนึ่งรวมเป็น ๖ ถ้าลำพังแต่ดิน น้ำ ไฟ ลม
อากาศไม่มีวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ เข้าผสมด้วย ก็ไม่เป็นคน ถ้ามีแต่วิญญาณธาตุ ไม่มีดิน
น้ำ ไฟ ลม อากาศ ที่เป็นที่ยอาศัยของวิญญาณธาตุๆ ก็ไม่ปรากฏเหมือนไฟไม่ติดเชื้อ

เพราะฉะนั้น เราตรวจดูเราในบัดนี้ว่า เรามีอะไรบ้าง จะเห็นได้ว่ามีกายอันนี้
ที่แยกออกเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ส่วนหนึ่ง มีธาตุรู้อีกส่วนหนึ่งผสมกันอยู่ ธาตุ
รู้นั้นแหละออกมาทางจักขุคือตา ก็มาประสพรูป ออกมาทางโสตะคือหู ก็มาประสพ
เสียง ออกมาทางฆานะคือจมูก ก็มาประสพกลิ่น ออกมาทางชีวหาคือลิ้น ก็มาประสพ
รส ออกมาทางกายก็มาประสพโผฏฐัพพะ ออกมาทางมนะหรือมโน ก็มาประสพธรรม

คือเรื่อง ก็เกิดจักขุวิญญาณ โสทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน

นี่ตรวจดูเราเองเป็นอยู่เช่นนี้ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก กับวิญญาน ๓ อย่างรวมประชุมกันเข้าก็เป็นผัสสะ ความกระทบ ต่อจากผัสสะก็ให้เกิดเวทนา เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ตรวจดูเราเองอาจเห็นได้ ถ้าเป็นอยู่เพียงเท่านี้ เราจะพูดกันไม่ได้ ฟังกันไม่รู้เรื่อง เพราะขาดสัญญาความจำ พูดไม่ต่อกัน ฟังก็ไม่รู้เรื่อง ต้องมีสัญญาความจำ เมื่อมีสัญญาความจำเกิดขึ้น ต่อไปก็เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารในที่นี้ไม่มุ่งส่วนที่เป็นบุญคือดี ไม่มุ่งส่วนที่เป็นบาปคือชั่ว แต่มุ่งถึงส่วนที่เป็นกลางๆ

เพราะฉะนั้น สังขารโดยปริยายคือทางหนึ่ง ท่านจึงแสดงไว้ ๓ ได้แก่ลมหายใจ เป็น กายสังขาร คือปรุ่กาย หมายความว่า กายจะเป็นอยู่ได้ก็เพราะลมหายใจ ถ้าไม่มีลมหายใจ กายเป็นอยู่ไม่ได้ ลมหายใจจึงเป็นกายสังขาร ปรุ่กาย นี้อย่างหนึ่ง วิตกตริกนิก วิจาร ตรอง รวมกันเรียกว่า วิตกวิจาร เป็น วิจีสังขาร คือปรุ่คำพูด เพราะคนเราจะพูดอะไร ต้องตริกต้องตรองก่อนว่าจะพูดเรื่องอะไร จะพูดอย่างไร วิตกวิจารจึงเป็นวิจีสังขาร เมื่อเปล่งคำพูดออกมาก็เป็นวจีกรรม กิจการงานที่ทำทางวาจา พิจารณาดูไม่ใช่วิตกวิจารจะปรุ่เพียง วจีกรรม ย่อมปรุ่กายกรรม คือกิจการที่ทำทางกายด้วย เช่น คนจะทำการงานอะไร ต้องตริกก่อน ต้องตรองก่อน รวมกันไปแล้วจึงทำ

เพราะฉะนั้น วิตกวิจาร ก็เป็นสังขารปรุ่กายกรรมด้วย นี่ส่วนหนึ่ง สัญญาภิรียาที่จำ เวทนา ภิรียาที่เสวยสุขทุกข์ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ทั้งสองนี้เป็น จิตตสังขาร ปรุ่แต่งจิต เพราะจิตที่จะนึกคิดอะไร ต้องอาศัยสัญญาภิรียาที่จำ และอาศัยเวทนา ภิรียาที่ได้เสวยแล้วจึงคิด จินนิก ตัวคิดตัวนึกเรียกว่า มโนจิต เป็นต้นเดิม สัญญาเวทนา ปรุ่จิต ปรุ่ออกมาเป็น มโน คือมาเป็นตัวคิด มโนออกมาคิดเรื่องที่เรียกว่าธรรม นี่อีกส่วนหนึ่ง

เพราะฉะนั้น ลมหายใจจึงเป็นกายสังขารปรุ่แต่งกาย วิตกวิจารเป็นวิจีสังขาร ปรุ่แต่งวาจาให้เป็นวจีกรรมตลอดถึงปรุ่แต่งกายกรรม สัญญาเวทนาเป็นจิตตสังขารปรุ่แต่งจิต เพียงเท่านั้น มีทั่วไปหมด ทั้งแก่พระอรหันต์ ทั้งแก่สามัญชน นึกดูตามเรื่องพระอรหันต์ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ก็มี ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ที่เป็น

ธาตุไม่รู้เป็นส่วนรูป มีวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ผสมกันอยู่ และธาตุรู้ก็ออกมาทางอายตนะ มาประสพ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่อง แล้วก็เกิดเวทนา แล้วก็ถึง สัญญา แล้วก็ถึงสังขาร ๓ ชนิดที่แสดงมานี้ พระอรหันต์ก็มีเช่นนี้ คนสามัญก็มีเช่นนี้

เพราะฉะนั้นสังขาร ๓ ดังกล่าวมานี้ก็ไม่เป็นบุญ คือ ปุญญาภิสังขาร ไม่ เป็นบาป คืออปุญญาภิสังขาร ไม่เป็นอนณฺชาภิสังขาร เป็นไปตามเรื่องของสรีรยนต์ เครื่องยนต์ของสรีระ

อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

ถ้าจะถามว่า ทำไมธาตุรู้คือวิญญาณธาตุ จึงมาผสมกับ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ซึ่งเป็นธาตุไม่รู้เล่า? พระบาลีไม่ได้แสดงไว้ แต่ถ้าพิจารณาตราบเข้าไปถึงสันนิษฐานว่า เพราะธาตุรู้ถึงเป็นธาตุรู้ก็จริง แต่ว่าเป็นธาตุรู้ที่ไม่บริสุทธิ์ มีกิเลสเข้ามาผสม กิเลสก็มี อวิชชาเป็นต้น อวิชชา ก็คือรู้ไม่ถูกต้องตามเป็นจริง เหมือนดังทองคำ ทองคำแท้เป็นธาตุ บริสุทธิ์อยู่ตามธรรมดา แต่ทำไมไม่บริสุทธิ์เพราะมีธาตุอื่นเข้ามาผสม จึงทำให้เนื้อทอง ต่ำไป ธาตุอื่นเข้ามาผสมมาก เนื้อทองก็ต่ำมาก ธาตุอื่นมาผสมน้อย เนื้อทองก็ต่ำน้อย ธาตุรู้ก็เหมือนกัน ถ้ากิเลสมาผสมมาก ธาตุรู้ก็รู้ต่ำรู้ทราม ถ้ากิเลสมาผสมน้อย ธาตุรู้ก็รู้มากรู้ละเอียดมากขึ้นไป

ท่านผู้บำเพ็ญเพียรใช้ปัญญาพิจารณาจนเห็นจริงถึงที่สุด บรรลुอวิชชาและ วิมุตติแล้ว ก็พ้นจากปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อนณฺชาภิสังขาร คงมีแต่กาย สังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร อันเป็นผลของเหตุเก่าซึ่งยังคงเหลืออยู่กว่าจะถึงที่สุด ถึงมีประวัติปรากฏว่า พระอรหันต์เข้าฌานนั้นเพียงเป็นการหยุดพักของท่าน แต่ท่าน ไม่ได้คิดในฌานนั้น

ส่วนสำหรับปุถุชนนั้น เมื่อกิเลสมาผสมกับธาตุรู้ ก็ทำให้รู้ผิดจากความจริงเป็น อวิชชาเมื่อรู้ผิดจากความจริง ก็คิดดี เป็นปุญญาภิสังขารบ้าง คิดชั่ว อันเป็นอปุญญาภิ-สังขารบ้าง คิดอยู่ในอารมณ์เดียว เป็นอนณฺชาภิสังขารบ้าง อีกส่วน ๑ นอกจากกาย-สังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร ที่แสดงมาแล้ว มีอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร เมื่อ คิดเรื่องที่ดี ที่เป็นปุญญาภิสังขาร ก็ปรุงแต่งจิตให้ดี ภพก็ดีไปตาม คิดเรื่องที่ดี เป็น อปุญญาภิสังขาร ก็ปรุงแต่งจิตให้ชั่ว ภพก็เป็นภพชั่วไปตาม คิดอยู่เรื่องเดียวที่ดี จน

แนวแน่มั่งคง เป็นอนุสัญญาสิทธิสังขาร ก็ปรุงแต่งจิตให้แน่วแน่ ภพที่ตั้งมั่นเป็นอนุสัญญา
ไปตาม แต่ว่าปรุงแต่งภพทั้งนั้น ไม่ใช่ทำลายภพ นี่วิชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญูณ สายสมุทัย

เมื่อสังขารเกิดขึ้น วิญญูณ ความรู้สึกก็เกิดต่อเนื่องกันไป เราตรวจดูที่เรา
เราคิดอะไรชั่วก็ตาม ดีก็ตาม หรือเราตั้งใจกำหนดอารมณ์ให้แน่นอน ซึ่งเรียกว่า สมถ-
กัมมัฏฐานก็ตาม ความรู้สึกซึ่งเรียกว่าวิญญูณก็เกิดขึ้น ถ้าไม่มีสังขาร คือคิดนึก ดิน น้ำ
ไฟ ลม อากาศ และธาตุรู้ ถึงมีประจำอยู่ แต่ไม่ทำการงานอะไรก็สงบอยู่เหมือนดังคน
นอนหลับ ร่างกายส่วนรูป คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ก็มี วิญญูณธาตุธาตุรู้ ก็มี แต่
ถึงมีก็ไม่ได้ทำงาน จึงไม่เกิดวิญญูณความรู้สึก ต่อเมื่อตื่นขึ้น ธาตุไม่รู้กับธาตุรู้ที่ผสม
กันทำงาน คือคิดนึก ก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญูณความรู้สึก นี่สังขารเป็นปัจจัยให้เกิด
วิญญูณ

วิญญูณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

เมื่อมีวิญญูณเกิดขึ้นสืบมาจากสังขาร นาม คือ เวทนา สัญญา สังขาร ซึ่งต่อ
เนื่องกับวิญญูณ และรูปคือร่างกายที่มีประจำอยู่ ก็พร้อมกันทำหน้าที่

นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ ๖

เมื่อนามรูปเตรียมพร้อมที่จะทำหน้าที่ อายตนะทั้ง ๖ ก็ทำหน้าที่ทีเดียว คือ
ตา ก็มีหน้าที่เห็น หู ก็มีหน้าที่ได้ยิน จมูก ก็มีหน้าที่ได้กลิ่น ลิ้น ก็มีหน้าที่ลิ้ม กาย ก็
มีหน้าที่ถูกต้อง มนะ ก็มีหน้าที่นึกคิดประกอบกันไป นื่อนามรูปเป็นปัจจัยให้เกิด
อายตนะ ๖

อายตนะ ๖ เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ

เมื่อนามรูปเตรียมพร้อมเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะภายใน ๖ ต่อกับอายตนะ
ภายนอก ๖ ดังนี้ ก็เป็นปัจจัยให้เกิด ผัสสะ คือความกระทบ หรือ สัมผัสสะ ความ
กระทบพร้อม

ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

เมื่อผัสสะเกิดขึ้นก็เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง เช่นนี้เกิดแก่พระอรหันต์ก็ได้ เกิดแก่ปุถุชนก็ได้ แต่ที่เกิดแก่พระอรหันต์ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาเพราะสืบเนื่องมาจากวิชา จึงเป็นเรื่องของสรีรยนต์เท่านั้น

เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา

แต่ว่าในปฏิจจนสมุปาทนีนี่ท่านแสดงว่า เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา เพราะสืบเนื่องมาจากอวิชา จึงหมายถึงเวทนาที่เกิดแก่ปุถุชน ถ้าสุขเวทนาเกิดขึ้นก็ต้องการได้ ทุกขเวทนาเกิดขึ้นก็ต้องการเสีย ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขเกิดขึ้นก็หลงไม่รู้ตามเป็นจริง เวทนาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา

ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน

เมื่อตัณหาเกิดขึ้นแล้ว ตัณหาไม่ใช่เกิดคงที่อยู่เสมอ เกิดขึ้นชั่วขณะแล้วก็ดับ แต่ไม่ดับสูญไปหมดทีเดียว เพราะว่ามี อุปาทาน ความยึดถือต่อเนื่องจากตัณหา เพราะฉะนั้น ท่านจึงว่า เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานความยึดถือ

อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ

ความยึดถืออันนั้นแหละจึงเกิด ภพ คือ ตัวเป็น หรือ ความเป็น ยึดถืออย่างไร ภพคือตัวเป็นหรือความเป็น ก็เป็นอย่างนั้น เหมือนเช่นมือเรามีอยู่ แต่เราไม่ยึดอะไร ก็เป็นมืออยู่เฉยๆ ไม่ติดกับอะไร แต่ถ้าเราไปยึดสิ่งใดเข้า ความติดกับสิ่งนั้นก็เกิดมีขึ้น เพราะฉะนั้น อุปาทานจึงเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพก็คือตัวเป็นหรือความเป็น เป็นไปตามอุปาทาน คือความยึดถือ ท่านแสดงไว้ว่า กามภพ รูปภพ อรูปภพ

ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ต่อไปภพก็เป็นปัจจัยให้เกิด ชาติ คือเกิดเป็นโนน เป็นนี่

เป็นนั่น เช่นเป็นคนชาตินี้ ชาตินั้น เป็นชาย เป็นหญิง เป็นเศรษฐี เป็นคนจน เป็นต้น เป็นไปต่างๆ ที่เป็นโน่น เป็นนี้ เป็นนั่น ต่างๆ ก็เพราะภพ คือตัวเป็น คือเป็นตัว เป็นเราขึ้นมาก่อน เป็นตัว เป็นเรา ก็เพราะยึดถือ นี้ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ เมื่อพิจารณา ดูน่าจะเห็นว่าชาติก็คือองค์อันหนึ่งๆ ของภพ

ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ ฯลฯ

เมื่อมีชาติเป็นอะไรขึ้นแล้ว ชรา มรณะ ก็เกิดมีสืบต่อ เพราะฉะนั้น ชาติจึงเป็นปัจจัยให้เกิด ชรา มรณะ และเกิด โสกะ ปริเทวะ ทุกชะ โทมนัสสะ อุปายาส ด้วย นี่เป็นสายสมุทัย คือสายเกิด

เมื่อท่านผู้บำเพ็ญเพียร ได้บำเพ็ญเพียรไปจนเห็นแจ้ง รู้จักอวิชชาตามเป็นจริง อวิชชาที่ดับ วิชชาที่ตรงกันข้ามก็เกิด เหมือนดั่งมีดกับสว่าน อวิชชาเหมือนมีด วิชชาเหมือนแสงสว่าน เมื่ออวิชชาเกิดขึ้น ก็กำจัดอวิชชาคือมีดให้ดับไป เมื่อดับอวิชชา เพราะรู้เห็นตามเป็นจริงแล้ว ที่นี้เห็นอะไรก็รู้ตามเป็นจริงหมด ไม่ต้องนึกต้องคิดที่เป็นสังขารอันปรุงแต่งภพชาติต่อไป เพราะเห็นตามเป็นจริงก็ดับสังขาร เมื่อดับสังขาร ก็ดับวิญญูณอันสืบมาจากอวิชชา เมื่อดับวิญญูณก็ดับนามรูปเป็นลำดับไปจนถึงดับภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกชะ โทมนัสสะ อุปายาส นี่เป็นสายนิโรธ คือความดับ

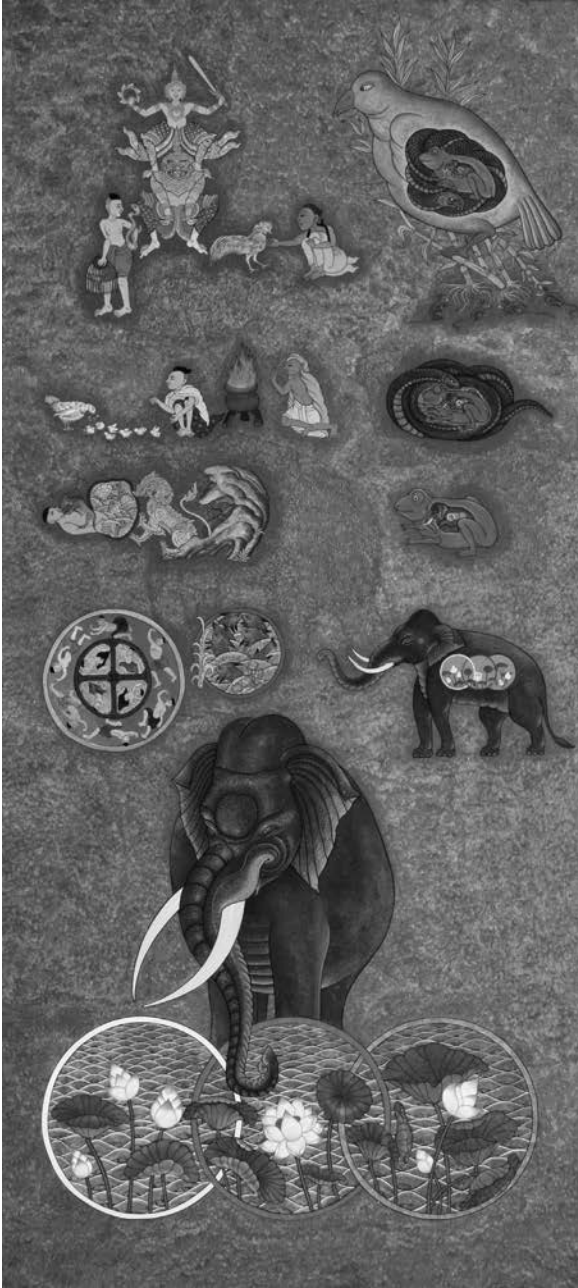
ปฏิจจนสมุบาท ท่านแสดงสายสมุทัย คือทุกข์กับสมุทัยสายหนึ่ง สายนิโรธ คืออนิโรธกับมรรคอีกสายหนึ่งเป็นคู่กัน ถ้าดับสายสมุทัยก็ต้องดับอวิชชา เป็นต้น

เพราะอวิชชาเกิดขึ้น และกัณฑ์ต่อกันไปโดยลำดับ แต่ว่าธาตุไม่รู้กับธาตุรู้ที่รวมกัน และอายตนะ ๖ วิญญูณ ผัสสะ เวทนา สัญญา และสังขาร คือกายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร ยังคงมีอยู่กว่าจะถึงที่สุด เพราะสืบเนื่องมาแต่กรรมเก่า

เพราะฉะนั้น พระอรหันต์ดับอวิชชา เพราะอวิชชาเกิดขึ้น แต่ก็ยังเป็นอยู่ ไปบิณฑบาตก็ได้ ถ่ายอุจจาระปัสสาวะก็ได้ ร่างกายเจ็บก็ได้ เพราะนั่นเป็นเรื่องของ สรีรยนต์ ไม่ใช่บุญ ไม่ใช่บาป แต่ส่วนคนสามัญ เพราะอวิชชาเป็นต้นเดิมมีอยู่ จึงเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารปรุงแต่ง ปรุงแต่งก็ปรุงแต่งชั่วบ้างดีบ้าง ปรุงแต่งอเนกอุชชะบ้าง

แล้วก็เกิดภพ นี้ว่าข้ามไปที่เดียว ถ้าไม่ข้ามก็เกิดสังขาร เกิดวิญญูณ แล้วก็เกิดนามรูป
ดังที่แสดงมาแล้ว นี่เป็นสายสมุทัย

ว่าถึงสายนิโรธซ้ำอีกก็คือ ท่านผู้รู้ตามเป็นจริงดับอวิชชาได้ อวิชชาเกิดขึ้น ดัง
พระบาลีว่า อวิชชา วิหตา อวิชชาท่านกำจัดเสียได้ วิชชา อุปฺปนฺนา วิชชาเกิดขึ้น ตโม
วิหโต มีดท่านกำจัดเสียได้ อาโลโก อุปฺปนฺโน แสงสว่างเกิดขึ้น นี่เป็นสายนิโรธ ถ้ายัง
ดับอวิชชาไม่ได้ก็เดินสายสมุทัย กองทุกข์ทั้งปวงก็เกิดอยู่เสมอ ต่อเมื่อดับอวิชชาได้
กองทุกข์ทั้งปวงก็ดับ ส่วนสรีรยนต์ก็เดินไปตามเรื่องกว่าจะถึงที่สุด แต่ว่าเป็นเรื่องของ
สรีรยนต์ ไม่เป็นบาป ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นอนเนญชะ แต่เป็นทุกขสัจจ์.

• **กายนคร** จากสมุดข่อยของไทย ที่ว่าด้วยการถูกรอบงำของอวิชา คือยักษ์มารที่มาลวงให้คนหลงใช้สุมจับได้งูนี้กว่าปลา หลงเลี้ยงไก่ไว้ชนเพื่อตัวกูของกู บุษพาไฟหวังได้คุณวิเศษมีแต่ความหวาดวิตกกลัวเหมือนคนตกน้ำ ถูกสุนัขกัดขบแล้วยังพบราชสีห์จะขย้ำเสมือนคนอยู่ในโลกก็ไม่เห็นโลก ปลาอยู่ในน้ำก็ไม่เห็นน้ำตามที่เป็นจริง เป็นอยู่อย่างพญาช่างสารที่ดื่มกินแต่น้ำสามสระที่เต็มไปด้วยต้นหาทั้ง ๓ อันเป็นปัจจัยต่อกันไปถึงนกคุ่มที่สำคัญมันหมายผิด ไปยืนอยู่บนต้นเปลือกที่แท้จริงแล้วไร้แก่น คืออนัตตา และหนู ๔ ตัวกำลังกัดรากและโคน แสดงการเกิด แก่ เจ็บ และตาย คืออนิจจัง มีแต่การเจริญปัญญามาดับอวิชา ดังภาพเวทดาที่กำลังชี้เพื่อเชือดคอมารให้สะบันงันเอง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(เจริญ สุวฑฺฒโน)

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา ได้มีหนังสือหลายเล่มเขียนแสดงเรื่องนี้ เฉพาะบางเล่ม เช่น พุทธประวัติเล่ม ๑ ตอนพระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชนิพนธ์เรื่องของรัชกาลที่ ๖ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เรื่องพระพุทธานุภาพและพระรัตนตรัยส่วนที่เป็นหนังสือสำนวนเก่าเช่นปฐมสมโพธิกา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับหนึ่ง พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (บุสฺสเทว สา) ฉบับหนึ่ง ส่วนพระสูตร (คือเรื่องพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่พระอาจารย์ดั้งเดิมได้ร้อยกรองไว้ อ้างว่าได้สดับฟังมาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง) เล่าถึงพระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าเรื่องความตรัสรู้ของพระองค์เองได้มีหลายพระสูตร

พระสูตรแรกที่สุดคือ “**ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**” (พระสูตรแสดงเรื่องพระพุทธเจ้าหมุนจักรคือพระธรรม (ล้อธรรม) ให้แล่นไป) พระสูตรนี้เป็นปฐมเทศนา คือเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ (พวกพระ ๕ รูป) ซึ่งจะถือเป็นหลักแสดงในกัณฑ์นี้

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร”

มีคำที่เป็นเหมือนคำตอบหลายคำ เช่น “**พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม**” “**พระพุทธเจ้าตรัสรู้อยู่**” “**พระพุทธเจ้าตรัสรู้โพธิญาณ**” หรือคำเต็มว่า “**ตรัสรู้พระอนุตรตรัสสัมมาสัมโพธิญาณ**” คำเหล่านี้ถูกต้องทั้งนั้น แต่เป็นคำตอบที่กว้างอย่างไม่ผิด เหมือนอย่างถามว่ารู้อะไร ก็ตอบว่า รู้วิชา ยังมีปัญหาต่อไปอีกว่า วิชาอะไร และคำตอบนั้นก็ยังเป็นคำศัพท์อยู่ แผลไม่ออก ไม่รู้ความหมาย ก็ยังไม่รู้อยู่นั่นเอง

ฉะนั้น จะอธิบายความหมายของคำศัพท์ในคำตอบสั้นๆ นั้นก่อน เพราะเป็นคำที่จะต้องพบเสมอในหนังสือพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม

คำว่า “ธรรม” แปลตามศัพท์ว่า “ทรงไว้” คือดำรงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง คำนี้ใช้ในความหมายมากมาย เฉพาะในที่นี้ ท่านว่าหมายถึง “สัจจะ” คือความจริง เพราะความจริงที่เป็นความจริงมิใช่เป็นของเท็จของปลอม ย่อมทรงหรือดำรงความจริงอยู่เสมอ ความจริงที่แน่แท้จึงมีลักษณะของธรรม คือทรงหรือดำรงอยู่นั่นเอง และคำว่า สัจจะที่แปลว่าความจริง ก็แปลตามศัพท์ว่า สภาพที่มีอยู่เป็นอยู่ อันสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ได้ ก็ต้องเป็นสิ่งที่ทรงตัวหรือดำรงตัวอยู่ได้ เหมือนอย่างชีวิต ทรงชีวิตหรือมีชีวิตก็หมายถึงยังเป็นอยู่ยังไม่ตายเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ธรรมจึงได้แก่ความจริง เรียกควบกันเป็นศัพท์ว่า “สัจธรรม” พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม คือตรัสรู้ความจริง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อรียสัจ

คำว่า “อริยะ” ตรงกับคำว่า “อารยะ” แปลกันว่า “ประเสริฐ” “อริยสัจ” แปลว่า “ความจริงอย่างประเสริฐ” (คือจริงอย่างแน่แท้หรือแน่นอน)

ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นพระอริยะ (ผู้ประเสริฐ) ความจริงที่พระอริยะพึงรู้ ความจริงของพระพุทธเจ้าผู้อรียะ ข้อนี้เท่ากับเป็นข้ออธิบายของข้อก่อน คือข้อก่อนว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม คือความจริง ข้อนี้ชี้ลงไปชัดว่าธรรมคือความจริง (สัจธรรม) ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นคือ อริยสัจจะ ไม่ใช่สัจจะทุกๆ ไปของปุถุชน (คนที่ยังหนา)

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ

คำว่า “โพธิ” แปลว่า “ตรัสรู้” “ญาณ” แปลว่า “หยั่งรู้” ทั้ง ๒ คำแปลว่า “รู้ด้วยกัน” แต่โพธิมีความหมายสูงกว่า รวมกันว่าโพธิญาณ แปลว่า ญาณคือความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ เมื่อแปลเข้าก็คงซ้ำๆ กันว่า ตรัสรู้พระญาณคือ

ความตรัสรู้ มีความหมายว่า รู้จนตรัสรู้ความจริงแจ่มแจ้งหมดทุกอย่าง สัจธรรมหรือ อริยสัจแจ่มแจ้งอยู่ในความรู้อันเรียกว่าพระโพธิญาณของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า ตรัสรู้พระโพธิญาณ จึงมีความหมายง่าย ๆ ว่า ตรัสรู้ความรู้ในสัจธรรม

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

คำว่า “อนุตตระ” แปลว่า “อย่างยิ่ง ไม่มียิ่งกว่า” สัมมา แปลว่า โดยชอบ สัม แปลว่า เอง โพธิ ก็ตรัสรู้ ญาณ ก็หยั่งรู้ รวมกันว่า “อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ” ญาณคือ ความตรัสรู้เองโดยชอบไม่มียิ่งกว่า เป็นคำขยายออกไปจากบทก่อนว่า พระโพธิญาณ นั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วด้วยพระองค์เอง ตรัสรู้แล้วโดยชอบ ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่าอีกแล้ว คือรู้ถึงที่สุดแล้ว ไม่มีใครจะรู้ยิ่งขึ้นไปกว่า ไม่มีอะไรจะพึงรู้ยิ่งขึ้นไปอีกแล้ว

พระสัพพัญญู

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” ได้ยกคำที่พบกันอยู่เสมอมาแสดงเหมือนอย่างคำตอบอย่างสั้นๆ ดังกล่าวมานั้น แต่ความรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นอนุตตระ ไม่มีที่จะยิ่งไปกว่า ดังบทที่แสดงแล้ว จึงเป็นความรู้สิ่งทั้งหมด เรียกว่า “สัพพัญญุตญาณ” (สัพพัญญู ทั้งหมด ญุต ความรู้ ญาณ ก็ความหยั่งรู้ รวมกันว่า ญาณคือความรู้สิ่งทั้งหมด)

พระพุทธเจ้าจึงเป็นพระสัพพัญญู ผู้รู้สิ่งทั้งหมด แต่มิใช่ว่าทรงรู้เท่าไรทรงแสดงทั้งหมด ทรงแสดงตามควรแก่ภูมิชั้นของผู้ฟังเท่านั้น เพราะทรงมุ่งสอนให้ผู้ฟังรู้เข้าใจ ถ้าสอนเกินภูมิไปก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เหมือนอย่างมีภูมิรู้ขนาดชั้นมัธยม ๓ ก็ทรงสอนขนาดที่นักเรียนชั้นนั้นจะเข้าใจ แต่เมื่อทรงสอนแก่คนที่มีภูมิรู้ชั้นสูงๆ ขึ้นไป ก็ทรงสอนสูงขึ้นตามชั้น ข้อสำคัญที่เป็นพิเศษนั้น คือได้ทรงศึกษา รู้จบทางคติโลก เหมือนอย่างเป็นดุชฎิบัณฑิตมาก่อนแล้ว และมาทรงค้นคว้าจนรู้จบทางคติธรรม จึงทรงรู้โลกรู้ธรรมแจ้งชัดหมด อาจสั่งสอนคนได้ทุกชั้น อาจได้วาทะกับใครๆ ที่เลื่องลือว่าเป็นนักปราชญ์ได้ทั้งนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงไว้จึงมีหลากหลาย ซึ่งพระสาวกได้ฟังจำกันได้ต่อๆ มาจนถึงจดเป็นอักษรแล้วพิมพ์เป็นหนังสือพระไตรปิฎกจำนวนหลายสิบเล่ม เหมือนอย่างรวมหลักสูตรตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถม ชั้นมัธยม จนถึงชั้นอุดมไว้พร้อมเสร็จ

ฉะนั้น เมื่อศึกษาพระพุทธศาสนาไปโดยลำดับ ย่อมจะเข้าใจได้ดี และจะยิ่งรู้ความจริงยิ่งขึ้นทุกที แต่ถ้าเริ่มศึกษาผิดชั้น จะเข้าใจยากหรืออาจไม่เข้าใจ เหมือนอย่างยังไม่รู้เลขชั้นประถม ไปจับเรียนเลขชั้นมัธยมสูงๆ ทีเดียว จะเข้าใจได้อย่างไร และพระธรรมของพระพุทธเจ้าทุกข้อทุกบท มีเหตุผลที่ผู้ศึกษาอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ เพราะทรงแสดงส่องเข้ามาจนที่ตัวของเราเองทุกๆ คน มิได้ทรงแสดงไกลออกไปๆ จนมองไม่เห็น ฉะนั้น เมื่อมีใครมาถามพระองค์ถึงเรื่องที่ไกลออกไปเช่นนั้น เช่น เรื่องโลกมีที่ สุดหรือไม่มีที่ สุดเป็นต้น ก็ไม่ได้ตรัสตอบ เพราะตรัสตอบไปก็ไม่สำเร็จ ประโยชน์อะไร ผู้ถามเองก็มองไม่เห็น คนอื่นก็มองไม่เห็น ได้แต่เชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น ถึงจะเชื่อก็เป็นเรื่องอย่างหลับตาเชื่อ ไม่มีทางจะเกิดปัญญาเห็นได้เอง ทางที่ถูกควร จะไม่เชื่อมากกว่า

พระพุทธเจ้าทรงมุ่งให้คนเชื่อด้วยความรู้ จึงทรงดแสดงเรื่องที่คนไม่อาจจะรู้ จะเห็น ทรงแสดงแต่เรื่องที่เราจะรู้จะเห็นได้ คือเรื่องส่องเข้ามาที่ตัวของเราเองดังกล่าวแล้ว ใครๆ ที่มีจิตใจมีสติปัญญาอย่างสามัญ อาจรู้เข้าใจพระธรรมของพระองค์ได้ทั้งนั้น และไม่ต้องไปรู้ไกลออกไปที่ไหน รู้ที่ตัวของตัวเองนี้แหละอย่างมีเหตุผลตามเป็นจริง ทั้งสามรถจะปฏิบัติได้ทำได้ตามที่ทรงสั่งสอนด้วย เมื่อทำได้แล้วก็ได้รับผลดีจริง เช่น ทรงสอนไม่ให้ทำความชั่ว ให้ทำความดี ให้ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด

นี่ก็คือทรงสอนแก่ตัวของเราทุกๆ คน เราทุกๆ คนสามารถไม่ทำความชั่ว สามารถทำความดี สามารถชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด นี่ก็คือทรงสอนแก่ตัวของเราทุกๆ คน เราทุกๆ คนสามารถไม่ทำความชั่ว สามารถทำความดี สามารถชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาดไม่ใช่ไม่สามารถ

แต่บางอย่างไม่สามารถจริงๆ เช่น ถ้าจะมีใครสอนให้กลั่นลมหายใจเรื่อยไป สอนไม่ให้กิน สอนไม่ให้นอน เช่นนี้ไม่มีใครสามารถปฏิบัติตามได้แน่ ใครขึ้นปฏิบัติตามเป็นตายแน่ ส่วนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไม่เป็นเช่นนั้น ไม่มีใครต้องตายต้องเสียหาย เพราะปฏิบัติตาม มีแต่จะดีขึ้น มีสุขมีเจริญขึ้นไปทุกที และยิ่งจะรู้จักความจริงที่ตัวเราเองของตัวเราเองมากขึ้นทุกที เพราะดีชั่วของตัวเราเอง ใครเล่าจะทำให้ได้ ตัวของเราเองนั่นแหละทำให้แก่ตัวเราเอง และตัวเราเองเป็นอย่างไรเราก็รู้ ถึงจะ

ปกปิดคนอื่นได้ ก็ปกปิดตัวเราเองไม่ได้ ปกปิดพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้เพราะเข้าอยู่ในพระธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสอนไว้ทั้งนั้น

แต่พระพุทธเจ้าทรงมีพระกรุณายิ่งใหญ่ ใครทำอะไรไม่ดี น้อยหรือมากอย่างไร ใครเสียใจว่าไม่มีใครคบใครรัก ใครคิดว่าถูกใครๆ พวกกันเกลียดหรือรังเกียจ หรือเกิดเกลียดตนรังเกียจตนขึ้นเอง ใครมีทุกข์ร้อนน้อยหรือมากต่างๆ ขอให้รู้สึกสำนึกตน รับรองความจริงของตน และระลึกถึงพระพุทธเจ้าเถิด พระพุทธเจ้าไม่ทรงเกลียดรังเกียจใคร ไม่ทรงสาปแช่งใคร มีแต่พระกรุณาเปี่ยมอยู่เสมอ และได้ประทานทางออกให้แก่ทุกๆ คนไว้แล้ว คือละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เดิมทำมาไม่ดีก็ตั้งต้นใหม่ตามทางออกนั้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงทิ้งผู้ที่ตั้งต้นทำความดี ขอให้ตั้งต้นเถิด ขอให้ตั้งใจฟังพระพุทธเจ้าเป็นกำลังใจเถิด พระพุทธเจ้าไม่ทรงทอดทิ้งผู้ที่ตั้งใจฟังพระองค์จริงๆ เลย และผู้ที่ดำเนินชีวิตไปในทางแห่งพระธรรมที่ทรงสั่งสอนตามภูมิชั้นของตน ก็ไม่มีพลาดผิดไปจากผลดีต่างๆ เลย

อาการสั่งสอน ๓ อย่าง

ตามที่กล่าวแย้งย่อออกมานี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นชัดในหลักเกณฑ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน ซึ่งสรุปลงอย่างย่อสำหรับเป็นข้อกำหนด ๓ ประการ

- (๑) ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
- (๒) ทรงสั่งสอนมีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้
- (๓) ทรงสั่งสอนธรรมที่ปฏิบัติได้ผลสมจริง เรียกว่า มีปาฏิหาริย์ คือเป็นจริง ทั้งเหตุผลอย่างเห็นๆ ตลอดหมด เป็นอัศจรรย์ที่ผู้ปฏิบัติยอมได้ประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติจริง

ฉะนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอนจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งเสียหนึ่งแห่งความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้เช่นนั้น ดังที่พระอาจารย์เล่าไว้ว่า

สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในป่าไม้สี่เสียด ใกล้กรุงโกสัมพี ได้ทรงกำไปไม้สี่เสียดที่หล่นเรียรายอยู่เพียงเล็กน้อยด้วยพระหัตถ์ ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ไปไม้สี่เสียดที่ทรงกำไว้กับไปไม้สี่เสียดทั้งหมด ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไปไม้สี่เสียดในป่าสี่เสียดทั้งหมดมากกว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่ทรงรู้

ยิ่งแล้วมิได้บอกแสดงก็มากกว่าฉันนั้น

เพราะเหตุอะไรจึงไม่ทรงแสดง เพราะเหตุว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ เป็นข้อปฏิบัติดีชอบ ฉะนั้น จึงไม่ตรัสบอก ส่วนที่ตรัสบอกนั้นคืออริยสัจ ๔ เพราะ ประกอบด้วยประโยชน์ ตามพระพุทธดำรัสที่เล่ามานี้ จึงแสดงว่านอกจากที่ทรงบอก แสดงไว้แล้ว ยังมีเรื่องที่ทรงรู้แล้วมิได้บอกอีกมากมายแต่ก็เป็นที่ยังยืนยันว่า สิ่งที่มี ประโยชน์อันเป็นข้อควรรู้ควรเห็น ตามหลักเกณฑ์ที่กล่าวแล้ว ได้ทรงแสดงไว้แล้ว ทั้งหมด ไม่มีข้ออะไรที่ทรงซ่อนเร้นไว้ สมดังที่ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า พระองค์ไม่ทรง มีกำมือของอาจารย์ คือซ่อนเร้นศิลปวิทยาไม่บอกแก่ศิษย์ ข้อที่ควรรู้ควรเห็นอันเป็น ประโยชน์ได้ทรงบอกแสดงแล้วทั้งหมด

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” อาจตอบได้ด้วยคำตอบกว้างๆ ดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งเมื่อจะตอบอย่างกว้างขวางที่สุด ก็ตอบว่าตรัสรู้ทั้งหมด เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็น พระสัพพัญญู แต่เมื่อตอบในฐานะเป็นผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา ก็พึงตอบได้ตามพระ พุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งท่านก็ได้กล่าวแล้วว่า เป็นเพียงเสี้ยว หนึ่งชนิดหนึ่งของความตรัสรู้เท่านั้น

แม้ในพระพุทธศาสนาก็มีพระสูตรต่างๆ แสดงเรื่องนี้ไว้มากหลายเหมือนกัน จะเลือกมาแสดงเป็นหลักแต่เพียงพระสูตรเดียวซึ่งเป็นเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ตรัสแสดงถึงพระองค์เองว่า พระองค์ได้ตรัสรู้อะไรจึงพอพระทัยว่าตรัสรู้แล้วใน ลำดับต่อไป

อรหํ สมมาสมพุทโธ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

อุตฺตมํ ฌมฺมชฺฌมา

ได้ทรงบรรลุธรรมอันสูงสุดแล้ว

มหาสงฆํ ปิโพเธสิ

ทรงยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตามแล้ว

อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

นี่คือพระรัตนตรัย ดังนี้

ใจความปฐมเทศนา

ณ วันจันทร์เพ็ญแห่งเดือนอาสาฬหะ ซึ่งโดยปกติตรงกับวันเพ็ญเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเทศนาครั้งแรกโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ สวนเล็ญกวาง กรุงพาราณสี พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ พร้อมทั้งทางแห่งความตรัสรู้พระพุทธรองค์ได้ทรงประกาศว่าได้ทรงตรัสรู้จตุราริยสัง (จตุร + อริยสัง แปลว่า อริยสัง ๔) พระปฐมเทศนานี้นับถือทั่วไปว่าเป็นเทศนาที่แสดงหลักสำคัญ เป็นการเริ่มต้นพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาควรทราบ ฉะนั้นจะย่อความของปฐมเทศนานี้เพื่อเป็นที่กำหนดง่าย ดังต่อไปนี้

ตอนที่ ๑

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทาง ๒ ทาง

ที่นักบวชผู้มุ่งความตรัสรู้ไม่ควรดำเนิน คือ

- (๑) ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่น ในทางกาม
- (๒) ความประกอบการทรมานตน ให้ลำบากเดือดร้อน
(เช่น วิถีทรมานตนของพวกโยคีต่างๆ)

หนทางทั้งสองนี้เรียกว่าหนทางสุดโต่ง ๒ ข้าง

ครั้นแล้วพระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทางที่ควรดำเนินเพื่อความตรัสรู้ คือ

- (๑) สัมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบ
- (๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
- (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ
- (๔) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ
- (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ
- (๖) สัมมาวายามะ เพียรพยายามชอบ
- (๗) สัมมาสติ ความระลึกชอบ
- (๘) สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ

หนทางนี้เรียกว่าเป็นทางกลาง เรียกเป็นศัพท์ว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่าข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติ หรือทางดำเนินสายกลาง มีข้อที่ควรข้อมความเข้าใจไว้ก่อน

คือหนทางนี้ เรียกว่าสายกลาง หมายความว่าอยู่ในระหว่างหนทางทั้งสองดังกล่าวแล้ว คือเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดก็เหมือนเป็นทาง ๓ สาย หนทางทั้งสองดังกล่าวแล้วอยู่สุดโต่ง ๒ ข้าง ส่วนทางนี้อยู่ตรงกลาง ขาดตอนกันไม่เกี่ยวกับกับทางทั้งสองนั้น ไม่มีทางซอหรือทางเล็กอะไรที่สัมพันธ์กันได้เลย มิใช่เป็นทางกลางชนิดที่จะสัมพันธ์กับทางโน้นก็ได้ทางนี้ก็ได้อย่างทางการเมือง เพราะทางในทางธรรม เมื่อเป็นทางนั้นแยกกันคนละทางที่เดียวและคำว่าหนทางสุดโต่งทั้งสองข้างก็ดี คำว่าทางสายกลางก็ดีต้องมีความหมายดังที่กล่าวแล้ว มิใช่เอาชื่อไปอ้างว่าทางสายกลางแล้วตั้งข้ออธิบายเอาเอง ถ้าอย่างนั้นก็ไม่ใช่ทางสายกลางของพระพุทธเจ้า หรือทางสายกลางในพระพุทธศาสนา แต่เป็นทางสายนอกพระพุทธศาสนา ทางสายกลางของพระพุทธเจ้าต้องมีองค์ประกอบ ๘ ประการดังกล่าวแล้ว

อีกอย่างหนึ่งทางสายกลางของพระพุทธเจ้าเป็นทางอันเดียวมิใช่ ๘ ทาง มีแต่องค์ประกอบกันอยู่ ๘ ประการเท่านั้น เหมือนอย่างถนนราชดำเนินซึ่งเป็นถนนสายหนึ่ง สร้างขึ้นด้วยสิ่งต่างๆ เช่น เหล็ก กรวด ปูน ทราย มาเทเป็นถนนคอนกรีต และประดับด้วยสิ่งต่างๆ เช่น เสาคอมไฟฟ้า ต้นไม้ เป็นต้น ถ้าจำแนกออกไปก็มากมายหลายอย่าง แต่รวมเป็นถนนสายเดียว

อนึ่ง เมื่อเทียบกับถนนหนทางเช่นนี้ ก็อาจจะนำองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้นไปเทียบความยาวของถนน ว่าเหมือนถนนยาว ๓ กม. สัมมาทิฏฐิ เป็นกม. ที่ ๑ จนถึงสัมมาสมาธิ เป็นกม. ที่ ๘ ถ้าเทียบเช่นนี้ก็ไม่ตรงกับความจริง เพราะองค์เหล่านี้ต้องประกอบรวมกันอยู่ตั้งแต่ต้น เหมือนอย่างเหล็ก ปูน กรวด ทราย ก็ต้องรวมเป็นคอนกรีตตั้งแต่ต้น ไม่ใช่ กม. ที่ ๑ เป็นเหล็กโครง ในกม.ที่ ๒ เป็นทราย กม.ที่ ๓ เป็นกรวด กม.ที่ ๔ เป็นปูน กม.ที่ ๕ เป็นน้ำ เป็นต้น ทุกสิ่งต้องรวมกันหล่อเป็นคอนกรีตตั้งแต่ต้นที่เดียว ทางสายกลางก็เหมือนเช่นนั้นต้องประกอบด้วยองค์ทั้ง ๘ รวมกันเป็นทางเดียวและเป็นอันเดียวกันทุกระยะ

อันสิ่งต่างๆ โดยมาก เรียกว่าเป็นสิ่งอันหนึ่งๆ แต่ประกอบด้วยเครื่องประกอบหลายอย่าง เช่นคนๆ หนึ่งก็มีร่างกายประกอบด้วยอวัยวะภายนอกภายในเป็นอันมาก รถคันหนึ่งๆ ก็มีเครื่องประกอบมาก แต่ก็เรียกเป็นคนๆ เดียวเป็นรถคันเดียว เมื่อคนจะเดินไปไหน รถจะวิ่งไปไหน ร่างกายของคนทุกส่วนก็ต้องไปพร้อมกัน รถก็ต้องไปทั้ง

คัน ทางสายกลางก็เช่นเดียวกัน องค์ประกอบทั้ง ๘ อย่างนั้น ต้องรวมกันไป ถ้าแยกกันก็เป็นทางแตก ให้เกิดความตรัสรู้ไม่ได้ เหมือนอย่างรถที่แยกเครื่องประกอบออก เช่น ถอดล้อถอดเครื่องออกก็วิ่งไปไม่ได้

ตอนที่ ๒

พระพุทธเจ้าทรงประกาศอริยสัจ ๔ ซึ่งพระองค์ได้ตรัสรู้แล้วในเมื่อทรงเวียนทางสุดโต่งทั้งสอง ทรงดำเนินไปในทางสายกลางนั้น คือ

- (๑) ทุกข์
 - (๒) ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์
 - (๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์
 - (๔) มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือทางมีองค์ ๘ ได้แก่ทางสายกลาง
- ดังกล่าวแล้ว อริยสัจทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายไว้ในพระปฐมเทศนานั้นด้วย แต่ในที่นี้จะงดไว้ก่อน

ตอนที่ ๓

พระพุทธเจ้าได้ตรัสลักษณะของความตรัสรู้ของพระองค์ดังต่อไปนี้

- (๑) รู้ในความจริงโดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ ตามเป็นจริงอย่างชัดเจนไม่คลุมเครือว่า นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นี่เป็นความดับทุกข์ นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกเป็นศัพท์ว่า “สัจจญาณ” แปลว่า “รู้ในความจริง”
- (๒) รู้ในกิจ คือหน้าที่ซึ่งควรกระทำโดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น คือควรทำอย่างไรกับทุกข์ ควรทำอย่างไรกับเหตุให้เกิดทุกข์ ควรทำอย่างไรกับความดับทุกข์ ควรทำอย่างไรกับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้ตรัสแสดงไว้ว่า หน้าที่ซึ่งควรทำกับทุกข์ก็คือการกำหนดให้รู้จัก กับเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือการละเสีย กับความดับทุกข์ก็คือการทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งขึ้น กับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็คืออบรมให้มีขึ้นโดยบริบูรณ์ รู้ดังนี้เรียกว่า รู้กิจคือหน้าที่เรียกเป็นศัพท์ว่า “กิจจญาณ” แปลว่า “รู้ในกิจ”
- (๓) รู้ในความสำเร็จ โดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ คือเมื่อรู้หน้าที่แล้ว ก็ปฏิบัติ

ในหน้าที่นั้นจนสำเร็จโดยตลอดในอริยสังข์ทั้ง ๔ คือกำหนดรู้ทุกข์แล้ว ละเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว ทำความดับทุกข์ให้ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว อบรมทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์บริบูรณ์แล้ว ครั้นทำหน้าที่สำเร็จแล้วก็รู้ว่าได้ทำแล้ว เสร็จกิจที่จะทำต่อไป เรียกเป็นศัพท์ว่า “กตญาณ” แปลว่า “รู้ในความทำกิจสำเร็จ”

พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระญาณหยั่งรู้ในอริยสังข์ทั้ง ๔ แต่ละข้อ ด้วยพระญาณทั้ง ๓ นั้นโดยตลอดครบทุกข้อ ในอริยสังข์ข้อหนึ่งๆ จึงต้องรู้ ๓ อย่าง คือรู้ในความจริง รู้ในกิจคือหน้าที่ รู้ในความทำกิจสำเร็จ เรียกว่ารู้ ๓ รอบ รวมอาการที่รู้ในอริยสังข์ทั้ง ๔ ทั้งหมดจึงเป็น ๑๒ ($๓ \times ๔ = ๑๒$)

ความรู้ ๓ รอบ รวมอาการ ๑๒ เรียกทางเทศนาโวหาร (ถ้อยคำสำนวนเทศน์) ว่า “พระญาณมีปริวัฏ (วนรอบ) ๓ มีอาการ ๑๒” ของพระพุทธเจ้า ได้เกิดผุดขึ้นในอริยสังข์ทั้ง ๔ โดยที่ไม่ได้เคยทรงสดับรับฟังมาก่อน ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า จกฺขุง อุทฺปาที จักขุเกิดผุดขึ้น ญาณํ อุทฺปาที ญาณเกิดผุดขึ้น ปญฺญา อุทฺปาที ปัญญาเกิดผุดขึ้น วิชชา อุทฺปาที วิชชาเกิดผุดขึ้น อาโลโก อุทฺปาที ความสว่างเกิดผุดขึ้น

ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์มิได้เคยทรงสดับมาแต่ก่อนว่านี้เป็นทุกข์ ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ควรละ เหตุให้เกิดทุกข์ละได้แล้ว นี่เป็นความดับทุกข์ ความดับทุกข์ควรทำให้ปรากฏแจ่มแจ้ง ความดับทุกข์ได้ทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ควรอบรมให้มี ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้อบรมให้มีแล้ว และในตอนท้ายได้ตรัสว่า เมื่อพระญาณดังกล่าวยังไม่บริสุทธ์ พระองค์ก็ไม่พอพระหฤทัยว่าได้ตรัสรู้ ต่อเมื่อพระญาณดังกล่าวบริสุทธ์ จึงพอพระหฤทัยว่าได้ตรัสรู้แล้ว ผู้ที่เรียนรู้เรื่องอริยสังข์จำได้ เรียกว่ารู้จามีใช้รู้จริง ต่อเมื่อเกิดญาณในอริยสังข์ดังกล่าว จึงชื่อว่ารู้จริง

โดยมากคงเคยได้ยินว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เองไม่มีครูอาจารย์ แต่ก็อาจไม่ทราบจะอธิบายว่าตรัสรู้เองได้อย่างไร หรืออาจสงสัยว่า ในเบื้องต้นก็ได้ศึกษาเป็นอย่งดีมาก่อน จนเมื่อทรงออกผนวชแล้ว ที่แรกก็ได้ศึกษาในสำนักของ ๒ ดาบส ซึ่งน่าจะทรงมีครูอาจารย์เหมือนกัน

การแสดงลักษณะของความตรัสรู้ในพระปฐมเทศานี้เป็นการอธิบาย และเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว คือที่เรียกว่า ตรัสรู้เอง เพราะได้ทรงพบทางสายกลาง นั้นเอง ได้ทรงดำเนินไปจนความรู้ในอริยสัจดังกล่าวแล้วได้เกิดผุดขึ้นแก่พระองค์เอง โดยที่ไม่ได้ทรงเคยสดับรับฟังมาก่อน อย่างที่เรียกว่า ตันคิด จึงได้พระนามว่า พระสัมมาสัมพุทธะ แปลว่า พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เรียกสั้นๆ ว่า พระพุทธเจ้า วิชาที่เคยทรงเรียนมามีใช้วิชาทางสายกลาง มีใช้วิชาอริยสัจ และลักษณะความรู้ก็ไม่เหมือนกัน ยังไม่เรียกว่า “ตรัสรู้” (ตรัส แปลว่า แจ่ม สว่าง รวมกับรู้ ก็คือรู้แจ่ม รู้สว่าง)

เทียบอย่างในปัจจุบัน คนที่ค้นพบวิชาอะไรขึ้นก่อน เช่น ค้นพบ วิชาไฟฟ้า ประดิษฐ์เครื่องกำเนิดไฟฟ้าขึ้นใช้ได้ เรียกเป็นต้นคิดอาจกล่าวเพื่อเข้าใจได้ง่ายๆ ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นต้นคิดวิชาทางสายกลาง วิชาอริยสัจ ทรงรอบรู้ในความจริง ในกิจ ในความทำกิจสำเร็จ ในอริยสัจทุกข้อโดยครบถ้วนบริสุทธิ์บริบูรณ์วิชาและความรู้นี้เกิดขึ้นเองแก่พระพุทธเจ้า ไม่มีใครเป็นครูอาจารย์ มีเป็นพิเศษเฉพาะในพระพุทธศาสนาแล

• **หมวดเต่า เขาระต่าย นอกบ :** ภาพปริศนาธรรมสำคัญและทรงคุณค่าสูงสุดของบรรพชนคนไทยสมัยอยุธยาหรือต้นรัตนโกสินทร์ ว่าด้วยข่ายไยแมงมุมและลักษณะแห่งการลงที่เป็นทุกข์อันหมายเอาที่อินทรีย์ทั้งหลาย และเหตุแห่งทุกข์คือเขาพนมจักรฝ่ายสมุทยวาร์ การตั้งกระบวนการดับทุกข์ด้วยการเข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เจริญในพระปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธสัมมัทธิยม จนได้ปัญญาคือ สุตญตารธรรม แห่งหมวดเต่า เขาระต่าย นอกบ ไปปราบมารคือกิเลสทั้งหลาย ด้วยการเจริญไตรสิกขาจนกว่าบรรลุดุธรรมสูงสุด คือถึงนิพพาน ด้วยเขาพนมจักร คือปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เรื่อง อิทปปัจจยตา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)

เดี๋ยวนี้เรามาทำพิธีสาขุบูชา อาตมาอยากจะขอรับรอง ให้ท่านทั้งหลายมองในแง่ที่ว่า เป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เรามีธรรมะ, รู้จักธรรมะ, ปฏิบัติธรรมะ, แล้วสืบต่ออายุของธรรมะไว้ในโลก ให้คนทั้งโลกได้รับประโยชน์อันนี้

ถ้าท่านทั้งหลายทุกๆ คนที่มาจากที่ไกล มองเห็นความจริงอันนี้ แล้วกระทำอย่างนี้ก็เป็นที่แน่นอนได้ว่าไม่มีอะไรบกพร่องยมบาลจะวิ่งหนีไปเองไม่กล้ามารบกวนคนที่ทำหน้าที่ของตนอยู่อย่างสมบูรณ์อย่างนี้ เรามาช่วยกันจัด ช่วยกันทำ ให้สิ่งที่เรากระทำทุกอย่างมันขึ้นไปเพื่อประโยชน์อย่างนี้ เพื่อวัตถุประสงค์อันนี้ มันมีหลายอย่าง แต่ว่าการประกอบพิธีสาขุบูชา ก็เป็นอย่างหนึ่งด้วย จึงต้องพูดกันให้แจ่มแจ้งชัดเจน

เมื่อตอนบ่ายก็พูดกันมาทีหนึ่งแล้ว ก็เป็นหัวข้อคร่าวๆ ก็เป็นการพูดเพื่อเตรียมตัว สำหรับจะทำพิธีสาขุบูชามากกว่าอย่างอื่น ครั้นมาถึงเวลานี้ ไม่ใช่เรื่องเตรียมตัวแล้ว เป็นเรื่องที่จะเข้าถึงตัวของธรรมะของพระศาสนา หรือของสิ่งที่เรียกว่าวิสาขบูชา อาตมาจึงต้องยกเอาคำว่า ประสูติ ตรัสรู้ และนิพพานนั้นมาพูดกันใหม่ และขอให้ท่านทั้งหลายสนใจให้ถึงที่สุดด้วย ว่าความหมายของการประสูติ ตรัสรู้ และนิพพานนั้นมีอยู่เป็น ๒ ชนิด ถ้าเป็นอย่างภาษาคน มันก็เอาคนเป็นหลัก, ถ้าเป็นภาษาธรรม ก็เอาจิตใจเป็นหลัก

พูดอย่างภาษาคน ประสูติก็ประสูติของสิทธัตถะกุมาร ของพระกุมารสิทธัตถะ ถ้าตรัสรู้มันก็ต้องต่อมาอีก ๓๕ ปี เจ้าชายสิทธัตถะที่บวชแล้ว จึงได้ตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, แล้วต่อมาอีก ๔๕ ปี ท่านนิพพาน ที่คนทั้งหลายเข้าใจกันว่าท่านตาย นี่พูดอย่างภาษาคน เอาวัตถุ เอาเรื่องทางกายเป็นหลัก

ทีนี้ถ้าพูดโดยภาษาธรรม มันก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง ประสูติคือการเกิดขึ้นมา การอุปบัติขึ้นมาของพระพุทธเจ้ามิได้เมื่อท่านตรัสรู้ พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระสิทธัตถะ

บวชแล้ว ถึงขนาดที่จะตรัสรู้ แล้วก็ตรัสรู้ ครั้นตรัสรู้แล้ว ก็เกิดพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรียกว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติบังเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้

พวกหนึ่งว่าพระพุทธเจ้าอุบัติบังเกิดขึ้นในโลกนี้ เมื่อทารกสิทธัตถะประสูติ แต่เดี๋ยวนี้นักเราว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติบังเกิดขึ้นในโลกนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ มันคนละเรื่องกัน แล้วมันจะห่างกันตั้ง ๓๕ ปี ที่นี้ตรัสรู้ ก็คือเรื่องของจิตใจ สว่างไสว รู้สิ่งที่ควรจะรู้ สิ่งสูงสุดที่ควรจะรู้ ทำให้เกิดพระพุทธเจ้า ก็เป็นการเกิดทางจิตใจ

ที่นี้การตรัสรู้นั้นทำให้นิพพาน นิพพานคือดับเย็นแห่งความร้อน ไฟกิเลสและไฟทุกข์ ที่เคยมีแต่กาลก่อนนั้น ดับสนิทลงไป ก็เรียกว่าเป็นนิพพาน มันก็กลายเป็นเรื่องจิตใจ

ฉะนั้นการประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน ภาษาธรรมะนี้ เป็นเรื่องจิตใจล้วน ประสูติ ตรัสรู้ นิพพาน ภาษาคนนั้นเป็นเรื่องทางกาย ต่างกันอยู่เป็น ๒ ฝ่าย ท่านทั้งหลายต้องรู้จักทั้ง ๒ ฝ่าย แล้วก็เลือกทำให้มีประโยชน์ที่สุด อย่างไหนจะมีประโยชน์ที่สุด ทำได้สะดวกกว่า และเป็นหน้าที่ตกมาถึงพวกเรา ที่จะต้องทำด้วย

อาตมาจะต้องขอร้องยืนยันว่า ใครจะว่าบ่าวาบอื่ก็ตามใจเขาเถอะ แต่อาตมาก็จะพูดว่า ท่านทั้งหลายทุกคนนี้ มีหน้าที่ที่จะต้องพยายามกระทำตนให้ประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน คนที่เขาไม่เข้าใจ เขาฟังไม่ออก เขาก็อ่านี่ก็พูดบ้าง บอๆ มากทีเดียว

ท่านทั้งหลายทุกคนนี้ จะต้องทำตนให้มีการประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน ก็ต้องเอาเรื่องตรัสรู้เป็นหลัก คือว่าท่านต้องตรัสรู้คือรู้ธรรมะถึงที่สุด แจ่มแจ้งชัดเจน เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ ข้อนี้ไม่ใช่ยกตัวเทียมพระพุทธเจ้า มันเทียมกันไม่ได้ พระพุทธเจ้านั้นท่านทำเอาเอง เรียกว่าท่านตรัสรู้เอง ใ้เรานี้ต้องเรียกว่าตรัสรู้ตาม

พระพุทธเจ้าสอนไว้อย่างไร เราก็ทำตาม ก็ได้ตรัสรู้ ตรัสรู้ตามแบบของเราที่เป็นสาวก ก็คือตรัสรู้ตาม

ครั้นตรัสรู้แล้วก็จะมีการเกิดใหม่ เกิดใหม่แห่งคนใหม่ไม่ใช่คนเก่า เมื่อได้รู้ธรรมะถึงที่สุด มันเปลี่ยนหมดในทางจิตใจที่เคยโง่ก็ไม่โง่, ที่เคยโกรธก็ไม่โกรธ ที่เคยกำหนดโลกกลาง ก็ไม่กำหนดละโมภโลกกลาง นี่มันเกิดใหม่ เป็นคนใหม่ นี้เรียกว่าชีวิตใหม่ เมื่อมีการตรัสรู้แล้วจะเกิดมีชีวิตใหม่

เรื่องชีวิตใหม่นี้เป็นคำที่น่าสนใจ ก็บอกตรงๆ ว่า ไปเยี่ยมเอาคำในศาสนา คริสเตียนมา ในคัมภีร์ไบเบิล พระเยซูจะย้ำถึงเรื่องการเกิดใหม่ คือเมื่อได้เข้าถึงพระเจ้า รับเอาพระเยซูเป็นสรณะ แล้วก็มีการเกิดใหม่ มันเป็นการเกิดใหม่ไปตามแบบของ ศาสนาคริสเตียน เราไม่ต้องพูดถึงก็ได้ แต่ว่าในพระพุทธศาสนาเราเนี่ย มันจะต้องมีการ เกิดใหม่ หรือมีชีวิตใหม่อย่างเดียวกัน

ก่อนนี้ท่านมีชีวิตที่เต็มไปด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง, ยึดมั่นถือมั่น ด้วยอุปาทาน มีตัวกูของกูเต็มไปหมด มีความทุกข์ทรมานซ้ำๆ ซากๆ อย่างที่เรียกว่า วัฏฏสงสาร ก็จมอยู่ในวัฏฏสงสาร เดียวนี้ก็จะเกิดใหม่ จะมีชีวิตใหม่ มีชีวิตที่ไม่จมอยู่ใน วัฏฏสงสาร จะมีได้ทันที ผลงขึ้นมาจากทันที เมื่อรู้ธรรมะ เมื่อตรัสรู้ธรรมะ

การเกิดผลงขึ้นมาจากทันทีอย่างนี้ ก็เรียกว่า โอปปาติกะ มีคำอธิบายว่า ไม่ต้อง มีพ่อแม่ แม่ ก็เกิดได้ แล้วก็เกิดโดยไม่ต้องเป็นเด็ก ก็ผลงขึ้นมาเป็นคนโตเต็มที่ ความหมายของการเกิดอย่างวิธีโอปปาติกะ คือ มันเป็นการเกิดทางใจ คิดไปในรูปแบบใด มันก็เกิดเป็นคนในรูปแบบนั้น คิดอย่างโจรก็เกิดเป็นโจร คิดอย่างคนพาลก็เกิดเป็นคน พาล คิดอย่างบัณฑิตก็เกิดเป็นบัณฑิต คิดอย่างสัตบุรุษก็เกิดเป็นสัตบุรุษ ไม่ต้องมีพ่อแม่ เกิดผลงขึ้นมาทันที โตเต็มที่เลย

ขอให้เราพยายามทำให้มีการรู้ธรรมะที่สมบูรณ์ ที่พอจะเรียกได้ว่าเป็นการ ตรัสรู้ แล้วก็จะมีเกิดใหม่ คือ ประสูติ เกิดใหม่เป็นคนใหม่ เป็นชีวิตใหม่ อย่างผิด ตรงกันข้ามกับชีวิตเก่า แล้วในการเกิดใหม่นั้นเอง ก็จะมีสิ่งที่เรียกว่านิพพาน คือ ไฟ กิเลส และไฟทุกข์ ซึ่งเป็นของร้อนนั้นดับไปหมด แล้วมันก็เย็น เกิดเป็นชีวิตใหม่ มีชีวิต ใหม่ นี่มันเป็นชีวิตเย็น เรียกว่า นิพพาน ฉะนั้นการประสูติ การตรัสรู้ การนิพพานก็ มีได้แก่ท่านทั้งหลายทุกคน ถ้ายังไม่เชื่ออาตมาก็ทนเป็นคนบ้าๆ บอๆ ไปก่อน ให้ท่าน ทั้งหลายไปคิดดู ไปใคร่ครวญดู ไปปฏิบัติดู ไปลองปฏิบัติดู แล้วก็รู้ว่า อ้อ ไม่ได้บ้า ไม่ได้บอ

อาตมานี้ไม่เป็นไร ท่านจะแต่งตั้งให้เป็นอะไรก็ได้ ท่านจะถอดออกเสียอีกก็ได้ ตั้งใหม่ก็ได้ ได้ทั้งนั้นแหละ เพราะอยู่ทุกวันนี้มันก็เป็นอย่างนี้ เดียวคนนั้นตั้งให้เป็น อย่างนี้ เดียวคนโน้นตั้งให้เป็นอย่างนั้น บ้าๆ บอๆ ก็มี ให้เลวก็มี ให้โง่งก็มี ให้ชั่วก็มี เดียวก็ถอดให้เป็นคนดีอีกแล้ว เป็นคนประเสริฐ เป็นคนวิเศษอีกแล้ว ข้อนี้มันห้ามกัน

ไม่ได้ มันเป็นความคิด

ถ้าไม่เชื่อในเรื่องนี้ว่า คนเราทุกคนนี้ ประสุมิ ตรีสรู นิพพานได้ ก็ขอให้เอาไปคิด แล้วก็ไปทำด้วย อย่าคิดเฉยๆ พอลงมือทำเท่านั้นแหละ มันจะแสดงความจริงออกมาว่า ได้หรือไม่ได้ แล้วก็เปลี่ยนความคิดใหม่ มันเกิดใหม่นี้ มันต้องเปลี่ยนความคิดใหม่ ถ้าทำได้อย่างนี้ อาตมาก็อยากจะยืนยันว่าปลอดภัย ยมบาลทำอะไรเราไม่ได้

แล้วที่ตีกว่านั่นอีก ก็คือว่า ท่านทั้งหลายบรรดาที่มาแต่ที่ไกลนั้น ได้รับประโยชน์คุ้มค่ากัน คุ้มค่าเวลา คุ้มค่าเงินทอง, คุ้มค่าความเหน็ดเหนื่อย, คุ้มค่าอะไรต่างๆ นานา ที่ต้องลงทุนไปนี้จะคุ้มค่า ได้ยินว่ามาไกล ไกลลิบทางสุดเหนือกี่มี ไกลลิบทางสุดใต้ก็มี ถ้ามันได้ผลไม่คุ้มค่า อาตมาก็มีส่วน ในการที่จะรับโทษจากยมบาล เพราะเป็นเหตุให้คนได้เสียเงิน เสียทอง เสียเวลาไปโดยไม่ได้รับประโยชน์ไม่คุ้มค่า

แต่ถ้าเรามาร่วมมือกัน ให้ได้รับประโยชน์คุ้มค่า ทุกคนทุกฝ่าย นี้ก็จะปลอดภัยไม่ใช่เราจะคิดว่าเราปลอดภัย แล้วก็เป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ถูกต้อง แต่เราจะต้องคิดว่า การที่กระทำอย่างนี้เป็นประโยชน์แก่พระศาสนา เป็นประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งสิ้น ตรงตามพระพุทธประสงค์นั่นเอง ถ้าทำได้อย่างนี้ มันตรงตามพระพุทธประสงค์

พระองค์ตรัสว่า ธรรมะ พรหมจรรย์หรือศาสนานี้ จะหมดไป ก็เพราะพุทธบริษัททั้ง ๔ นี้เอง จะอยู่ ก็อยู่เพราะพุทธบริษัททั้ง ๔ นี้เอง จะเจริญรุ่งเรือง ก็เพราะพุทธบริษัททั้ง ๔ นี้เอง จะเสื่อมโทรมชบเซาหมดไปก็เพราะพุทธบริษัททั้ง ๔ นี้เอง

ทำอย่างไรรุ่งเรือง ก็คือตรัสรู้อย่างที่ว่า ขอให้ทุกคนมีอาการที่เรียกว่าตรัสรู้ แล้วก็เกิดใหม่, แล้วก็ดับเย็นเป็นนิพพาน นั่นแหละมันจะเจริญรุ่งเรืองถึงที่สุด ไม้มีความเจริญรุ่งเรืองใดๆ จะยิ่งไปกว่านี้แล้ว

ขอให้พิจารณาดูให้ดีๆ เรื่องนี้มันไม่ลึกลับเกินไป มันไม่ยากเกินไป ไม่ลึกลับเกินไป เป็นสิ่งที่พอจะมองเห็นได้ ในลักษณะที่เป็นสันติภูมิโก คือ ท่านทั้งหลายมองเห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่ออาตมา เชื่อตนเอง เพราะมองเห็นอยู่เอง ว่าเป็นอย่างนั้น นั่นแหละเขาเรียกว่าสันติภูมิโก ถ้าเชื่อคนอื่นว่าตามคนอื่น พูดตามคนอื่น นี้ไม่ใช่สันติภูมิโก เมื่อไม่ใช่สันติภูมิโก ก็ยังไม่ใช่วรรณะที่แท้จริง เพราะธรรมะที่แท้จริงเป็นสวากขาตนั้น ต้องเป็นสันติภูมิโก เป็นอกาลิโก เอหิปัสสิโก เรื่อยไปจนตลอดเรื่องของพระธรรม

เราจะต้องรู้จักธรรมะนั้น ในลักษณะที่เป็นสันติภูมิโก รู้ได้โดยประจักษ์แก่จิตใจ

ของตน แต่มันก็ต้องเป็นจิตใจที่ได้รับการอบรมมาพอสมควรแล้ว จิตใจธรรมดาๆ นี้ มันยากที่จะมีความสามารถที่จะเป็นสันติภูมิจิต เราจะต้องอบรมจิตใจกันให้ถูกต้องพอสมควร มันจึงสามารถทำให้มีอาการที่เรียกว่าสันติภูมิจิต เห็นได้ด้วยตนเอง ยิ่งศึกษาให้ถูกต้อง ความเป็นสันติภูมิจิต นั้นมันก็จะเกิดขึ้นมา

ได้ยินได้ฟังนั้นเป็นการศึกษาในขั้นแรก เอาไปลองปฏิบัติดูนั่นแหละเป็นการศึกษาขั้นที่แท้จริง เพราะว่าความรู้นั้นจะเกิดจากการปฏิบัติได้เต็มที่และแท้จริง ความรู้ไม่ได้เกิดจากการศึกษา ได้ยินได้ฟังอย่างสมบูรณ์อย่างแท้จริง มันต้องเกิดเมื่อลองปฏิบัติดู ลองปฏิบัติดู ลองปฏิบัติดูให้มันผูกกับเรื่องกับราว มันจึงจะมีการรู้ชนิดที่เรียกว่าความรู้จริง ชนิดที่เป็นประโยชน์จริง ดับทุกข์ได้

ขอให้ท่านทั้งหลายถือเป็นหลักไว้ว่า การเรียนนั่นคือการลองปฏิบัติ ถ้าจะศึกษาศีล ก็ต้องลองปฏิบัติศีล ถ้าจะศึกษาสมาธิ ก็ต้องลองปฏิบัติสมาธิ ถ้าจะศึกษาปัญญา ก็ต้องลองปฏิบัติปัญญาหรือวิปัสสนาธุระ ไม่ใช่อ่านหนังสือ ไม่ใช่ท่องจำ ไม่ใช่บอกเล่ากันด้วยปาก การศึกษาของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่าสิกขา สิลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา นี่เป็นเรื่องปฏิบัติทั้งนั้น ต่อเมื่อได้ปฏิบัติแล้ว จึงจะเป็นสิกขาหรือเป็นการศึกษา ฉะนั้นอย่าเพียงแต่ได้ยินได้ฟังเฉยๆ ได้อ่านเฉยๆ ต้องเอาไปลองปฏิบัติ ทั้งศีล ทั้งสมาธิ และทั้งปัญญา

ทีนี้เรื่องอะไรที่จะลองปฏิบัติดู? ก็พูดว่าการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นแหละสำคัญ แล้วก็สำคัญมาถึงเรา ที่เราที่ต้องตรัสรู้ ตามพระพุทธเจ้าด้วย. มันก็ต้องไต่ขึ้นไปหาต้นตอว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้อะไร? เหมือนที่กล่าวตอนกลางวันก็พูดว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นกฎของธรรมชาติ และการตรัสรู้นั้นมันเป็นการศึกษาปฏิบัติในทางจิตใจด้วย ก็เลยทำให้เกิดผลในทางจิตใจ คือหมดกิเลส เย็นเป็นนิพพาน นี่ก็เลยรู้อะไร รู้อะไรเมื่อหมดไฟกิเลสและไฟทุกข์ เย็นเป็นนิพพาน การตรัสรู้เป็นการตรัสรู้จริง เมื่อจิตนั้นหมดกิเลสแล้วเยือกเย็นเป็นนิพพานแล้ว เราก็ต้องทำอย่างนั้น ดังนั้นเราก็ต้องรู้อะไรว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้อะไร

นี่คำตอบ ถ้าตอบตามตัวหนังสือที่มีอยู่ในพระบาลี ที่กล่าวถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็ต้องตอบว่า ท่านตรัสรู้อิทัปปัจจยตาปฏิจจนมุขปาโท คือตรัสรู้เรื่องอิทัปปัจจยตาปฏิจจนมุขปาธ ตามตัวหนังสือเรียงอย่างนั้น แต่ถ้าว่าเราจะพูดกันตามที่

เราพูดกันชั้นหลัง ชอบพูดกันโดยสะดวก เราก็จะพูดว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ร้อยสี่จ ๔ ถึงแม้เงื่อนงำในพระบาลีบางสูตรบางแห่งก็พอที่จะทำให้พูดว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ร้อยสี่จ ๔ ได้เหมือนกัน ท่านก็นั่นในเรื่องที่ว่าร้อยสี่จ ๔ สมบูรณ์แล้ว จึงจะบัญญัติว่า เป็นพระพุทธเจ้า

แต่ถ้าไปดูในเรื่องของปฏิจจนสมุปบาท ก็เห็นชัดว่าตัวหนังสือระบุไปยังปฏิจจนสมุปบาท ตามลำดับทบทไปทบทมา ตรัสรู้เรื่องปฏิจจนสมุปบาท

ทีนี้ปัญหามันก็เกิดขึ้นมาว่า เรื่องร้อยสี่จ ๔ กับเรื่องปฏิจจนสมุปบาทนั้น มันต่างกันอย่างไร หรือว่ามันเป็นเรื่องเดียวกัน ? ถ้ามีการศึกษาเพียงพอ ก็จะเห็นว่าเป็นเรื่องเดียวกัน เรื่องร้อยสี่จ ๔ เป็นเรื่องกล่าวย่อๆ เรื่องปฏิจจนสมุปบาทเป็นเรื่องกล่าวโดยพิสดาร เช่น

ถ้าโดยทำนองของร้อยสี่จ ๔ เมื่อถามว่าความทุกข์เกิดมาจากอะไร ? ก็ตอบว่า ความทุกข์เกิดมาจากตัณหา ตัณหาเป็นสมุทัยให้เกิดทุกข์ นี้ก็ถูกที่สุด แต่มันย่อที่สุดเหมือนกัน

ส่วนเรื่องปฏิจจนสมุปบาทหรืออทัปปัจจยตานั้น ถ้าถามว่าความทุกข์เกิดมาจากอะไร? มันก็ตอบได้หมด เกิดมาจากอวิชชา เกิดมาจากตัณหา เกิดมาจากอุปาทาน แล้วแต่จะชี้ลงไปตรงไหน เพราะว่าสายของปฏิจจนสมุปบาทนั้นมันยาวมาก มีตั้ง ๑๑-๑๒ อากาโรว่าเกิดมาจากอวิชชา มันก็ถูก เกิดมาตามลำดับจนกระทั่งมาเกิดเวทนา แล้วเกิดตัณหา มันก็อยู่ในสายของปฏิจจนสมุปบาท ตัณหาก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้

มีตัณหาแล้วมันต้องให้เกิดอุปาทานเสียก่อน มันจึงจะเป็นทุกข์ได้ ตัณหาคือความอยาก ต้องทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นอุปาทาน ว่าตัวกูผู้อยากเสียก่อน มันจึงจะมีภพ คือการปรุงขึ้นแห่งตัวตน แล้วก็มีชาติเป็นตัวตนที่สมบูรณ์ สำหรับจะได้เกิดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น ว่าความเกิดของกู ความแก่ของกู ความเจ็บของกู ความตายของกู โสภปริเวททุกขโทมนัสอุปายาสของกู

นี่เป็นเรื่องสำคัญ ที่ต้องเข้าใจ ว่ามันต้องมีการยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวกูหรือเป็นของกูเสียก่อน จึงจะเป็นความทุกข์ได้ แม้ในพระบาลีท่านจะกล่าวไว้สั้นๆ ลุ่ๆ ว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ นั้นท่านหมายความว่า ในนั้นมี ความยึดมั่นถือมั่นโดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง โดยจิตใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

ความเกิดจึงจะเป็นทุกข์ ความแก่จึงจะเป็นทุกข์ ความเจ็บจึงจะเป็นทุกข์ ความตายจึงจะเป็นทุกข์ เพราะว่าสิ่งเหล่านี้ไม่เป็นทุกข์ แก่บุคคลผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น เช่นพระอรหันต์ ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายไม่เป็นทุกข์แก่ท่านเลย แม้จะเกิดความเจ็บปวดอย่างไร ก็รู้สึกว่าจะเจ็บปวดเท่านั้น ไม่เป็นทุกข์แก่ท่านเลย

พระพุทธรูปก็เหมือนกันแหละ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรือว่าความไม่ได้ตามต้องการอะไรก็ตาม ไม่ทำให้พระพุทธรูปเจ้าเป็นทุกข์ เพราะว่าท่านไม่ได้ยึดมั่นสิ่งเหล่านั้น โดยความเป็นตัวตนของตน มันต้องมีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น โดยความเป็นตัวตนของตน จึงจะเป็นทุกข์

แต่ถ้าสำหรับปุถุชนคนธรรมดาแล้ว พูดว่าความเกิดก็พอ ความแก่ พวดสั้นๆ อย่างนั้นก็พอ เพราะว่าปุถุชนคนธรรมดาย่อมยึดมั่นถือมั่นอยู่อย่างเต็มที่ ว่าความเกิดของกู, ความแก่ของกู, ความเจ็บของกู, ความตายของกู, อะไรๆ ก็ของกู มันก็เป็นทุกข์แหละ นี่เรียกว่าพูดอย่างภาษาคนธรรมดาสามัญ เขาจะยึดมั่นความเกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ว่าเป็นของกูเสมอ ฉะนั้นพูดว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บเป็นทุกข์ก็พอแล้ว เพราะมันมีความยึดมั่นถือมั่นรวมกันอยู่ในนั้นแล้ว

แต่คำอย่างนี้เอาไปใช้กับพระอรหันต์ไม่ได้ พระอรหันต์ไม่มีความยึดถือว่าเกิด แก่ เจ็บ ตายของกู ฉะนั้นแม้ว่าร่างกายมันจะแก่ มันจะเจ็บ มันจะตายลงไปนี้ท่านก็ไม่ได้เป็นทุกข์ ท่านรู้สึกว่าจะเจ็บปวดอย่างนั้น, เปลี่ยนแปลงอย่างนั้น, เป็นความเจ็บไข้อย่างนั้น ก็เป็นไปซี มันเป็นของความเกิด แก่ เจ็บ ตายนั้น มันไม่ใช่ของฉัน มันก็กลายเป็นของเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ ตามธรรมดาไป ไม่ทำให้เป็นทุกข์

นี่การตรัสรู้ว่าจะอะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ใจความสำคัญที่อยู่ใกล้ชิดที่สุด มีน้ำหนักมากที่สุด ก็คือ ความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง ดังนั้นพระพุทธรูปเจ้าท่านจึงตรัสว่า *สังขิตเตนะ ปัญฺจุปาทานักขันธา ทุกฺขา* เมื่อกล่าวโดยสรุปย่อที่สุดแล้ว เบญจขันธ์ที่มีอุปาทานยึดถือมั่นนั้นแหละเป็นตัวทุกข์ และมันทุกข์เพราะยึดถือ ถ้าไม่ยึดถือมันก็ไม่เป็นทุกข์ จิตที่มีความยึดถือเป็นตัวกูของกูในสิ่งใดก็ตาม มันก็ต้องเป็นทุกข์ สิ่งที่จะถูกยึดถือนั้นก็คือขันธ์ ๕ นั่นเอง

คำว่า *ขันธ์ ๕* นี้สำคัญมาก สำคัญตรงที่ว่า พวกเราไม่รู้จักตัวจริงของมัน รู้จัก

แต่ชื่อ, ฟังแต่เสียงด้วยหู, ท่องว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แล้วก็ไม่รู้ว่าเป็นอะไร อยู่ที่ไหน ขอร้องให้ทุกคนสนใจเป็นพิเศษ ให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่าขันธ ๕ กันนี้ให้จริง หรือให้พอสมควร ให้จริงจริงให้ถึงที่สุดก็ยิ่งดี ว่าความยึดถืออันนั้นมันมีอยู่ในกลุ่มสังขาร ใช้คำว่ากลุ่มสังขาร เดียวจะไปปนกับคำว่าสังขารเสียอีก ใช้คำว่า ในกลุ่มของการปรุงแต่ง ๕ กลุ่ม

ขันธ คำนี้แปลว่า กลุ่ม แปลว่า กอง คือมันไม่ใช่สิ่งเดียวมันประกอบอยู่ด้วยสิ่งหลายสิ่งรวมกันอยู่ เช่น

รูปขันธ มันก็มีธาตุหลายธาตุ มีอะไรหลายอย่างรวมกันอยู่ เรียกว่า กลุ่มรูป รูปขันธ

ความรู้สึกที่เป็นเวทณาก็เหมือนกัน มันมีอะไรหลาย ๆ สิ่งรวมกันอยู่เป็นเหตุเป็นปัจจัย เป็นผล เป็นอะไรรวมอยู่ในนั้น ก็เรียกว่ากลุ่มเวทนา

กลุ่มสัญญาาก็เหมือนกันอีกแหละ มันก็มีธรรมะที่เนื่องด้วยกัน เกี่ยวข้องอยู่ด้วยกัน เป็นเหตุก็มีเป็นผลก็มี ก็เรียกว่ากลุ่มสัญญา

กลุ่มสังขารความคิดนี้ ก็ มีอะไรหลายอย่างรวมกันอยู่ในนั้น เรียกว่ากลุ่มความคิดหรือกลุ่มสังขาร

นี่กลุ่มวิญญาณ ก็ต้องมีอะไรรวมอยู่ มันจึงจะเป็นวิญญาณปรากฏออกมาอย่างน้อยประกอบด้วยอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ถึงกันเข้าแล้ว เกิดจักขุ-

วิญญาณ ในความหมายคำว่าวิญญาณ มันต้องรวมอายตนะนั้นอยู่ด้วย จึงเรียกว่ากลุ่ม

ที่นี้เราไม่ศึกษา หรือไม่ชี้แจงกันให้เห็นชัดว่า กลุ่มทั้ง ๕ นี้ มันมีอยู่อย่างไร หรือว่าสอนกันผิดๆ จนถึงกับพูดว่าร่างกายชีวิตจิตใจนี้ผ่าแล่งออกไปได้เป็น ๕ ส่วน ๕

กอง เหมือนกับเอาสัตว์มาตัวหนึ่ง ผ่าให้เป็น ๕ ส่วน ๕ กอง อย่างนี้เสียก็มี จึงทำให้คนบางคนคิดว่า เรามีขันธทั้ง ๕ อยู่ตลอดเวลา บางคนเตลิดเปิดเปิงไปถึงกับว่า นอนหลับอยู่ก็ยังมีขันธ ๕ นี้ เป็นต้น

อันที่จริง ขันธ ๕ นั้น เราจะมีพร้อมกันทั้ง ๕ ขันธไม่ได้ มันแล้วแต่ที่เราไปยึดถืออยู่ที่ส่วนไหน ส่วนนั้นมันจึงจะมี ส่วนที่ไม่ได้ยึดถืออันนั้นก็เหมือนกับไม่มี จะ

พูดอีกอย่างหนึ่งก็ว่า ชีวิตนี้ มันอยู่ใน ๕ รูปแบบ บางเวลามันไปสนใจอยู่ที่พวกรูป คือ รูปขันธ ชีวิตนี้ก็อยู่ในลักษณะของรูปขันธ ไปยึดมันถือมัน เป็นตัวกูเป็นของกู มันก็เป็น

ทุกข์ เพราะรูปชั้นนั้น

ทีนี้บางเวลาความสนใจมันไม่ได้ไปอยู่ที่รูป แต่มันไปอยู่ที่เวทนา คือความรู้สึก เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือทุกข์ขมสุข จิตมันไปสนใจ ไปจดจ่อ ไปยึดมั่นถือมั่น อยู่ที่เวทนา ชีวิตนั้นในขณะนั้นมันอยู่ในรูปของเวทนา มันจึงยึดถือแล้วก็ทุกข์

ทีนี้บางเวลาชีวิตไม่ได้อยู่ที่รูปชั้น หรือเวทนาชั้น ความหมายของชีวิตไปอยู่ตรงที่คำว่า สัญญา คือเขาสำคัญมันหมายในสิ่งใดว่าเป็นอย่างไร สำคัญว่าสุข สำคัญว่าทุกข์ สำคัญว่าหญิง สำคัญว่าชาย สำคัญว่าได้ สำคัญว่าเสีย ซึ่งขึ้นอยู่กับความจำหมาย จิตมันไปหมายมันอยู่ที่นั่นที่สัญญาอย่างนั้น ชีวิตในขณะนั้นมันมีความหมายอยู่ที่สัญญา ไปยึดมั่นถือมั่นอยู่ที่สัญญา ก็มีตัวตนที่สัญญา ก็เป็นความทุกข์เพราะยึดมั่น

บางเวลามันกำลังทำหน้าที่คิด คิดนั้น คิดนี้ คิดอย่างนั้น อย่างนี้. ชีวิตมีความหมายอยู่ที่ความคิด ก็มีการยึดถือในสิ่งที่คิด หรือสิ่งที่มันคิดได้ หรือการคิดนั้นเอง ว่าเป็นตัวตน มันก็ยึดถือที่นั่น มันก็เป็นทุกข์ที่นั่น ก็เรียกว่ามีสังขารชั้น สังขารชั้นเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ แล้วก็ทุกข์

บางเวลามันก็ไปอยู่ที่วิญญานชั้น กลุ่มที่ทำให้เกิดความรู้สึกได้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ วิญญาน ทั้ง ๖ อย่าง แต่ละอย่างนั้นมันเป็นตัวชีวิตขึ้นมา เพราะว่าจิตมันไปจดจ่ออยู่ที่นั่น ไปหมายมันอยู่ที่นั่น ยึดถืออยู่ที่ตัววิญญาน ว่ารู้สึกอะไรได้ อย่างที่บางคนชอบพูดผิดๆ ว่าจิต ตัวตนมาทำหน้าที่ทางตา ทำหน้าที่ทางหู จมูก ลิ้น กาย อย่างนี้ มันเป็นคำพูดที่ผิด มันเป็นการปรุงแต่งของสิ่งเหล่านั้นต่างหาก ที่เกิดเป็นวิญญาน รู้แจ้งขึ้นมา อย่าให้มีตัวตนอะไรซ่อนเร้นอยู่ที่ไหน ออกมาทำงานทางตา ทางหู อย่างนี้ เป็นต้น

นี่เป็นเรื่องลัทธิอื่น เป็นเรื่องศาสนาอื่น ถ้าเป็นศาสนานี้ ก็จะตรงตามพระบาลีว่า อาศัยตากับรูปเกิดจักขุวิญญาน สังคตแห่งธรรม ๓ ประการนี้ เรียกว่า ผัสสะ อย่างนี้ วิญญานเพิ่งเกิดเมื่อมีการกระทบของอายตนะ ทีนี้จิตใจมันไปสนใจอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าวิญญาน เพราะมันรู้สึกอารมณ์ได้ เหมือนกับว่าเป็นสัตว์ เป็นคน ชีวิตในระยะนี้ในกรณีนี้ มันไปมีความหมายอยู่ที่วิญญาน เหมือนกับว่าชีวิตนี้มันเล่นตลกได้หลายรูปแบบ หรือเหมือนกับมันแต่งตัวเล่นละครได้หลายรูปแบบ

บางเวลาความหมายของชีวิตไปอยู่ที่รูปชั้น คือกลุ่มรูป บางทีชีวิตนี้ไปมีความหมายอยู่ที่กลุ่มของเวทนาชั้น คือความรู้สึกที่เป็นเวทนา ที่เป็นความรู้สึกของจิต หรือจิตที่กำลังมีเวทนา มันก็มีความหมายเท่ากัน มันมีความหมายอยู่ที่เวทนายุติอยู่ได้ เพราะรู้สึกอยู่ได้จึงมีตัวฉัน ตัวฉันรู้สึกมัน บางทีไปมีความหมายอยู่ที่สัญญา หมายถึงมันอย่างนั้นหมายมันอย่างนี้ บางทีไปรู้สึกอยู่ที่สังขาร สังขารชั้น คือคิดอย่างนั้น คิดอย่างนี้ คิดอย่างโน้น ต้องการอย่างนั้น ต้องการอย่างนี้ บางทีก็ไปอยู่ที่พวกกลุ่มที่ทำหน้าที่รู้แจ้ง ชั้นนอกๆ รู้แจ้งที่ตา รู้แจ้งที่หู รู้แจ้งที่จมูก ฯลฯ ทั้ง ๖ นั้น

นี่เรียกว่าชั้น ๕ หรือ ๕ ชั้น จะเรียกว่าการปรุงแต่ง ๕ กลุ่ม ๕ กอง ทั้ง ๕ นั้นแหละเรียกว่าสังขาร ทั้ง ๕ กลุ่มนั้น ถ้าเรียกโดยคำสามัญนามแท้ๆ ส่วนลึกแล้วเรียกว่า สังขารได้ทั้งนั้น แต่เดี๋ยวนี้ท่านเอาสังขารมาใช้กับกลุ่มที่ ๔ คือ สังขารชั้น ซึ่งมีความหมายแคบเข้ามา

สังขารชั้นหมายถึงความคิดแต่สังขารเฉยๆ หมายถึงการปรุงแต่งทุกสิ่ง รูปชั้นก็เป็นสังขาร เวทนาชั้นก็เป็นสังขาร สัญญาชั้นก็เป็นสังขาร วิญญาณชั้นก็เป็นสังขาร สังขารชั้นเองก็เป็นสังขาร อย่างนี้ เป็นต้น

ดังนั้นเราไม่อาจจะมิชั้นทั้ง ๕ พร้อมกันในคราวเดียวกันแล้วแต่ว่า จิตมันกำลังไปยึดมันให้เป็นชีวิตอยู่ที่กลุ่มไหน บางเวลาความยึดมั่นถือมั่นของจิตมันไปยึดมั่นอยู่ในกลุ่มรูป ตามเรื่องตามกรณี ที่มีอำนาจ หรือมีเหตุปัจจัยให้ไปสนใจ ให้ไปยึดมั่นอยู่ที่กลุ่มรูป

แต่บางเวลามันไม่เป็นเช่นนั้น มันไปสนใจยึดมั่นอยู่ที่กลุ่มเวทนา แล้วมันก็เป็นเรื่องที่สับสนกันด้วย เพราะมีรูปชั้นคืออายตนะภายในและอายตนะภายนอก มันจึงเกิดวิญญาณ มันจึงเกิดผัสสะ แล้วมันจึงเกิดเวทนา ดังนั้นรูปชั้นกับเวทนาชั้นจะเกิดพร้อมกันไม่ได้ และเวทนาชั้นมันก็สับสนอดมาจากรูปชั้น ที่มันทำหน้าที่ของมัน

ครั้นเกิดเวทนาชั้นรู้สึกอย่างไรแล้ว มันจึงเกิดความยึดมั่นหมายมั่นในเวทนาชั้นนั้น เรียกว่าสัญญา มีเวทนาเกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นวัตถุให้เกิดสัญญาหรือความหมายเมื่อมีสัญญามันหมายในสิ่งใด โดยวิธีใดแล้ว มันก่อให้เกิดความคิดขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นกลุ่มสังขารชั้น

ส่วนวิญญานชั้นนั้นมันใช้ทั่วไป ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในบางครั้งก็ในชั้น
ผิวเผินคือที่ตากระทบรูป หูกระทบเสียงเป็นต้น ครั้นเกิดเวทนาขึ้นมาแล้ว จิตมันยึด
มันเวทนานั้นเป็นอัมมารมณก็ได้

นี่คำว่าสังขารจึงมีความหมายกว้างเหลือเกินใช้ในกรณีอะไรก็ได้ เมื่อมันเป็น
วิญญานชั้น ทำหน้าที่เป็นวิญญานชั้น มันก็มีส่วนที่ให้หลงเข้าใจผิดว่าเป็นตัวตนได้
เหมือนกัน ดังนั้นมันจึงไปยึดมันที่วิญญานชั้น

นี่ดูให้ตึกก็จะเห็นได้เองว่า มันจะมีพร้อมกันทั้ง ๕ นั้นไม่ได้ แล้วมันยังเป็น
ปัจจัยส่งเสริมแก่กันและกันด้วย ฉะนั้นเราก็ต้องฉลาด แล้วก็สติมากพอว่า เต็มนี้เรา
หรือจิตกำลังยึดมันชั้นไหน กำลังยึดมันในกลุ่มไหน นี่ถ้าจะเผ้าระวางจิต จะดูจิตแล้ว
ก็จงดูว่ามันกำลังยึดมันอยู่ในชั้นไหน

ถ้าจะพูดอย่างสวนทางกันก็จะพูดว่า เรากำลังมีความทุกข์ใจอย่างใดอย่าง
หนึ่งอยู่ในความรู้สึกว่าเป็นทุกข์ แล้วก็ดูเถอะ ว่าจิตมันกำลังยึดมันถือมันอยู่ในส่วนใด
หรือชั้นไหน จึงได้เป็นทุกข์ เต็มนี้คนก็ไม่สนใจ เป็นทุกข์ก็เป็นทุกข์ ก็ร้องไห้ไปหรือ
ดิ้นรนไป ถ้าจะเป็นสัตว์บุรุษผู้มีปัญญา ก็จะต้องสนใจว่าความทุกข์นี้มาจากกลุ่มไหน
มาจากเหตุปัจจัยอะไร แล้วก็พบเองว่า โอ้! เรามันกำลังไป กำลังไปยึดมันในรูปชั้น
หรือว่าในเวทนาชั้น หรือว่าในสัญญาชั้น หรือว่าในสังขารชั้น เป็นต้น

นี่เราจงดูให้เห็น อาตมาใช้คำว่าดูนะ ไม่ได้ใช้คำว่าคิดนะ ใช้คำว่าดูให้เห็น ว่า
จิตมันกำลังไปยึดมันถือมันอยู่ในชั้นไหน จึงเกิดผลออกมาเป็นความทุกข์อยู่ในจิตใจ
กรุ่นอยู่ในจิตใจ หรือรุนแรงอยู่ในจิตใจ มองให้เห็นทุกที่ว่าความทุกข์กรณีนี้ มันเกิดมา
จากการยึดมันในชั้นไหน

ในชั้นทั้ง ๕ นั้น มันกำลังไปยึดมันอยู่ในชั้นไหน แล้วก็พบว่า มันเกิดมา
จากความยึดมันในชั้นนั้น ซึ่งมันจะตรงตามหลักพระพุทธภาษิตที่ว่า *สังขิตเตนะ
ปัญจูปาทานนิกขันธา ทุกขา* ชั้นที่มีความยึดมันถือมันโดยอุปาทานนั้นแหละเป็นตัว
ทุกข์ เมื่อมีความทุกข์แล้ว มันก็ต้องมีความยึดมันถือมัน เมื่อมีความยึดมันถือมันแล้ว
มันต้องมีสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมันถือมันหรือถูกยึดมันถือมัน มันก็ไม่พ้นไปจาก
๕ สิ่งนี้ คือ *รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน* นั่นเอง

แต่ว่า ๕ อย่างนี้ ๕ ชั้นนี้ มันจะแจกลูกออกเป็นก็ลำบาก ก็ร้อยอย่างก็ได้

เช่น เวหนานี้มาจากวัตถุอะไร สัญญานี้มันตั้งอยู่บนวัตถุอะไร สังขารนี้มันคิดนึกเรื่องอะไร มันได้หลายสิบอย่าง หลายร้อยอย่าง หลายพันอย่าง ถ้ามันมีความยึดมั่นในสิ่งใดเป็นทุกข้ออยู่ เราก็คว้ามั่นเป็นอะไร แล้วสิ่งนั้นมันจะสงเคราะห์ลงในชั้นใดไหน คือในรูปชั้นหรือเวทนาชั้นหรือสัญญาชั้นหรือสังขารชั้น? นี่ที่พูดมานี้ อย่าเพื่อสับสน

ถ้าเราจะพูดโดยนัยแห่งอริยสัจจ์ ก็ว่าตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ตัณหาเฉยๆ มันต้องให้เกิดอุปาทาน แล้วเกิดภพแล้วเกิดชาติ แล้วจึงจะเป็นทุกข์ อริยสัจจ์ว่าความทุกข์เกิดมาจากตัณหา หมายความว่า มันต้องผ่านอุปาทาน ภพ และชาติ เพราะมีความยึดถือในชั้นทั้ง ๕ ชั้นใดชั้นหนึ่งอย่างที่ว่ามาแล้ว

ถ้าจะพูดอย่างปฏิจจนุปบาท ก็พูดว่า ตั้งแต่วิชชาสมาที่เดียว จะว่าอวิชชาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ก็ได้ หรือจะเอาที่ผัสสะ ที่เวทนาก็ได้ เอาที่ตัณหาก็ได้ ก็ไปเข้ากับเรื่องเดียวกับอริยสัจจ์. แต่ที่แท้จริง ที่ถ้าจะดูกันชัดๆ ละก็ มันอยู่ที่อุปาทาน ตัณหาให้เกิดอุปาทาน ให้เกิดภพ เป็นตัวกุศลที่ออกมา สำหรับจะยึดถืออะไร ว่าเป็นตัวกู ว่าเป็นของกู มันจึงเป็นความยึดถืออยู่ในชั้นใดชั้นหนึ่งแห่งชั้นทั้ง ๕ แล้ว จึงเป็นตัวทุกข์

พูดอีกทีหนึ่งก็ว่า ถ้าจะแจกกันโดยรายละเอียด รายละเอียดให้มันละเอียดเท่าที่มันจะละเอียดได้แล้ว มันจะมีถึง ๑๒ อากาหร หรือ ๑๑ อากาหร ตามที่แจกไว้ในปฏิจจนุปบาทที่ทักปังจยตา หรือว่าถ้าจะมองดูในแนวของอริยสัจจ์ ก็ตัณหา ตัณหา คือเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะอยากจึงได้เกิดทุกข์ ความอยากมันทำให้เกิดความรู้สึกผู้อยาก นั่นคืออุปาทาน แล้วมีภพ มีชาติ ในความหมายของตัวผู้อยาก มันเต็มที่ขึ้นมาแล้วก็เป็นทุกข์

ถ้าเข้าใจเห็นแจ้งอย่างนี้ ก็จะพูดได้ด้วยตนเองว่า เรื่องอริยสัจจ์ ๔ เป็นเรื่องย่อ เรื่องปฏิจจนุปบาทเป็นเรื่องพิสดาร เราจะเรียกปฏิจจนุปบาทว่าเป็นอริยสัจจ์ใหญ่ อริยสัจจ์พิสดารก็ได้ อริยสัจจ์ ๔ นั้นเป็นอริยสัจจ์ธรรมดา ในความหมายธรรมดา แต่ถ้าแจกออกไปเป็นปฏิจจนุปบาทแล้วก็เรียกว่าอริยสัจจ์โดยพิสดาร แต่จะโดยย่อหรือโดยพิสดาร ความทุกข์ต้องอยู่ที่ตัวอุปาทานโดยตรงทั้งนั้น เมื่อมีอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นก็กลายเป็นของหนักขึ้นมา แล้วก็ทุกข์ เพราะการยึดถือของหนัก เรียกว่าชั้นทั้ง ๕ เป็นของหนัก ชั้นทั้ง ๕ เป็นทุกข์

ภารา ทเว ปัญจักขันธา ชั้น์ทั้ง ๕ เป็นของหนักเนื้อที่สวดกันอยู่ทุกวัน

ภาระหาโร จะบุคคลโ

อุปาทานที่ว่าบุคคลนั้นแหละ จะเป็นผู้แบกของหนักพาไป

ภาราทานัง ทุกขัง โลก เมื่อแบกของหนัก ก็เป็นความทุกข์ ในโลก

ภาระนิกเขปะนัง สุขัง สลัดของหนักทิ้งออกไปเสียได้ ก็เป็นความสุข

ครั้นทิ้งของหนักลงไปแล้ว อย่ากลับไปจับฉวยขึ้นมาอีก ก็จะเป็นผู้หลุดพ้น เป็นพระอริยเจ้า สลัดทิ้งของหนักลงเสียได้

นี่เรื่องของชั้น์ ๕ ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นแล้วก็จะทำให้เกิดทุกข์ ความที่มั่นเป็นปัจจัยต่อกันและกันอย่างนี้ ก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ซึ่งแปลว่า เพราะมี สิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น โดยชื่อก็ว่าอย่างนี้ แต่ถ้าว่าให้ละเอียดมันแจก ออกไปว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะการดับลงแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป

สูตรของ อิทัปปัจจยตา มีว่าอย่างนี้ เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป ก็คือ ส่วนที่เป็นเหตุมี แล้วส่วนที่เป็นผลก็จะมี เมื่อส่วนที่เป็นเหตุดับไป ส่วนที่เป็นผลก็จะดับไป

นี่เป็นกฎของธรรมชาติ เรียกว่ากฎของธรรมชาติ เป็นความจริงของธรรมชาติ เป็นสิ่งมีอำนาจสูงสุดของธรรมชาติ เรียกว่ากฎอิทัปปัจจยตา พระพุทธเจ้าท่านได้ ตรัสรู้สิ่งนี้ ค้นคว้าสิ่งนี้ โดยรายละเอียดที่เรียกว่า ปฏิจจนุมุขบาท

คำว่า อิทัปปัจจยตา เป็นคำย่อ ให้เหลือแต่คำน้อยๆ เป็นคำกว้างจะหมายถึง อะไรก็ได้ ของอะไรก็ได้ แต่คำว่าปฏิจจนุมุขบาทนี้ กระจายออกเป็นละเอียด แล้วใช้ เฉพาะสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้นแหละ

คำว่า อิทัปปัจจยตา เราใช้ไปได้ทุกสิ่ง จะมีชีวิต ไม่มีชีวิต รูปธรรม นามธรรม อะไรก็ได้ แม้แต่ก่อนหน้านี่ก็ได้ มีกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา

แต่ถ้าใช้คำว่า ปฏิจจนุมุขบาท แล้ว มันจะใช้เฉพาะสิ่งที่มีชีวิต ที่รู้สึกเป็นทุกข์ ได้ เรื่องสำคัญมันอยู่ที่ความทุกข์ของสิ่งที่รู้สึกได้

ฉะนั้นเราจึงพูดถึงแต่คำว่าปฏิจสมเด็จพระบาทแต่การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่รู้หมดทั้งส่วนที่เป็นอิทัปปัจจยตาและส่วนที่เป็นปฏิจสมุปปาโท

ดังนั้นในพระบาลีจึงเรียกคู่ควบกันไปเสียเลยว่า *อิทัปปัจจยตาปฏิจสมุปปาโท* เป็นคำคำเดียวกัน ว่ามันเป็นอย่างนั้น มันต้องเป็นอย่างนั้น เลยเรียกว่า ตถตา มันต้องเป็นอย่างนั้น

เรียกว่า *อวิตถตา* มันไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น

อนัญญถตา มันไม่เป็นโดยประการอื่นนอกไปจากประการนั้น

ธัมมัญญิตตา เป็นการตั้งอยู่ตามธรรมดา

ธัมมนิยามตา เป็นกฎตายตัวของธรรมดา

อิทัปปัจจยตาปฏิจสมุปปาโท นี้แหละคือ **อิทัปปัจจยตาปฏิจสมุปปาโท** นั้นแหละคือสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ ถ้าพูดแจจรายละเอียดมันก็ยาว แต่ถ้าพูดให้สั้น มันก็เหลือแต่คำว่าอิทัปปัจจยตา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือค้นพบกฎของธรรมชาติ ที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี ที่นี้มันก็ใช้สำหรับรู้ว่าความทุกข์เกิดขึ้นอย่างไร ความดับทุกข์เกิดขึ้นอย่างไร กฎของอิทัปปัจจยตาจึงถูกแยกออกเป็น ๒ สาย หรือเป็น ๒ ทิศทาง ทิศทางหนึ่งเป็นกฎสำหรับให้มันเกิดทุกข์ขึ้นมา ทิศทางหนึ่งสำหรับจะทำให้ไม่ได้เกิดทุกข์ได้

เราจรรู้จักอิทัปปัจจยตาทั้ง ๒ สาย คือ ทั้งสายที่จะให้เกิดทุกข์ขึ้นมา และสายที่ไม่ได้เกิดทุกข์ได้ นั่นแหละรู้สิ่งที่พระพุทธเจ้ารู้ ตรัสรู้ แล้วเราก็รู้ตาม

ฉะนั้นขอให้ทุกคนพยายามรู้เรื่องนี้ ว่าความทุกข์เกิดขึ้นมาอย่างไร? มันเกิดขึ้นโดยกฎอิทัปปัจจยตาอย่างไร ถ้าแจกโดยรายละเอียดก็เป็นเรื่องปฏิจสมุปปาโท ๑๑ อาการ ถ้าแจกเป็นอริยสัจ ๔ ก็อาการเดียว คือ ตัณหาให้เกิดทุกข์

เราจะไม่เพียงแต่ได้ยินได้ฟังอย่างนี้ เราต้องเอาไปจับเข้ากับความจริง ที่มันมีอยู่จริง ที่ปรากฏอยู่ในจิตใจของเราจริง ว่าเดี๋ยวนี้เรากำลังเป็นอย่างไร? เรามีความยึดมั่นถือมั่นอะไร? แล้วเกิดทุกข์อย่างไร? แล้วก็ไปๆ มันก็จะครบทั้ง ๑๑ อาการ เหมือนที่พระพุทธเจ้าทรงนั่งใคร่ครวญไล่เสียดอยู่ ในคืนวันที่จะตรัสรู้นั้น

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้ เรื่องอิทัปปัจจยตา คือ กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

อันเฉียบขาดตายตัว ว่าความทุกข์จะต้องเกิดขึ้นมาอย่างนี้ ว่าความทุกข์จะต้องดับไปอย่างนี้ ถ้ารู้จริงมันก็ป้องกันได้ ดับทุกข์ได้ อยู่โดยไม่ต้องเป็นทุกข์ นี่เรียกว่าเราได้รับประโยชน์ จากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยที่เราก็ได้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า มีการประสูติและมีการนิพพาน อย่างเดียวกันด้วย เกิดชีวิตใหม่ อยู่ในชีวิตใหม่ นี่เรียกว่าประสูติใหม่ เกิดใหม่ แล้วก็นิพพาน คือดับเย็นแห่งความร้อนทั้งปวง ชีวิตนี้กลายเป็นชีวิตเย็น

นี่คือประโยชน์ของการที่เราได้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า มีประสูติ มีนิพพาน เหมือนพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นใจความสำคัญของวันนี้ ใจความสำคัญของวันนี้คือ วัน *วิสาขปุณณมี* สำหรับพระพุทธเจ้า เรื่องโดยรายละเอียดมันยังมีอีกมาก แต่โดยหัวข้อมันมีอย่างนี้

ขอให้ท่านทั้งหลายจดจำให้ดี แล้วเอาไปคิด ไปนึก ไปใคร่ครวญ ไปทดสอบ ไปปฏิบัติดู ที่ขอร้องให้ปฏิบัติเป็นอย่างยิ่งก็คือว่า ถ้ามันเกิดความทุกข์หม่นหมองใจ แม้แต่นิดเดียวขึ้นมา แล้วก็รีบหาให้พบว่า มันมาจากยึดมั่นถือมั่นในอะไร?

เพราะยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้น มันจึงได้เป็นทุกข์ ถ้าว่างไปเสียจากความยึดมั่นถือมั่น จิตว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ไม่มีทางที่จะเกิดความทุกข์ เราป้องกันไม่ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นได้ด้วยสติ เราต้องมีสติ เราจึงต้องฝึกกรรมฐานให้มันมีสติ ให้ระลึกได้โดยเร็ว นี่เรียกว่าสติ ให้มีปัญญาารู้เรื่องอิทัปปัจจยตา

ซึ่งสรุปแล้วก็เหลือแต่ *ตถตา ว่ามันเช่นนั้นเอง มันเช่นนั้นเอง* อริยสัจจ์ที่ดี ปฏิจจนูปบาทที่ดี คือความเป็นเช่นนั้นเอง ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนอะไร นี่เรียกว่าปัญญา พอกะทบอะไรทางตา เป็นต้น ก็ให้มีสติ เอาปัญญาว่าเช่นนั้นเอง มาทันทั่วที่เห็นว่าสิ่งนี้เช่นนั้นเอง ผัสสะนี้เช่นนั้นเอง เวทนานี้เช่นนั้นเอง แล้วก็ไม่มียึดถือ ก็ไม่เกิดความอยาก คือตัณหา ไม่เกิดความยึดถือคืออุปาทาน มันก็ไม่เกิดทุกข์เพราะว่ามีสติ รวดเร็วเอาปัญญามาเพียงพอ ว่ามันเช่นนั้นเอง ผัสสะเช่นนั้นเอง เวทนาเช่นนั้นเอง อย่างนี้เรียกว่า ไม่โง่เมื่อมีผัสสะ ไม่โง่เมื่อมีผัสสะ คำพูดสั้นๆ เมื่อตอนกลางวันว่าไม่โง่เมื่อมีผัสสะ นั่นแหละเป็นหลักสำคัญ ที่จะไม่ให้เกิดความทุกข์

เดี๋ยวนี้เรามันโง่ จนความทุกข์เกิดแล้วก็ยังไม่รู้สึก ฉะนั้นจะต้องมีสติว่องไว ฉับพลันทันที ถ้ามันไม่ว่องไวฉับพลันทันที มันก็ต้องฝึกมัน ฝึกมัน ก็ต้องฝึกมัน ให้เป็น

สติที่ว่องไว แล้วก็อบรมปัญญาให้มากพอ มีปัญญาถูกต้องมากพอ สติรวดเร็ว สตินั้นเหมือนเครื่องขนส่ง สติเหมือนกับเจ้าหน้าที่ขนส่ง มั่นใจเอาปัญญา คือความรู้เรื่อง *อิทัปปัจจยตา* มาทันทางที่ เมื่อมีผัสสะ ผัสสะของเราไม่โง่ เพราะเป็นผัสสะที่เต็มอยู่ ด้วยสติและปัญญามันไม่เป็นผัสสะโง่ ความทุกข์ไม่มีทางจะเกิด

เมื่อตอนกลางวันก็บอกให้แล้วว่าความทุกข์เกิดที่จิต เพราะเห็นผิดเมื่อผัสสะ ถ้าเห็นถูกที่ผัสสะเสียแล้ว ความทุกข์ไม่อาจจะเกิดที่จิต ความทุกข์จะไม่โผล่ถ้าไม่โง่ เมื่อผัสสะ ความทุกข์เกิดไม่ได้ถ้าเข้าใจเรื่องผัสสะ ถ้าเรามีความเข้าใจแตกฉานเรื่อง ผัสสะควบคุมผัสสะได้ด้วยสติและปัญญาแล้วความทุกข์ก็เกิดไม่ได้ นี่ช่วยจำไว้เล่นๆ เหมือนกับร้องเพลง เล่นก็ได้ มันมีประโยชน์

ความทุกข์เกิดที่จิต เพราะเห็นผิดเมื่อผัสสะ

ความทุกข์จะไม่โผล่ ถ้าไม่โง่เมื่อผัสสะ

ความทุกข์เกิดไม่ได้ ถ้าเข้าใจเรื่องผัสสะ

นั่นแหละคือผลของการรู้เรื่อง*อิทัปปัจจยตา* แล้วควบคุมกระแสแห่ง*อิทัปปัจจยตา*ได้ ปิดกั้นกระแสแห่งการเกิดทุกข์เสียได้ โดยสติ สติเป็นเครื่องกั้นกระแสแห่งความทุกข์ นี่เป็นหลักใหญ่ทั่วไปในพระพุทธศาสนา

เรารู้เรื่อง*อิทัปปัจจยตา* ว่ากระแสแห่งความทุกข์มันเกิดขึ้นอย่างไร ไหลไปอย่างไร แล้วเราก็มีสติ กั้นกระแสนั้น ความทุกข์ก็ไม่อาจจะเกิด หรือเกิดแล้วมันก็หยุด ถ้าเราเป็นคนสติไม่สมบูรณ์ ก็อุตสาหกรรมดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือฝึกอานาปานสติ มีหลายแบบ แบบที่มี ๑๖ ชั้น อย่างที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ นั้นแหละเป็นแบบที่ดีที่สุด

คำว่า *อานาปานสติ* นั้นมันกว้าง เมื่อฝึกอยู่ทุกครั้งที่หายใจเข้าออก เป็นอานาปานสติทั้งนั้น แต่มีหลายแบบ แบบที่บริบูรณ์เป็นเทคนิคดีที่สุด ก็คือแบบที่เราเอามาสอนกันอยู่เรื่อง อานาปานสติ ๑๖ ชั้น

ขอให้ศึกษาให้เข้าใจที่ละนิด แล้วปฏิบัติดูไปตามลำดับเข้าใจนิดหนึ่งก็ปฏิบัติเท่าที่เข้าใจ แล้วก็รู้เพิ่มขึ้น แล้วก็ศึกษาเพิ่มเติม แล้วก็ปฏิบัติอีก

นี่เรียกว่าศึกษา ศึกษาพอให้เข้าใจเรื่อง แล้วก็ปฏิบัติให้ได้ แล้วก็ศึกษาต่อ แล้วก็ปฏิบัติให้ได้ ให้มันมีการปฏิบัติ เพราะมันรู้เมื่อปฏิบัติ มันไม่รู้เมื่ออ่าน หรือ

เมื่อพูด หรือเมื่อฟัง

ในเรื่องของสตินี้ มันต้องฝึก แล้วก็จะมีผล คือได้หรือรู้แล้วก็ทำต่อๆ ไป จนถึงที่สุด เป็นผู้ที่มีสติสมบูรณ์ คือสติไวที่สุด เหมือนสายฟ้าแลบ เพราะว่าการเกิดแห่งกิเลสหรือกระแสแห่งอิทัปปัจจยตานั้น มันเหมือนสายฟ้าแลบ มันเร็วมาก เราก็ต้องฝึกสติของเราให้เร็ว ให้เป็นสิ่งที่เร็วเหมือนกับสายฟ้าแลบ มันก็จะแก้ปัญหาได้

ส่วนเรื่องของปัญญานั้น ในขั้นตอนของธัมมานุปัสสนา ๔ ข้อข้างทำนั้น มันเห็นอนิจจัง จนกระทั่งเห็น วิราคะ จน นิโรธะ จน ปฏินิสัคคะ

นี่ปัญญามันสมบูรณ์แล้ว มันตัดกิเลสแล้ว มันหลุดพ้นแล้ว เพราะอำนาจของการปฏิบัติที่ถูกต้องอย่างนี้ รู้เรื่องกาย รู้เรื่องเวทนา รู้เรื่องจิต รู้เรื่องธรรม คือสิ่งทั้งปวง มันก็เท่ากับว่ารู้กระแสอิทัปปัจจยตาของทุกสิ่ง รู้กระแสการเกิดขึ้นอย่างไร, ดับไปอย่างไร, ประจุแต่งกันอย่างไร ของกาย ของเวทนา ของจิต และของธรรมทั้งปวง

นี่เรียกว่าเราารู้สิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้ ท่านตรัสรู้สิ่งใด เราก็รู้ตามในสิ่งนั้น ตามที่ท่านตรัสรู้ไปรวมอยู่ที่รากฏของอิทัปปัจจยตาว่าเป็นสิ่งสูงสุด นี่คือเรื่องอิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้

คำว่า เป็น *สิ่งสูงสุดนั้น* จะต้องอธิบายกันอีกมาก ว่ากฎอิทัปปัจจยตานั้นแหละเป็นสิ่งสูงสุด เหมือนกับพระเจ้าที่สูงที่สุด มันควบคุมทุกสิ่ง มันมีการปรุงแต่งทุกสิ่ง มันทำลายทุกสิ่ง มันมีอำนาจเหนือทุกสิ่ง มันมีอยู่ในที่ทั่วไปนั้นแหละเหมือนกับพระเจ้าที่แท้จริง เขาพูดกันว่าพระเจ้า พระเจ้า ต่างคนต่างก็พูด แล้วมีพระเจ้าไหน ที่ว่าจะสร้างหรือให้เกิดสิ่งทุกสิ่ง, ควบคุมสิ่งทุกสิ่ง, ทำลายสิ่งทุกสิ่ง, เป็นใหญ่กว่าทุกสิ่ง มีอยู่ในที่ทุกแห่ง, แล้วก็รู้ทุกสิ่ง, สามารถจะสร้างอะไรก็ได้. ที่มนุษย์สร้างอะไรขึ้นได้แปลกๆ ใหม่ๆ อย่างเดี๋ยวนี้ มันก็ตามกฎอิทัปปัจจยตา ซึ่งมีอยู่แล้ว สำหรับจะรู้ทุกสิ่งหรือจะสร้างได้ทุกสิ่ง

นี่พระเจ้าของเราเป็นพระเจ้าที่แท้จริงยิ่งกว่าพระเจ้าในศาสนาไหนหมดแหละ แล้วเป็นพระเจ้าที่พระพุทธองค์ก็ทรงเคารพในทันที เมื่อค้นพบ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่องกฎอิทัปปัจจยตา ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ท่านยังเคารพธรรมะ

ที่ท่านตรัสรู้ คือ เรื่องอิทัปปัจจยตา

เอาละเป็นอันว่า เรามาพูดกันอย่างเพียงพอแล้ว ถึงเรื่องการตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า ที่ทำให้เกิดพระพุทธเจ้า และการนิพพานคือเย็นลงของความร้อน ของกิเลสและความทุกข์

พระพุทธเจ้าตรัสรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา นำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไร; เราก็จะนำมาใช้ประโยชน์ให้ได้อย่างนั้น, ป้องกันการเกิดแห่งทุกข์ หรือว่าหยุดการไหลไปแห่งความทุกข์ นี่ถือเป็นพุทธบริษัท ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ถ้าไม่อย่างนั้น ยังไม่ถึงความเป็นพุทธบริษัท

พูดไปเหมือนกับจะดูหมิ่นดูถูกท่านทั้งหลาย ว่าท่านทั้งหลายยังไม่ถึงขนาดของความเป็นพุทธบริษัท เพราะว่าท่านฟังเรื่องอิทัปปัจจยตาไม่รู้เรื่อง และเพราะว่าท่านยังไม่รู้จักแม้แต่ชั้น ๕ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ท่านก็เลยควบคุมกระแสปรุงแต่งของอิทัปปัจจยตาไม่ได้ มันจึงเกิดทุกข์

นี่จึงเรียกว่าท่านทั้งหลายยังไม่ถึงขนาด ยังไม่ถึงมาตรฐาน ของการที่จะเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง พูดมากไป เดียวก็จะเป็นการด่าท่านทั้งหลายบนธรรมมาสน์ ขออุทิศส่วนนี้ไว้เสียทีก่อน

แต่จะขอรับรองว่า ทุกคนจงได้สนใจเรื่องนี้ ว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้อะไร จึงได้เป็นพระพุทธเจ้า เราจะต้องรู้ตามสิ่งนั้น จึงจะได้เป็นสาวกของพระองค์ และขอให้ทุกคนได้เป็นสาวกของพระองค์โดยแท้จริง หรือเต็มตามความหมาย ให้ปีใหม่มั่นดีกว่าปีที่แล้วมาในการรู้จักดี ในการปฏิบัติที่ดี ในการได้รับผลของการปฏิบัติที่ดี

ขอให้ปีหลังนี้มั่นดีกว่าปีเก่า เหมือนกับว่ามาทำวิสาขบูชากันมากขึ้นๆ ก็ขอให้ความรู้ในเรื่องวิสาขบูชาก็มากขึ้นๆ ด้วย ตามจำนวนที่ว่าคนมากขึ้น ความรู้ก็ควรจะมากขึ้น การปฏิบัติก็จะสูงขึ้น ผลที่จะได้รับจากการปฏิบัติ ก็ควรจะสูงขึ้น

นี่เรียกว่าเจริญองกาม ตามทางแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งอาตมาก็พูดทุกครั้ง ทุกครั้งที่แสดงธรรม ว่าจะวิสัชนาพระธรรมเทศนา เป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา ความเชื่อ ความเพียรของท่านทั้งหลาย ให้เจริญองกาม ตามทางแห่งพระพุทธศาสนา

ขอให้สิ่งนี้เป็นความจริง ยิ่งๆ ขึ้นไปทุกปี ให้จริงยิ่งๆ ขึ้นไปทุกปี ก็เท่ากับว่า
ทำวิสาขบูชาดีขึ้นไปทุกปีๆ ไม่เท่าไรก็จะเต็มขนาด ที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ ว่ามัน
จะเป็นประโยชน์แก่มหาชน ทั้งเทวดาและมนุษย์ ธรรมเทศนาเรื่องอิทัปปัจจยตา บอก
ให้รู้ว่า

*พระพุทธองค์ตรัสรู้อะไร, อย่างไร, เราจะต้องตรัสรู้ตามอย่างไร,
เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร
จึงจะไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์และพบพระพุทธศาสนา*

● แก้วที่ล้นมณฑล
 ● นกขลุ่ยที่ทักและตะกุกโตะกือที่ระยิบระยับ
 ● พุ่มไม้ที่ระยิบระยับ
 ● โข่งกึ่งคอง
 ● ต่ำเตี้ยที่ลอยตลิ่งระยิบระยับ
 ● อุโมงค์ที่เสียวไม่โผล่จากปลาย
 ● ไถที่ระยิบระยับ
 ● โข่งกึ่งคอง

- เรืออรรถภาพนาวากับพระเจ้าสร้างโลก : แสดงการเจริญมรรคมีองค์ ๘ เสมือนเรือข้ามฟากส่งสารวิญญูที่ต้องนำด้วยสัมมาทิฐิ มีสัมมาสติเป็นหางเสือ นกสมุทรภาคีเป็นปัญญา และอุปมาการพัฒนาชีวิตตามวัยและอายุขัย อย่างคน วัว หมา ลิง หรือหลักอาศรม ๔ คือพรหมจรรย์ คฤหัสถ์ วนปรีสถ์ สันยาสี

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?

สืบค้นจาก ข้อธรรมงานนิพนธ์
ของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต)

อริยสังกับปฏิจสมุปบาท

... ในหนังสือนี้ ได้กล่าวถึงปฏิจสมุปบาทไว้มากและหลายอย่าง ทั้งอริยสัง และปฏิจสมุปบาท ต่างก็เป็นหลักธรรมสำคัญ เมื่อมีผู้ถามว่า “**พระพุทธเจ้าตรัสรู้ อะไร?**” อาจตอบว่า ตรัสรู้อริยสัง ๔ หรืออาจตอบว่า ตรัสรู้ปฏิจสมุปบาท ก็ได้ คำตอบทั้งสองนั้น ต่างก็มีพุทธพจน์เป็นที่อ้างอิงยืนยันได้ ข้อควรทราบ ก็คือ คำตอบทั้งสองอย่างนั้น ตามที่จริงแล้ว ก็ถูกต้องด้วยกัน และมีความหมายลงกันได้เป็นอันหนึ่งอันเดียว กล่าวคือ ปฏิจสมุปบาทก็เป็นเนื้อหาสำคัญของอริยสัง และอริยสังก็มีความหมายครอบคลุมปฏิจสมุปบาท เรื่องนี้เป็นอย่างไร พึงพิจารณาเริ่มตั้งแต่หลักฐานที่มานในคัมภีร์

คัมภีร์วินัยปิฎก 1727 เล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เริ่มต้นเมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ กำลังทรงเสวยวิมุตตนิสข และพิจารณาทบทวนปฏิจสมุปบาท ทั้งโดยอนุโลม (กระบวนการเกิดทุกข์) และโดยปฏิโลม (กระบวนการดับทุกข์) ตลอดเวลา ๑ สัปดาห์ ครั้นสิ้นระยะเสวยวิมุตตนิสข ๗ สัปดาห์แล้ว เมื่อปรารภการที่จะทรงประกาศธรรมแก่ผู้อื่นต่อไป ทรงพระดำริว่า:

“ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ เป็นของลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ฯลฯ สำหรับหมู่ประชา ผู้เรรังมย์ รื่นระเริงอยู่ในอาลัย ฐานะอันนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ หลักที่ปปัจจยตา ปฏิจสมุปบาท; แม้ฐานะนี้ ก็เห็นได้ยากนัก กล่าวคือ...นิพพาน” 1728

1727 ดู วินย.๔/๑-๗/๑-๘

1728 ดู วินย.๔/๑-๗/๑-๘

ส่วนในพระสูตร 1729 เมื่อปรากฏข้อความเกี่ยวกับพุทธประวัติตอนนี้ ก็จะเล่าความแนวเดียวกัน เริ่มแต่พุทธดำริที่เป็นเหตุให้เสด็จออกผนวช การเสด็จออกผนวช การทรงศึกษาในสำนักอาฬารดาบส และอุททกดาบส การบำเพ็ญและการละเลิกทุรกิริยา การทรงกลับเสวยพระกระยาหาร แล้วบรรลุมาน และตรัสรู้วิชชา ๓ ในตอนตรัสรู้ มีข้อความที่ตรัสเล่าว่า

“ครั้นเราบริโภคอาหาร มีกำลังขึ้นแล้ว สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน...ทุติยฌาน...ตติยฌาน...จตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข...มีอุเบกขา เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่”

“เรานั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศสิ่งมัวหมอง นุ่มนวล ควรแก่งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ได้น้อมจิตไปเพื่ออุปพเพนิวาสานุสสติญาณ ก็ระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก”

(วิชาที่ ๑)...ได้น้อมจิตไปเพื่อจตุปปาตญาณ ก็มองเห็นหมู่สัตว์ ที่จิตอุบัตินอยู่

(วิชาที่ ๒)...ได้น้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณก็รู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเรารู้เห็นอย่างนี้จิตได้หลุดพ้นแล้ว จากกามาสวะ ภาวาสวะ และอวิชชาสวะ

(วิชาที่ ๓)...” 1730

ต่อจากนี้ ก็มีคำบรรยายพุทธดำริในการที่จะทรงประกาศธรรม ซึ่งมีข้อความอย่างเดียวกับในวินัยปิฎกที่ยกมาอ้างอิงไว้แล้วข้างต้นนั้นจะเห็นว่าวินัยปิฎกเล่าเหตุการณ์หลังตรัสรู้ใหม่ๆ ระยะเวลาวิมุตติสุข (ซึ่งอรรถกถาว่า ๗ สัปดาห์) เริ่มแต่พิจารณาทบทวนปฏิจจนสมุปปาท จนถึงทรงพระดำริที่จะไม่ประกาศธรรม เพราะความยากของปฏิจจนสมุปปาทและนิพพาน ที่ได้ทรงตรัสรู้ ส่วนพระสูตรเล่าเหตุการณ์ก่อนตรัสรู้เป็นลำดับมา จนถึงตรัสรู้วิชชา ๓ แล้วข้ามระยะเวลาเสวยวิมุตติสุขทั้งหมดไป มาลงที่พุทธดำริที่จะไม่ประกาศธรรม เพราะความยากของปฏิจจนสมุปปาท และนิพพาน เช่นเดียวกัน ผู้ถือเอาความตอนทรงพิจารณาทบทวนปฏิจจนสมุปปาท ในวินัยปิฎก และพุทธดำริบารพการประกาศธรรม ทั้งในวินัยปิฎก และในพระสูตร ย่อมกล่าวได้ว่า “**พระพุทธเจ้าตรัสรู้ปฏิจจนสมุปปาท**” ส่วนผู้พิจารณาความในพระสูตร

เฉพาะเหตุการณ์ตอนตรัสรู้วิชา ๓ และจับเฉพาะวิชาที่ ๓ อันเป็นตัวการตรัสรู้แท้ๆ (เฉพาะวิชา ๒ อย่างแรก ยังนับไม่ได้ว่าเป็นการตรัสรู้ และไม่จำเป็นสำหรับนิพพาน) ก็ได้ความหมายว่า ตรัสรู้อริยสัจ ๔ จึงหลุดพ้นจากอาสวะ อย่างไรก็ตาม คำตอบทั้งสองนั้น แม้จะถูกต้องทั้งคู่ แต่ก็มีความหมายบางอย่างที่เป็นพิเศษกว่ากัน และขอบเขตบางแง่ที่กว้างขวางกว่ากัน ซึ่งควรทำความเข้าใจ เพื่อมองเห็นเหตุผลในการแยกแยะเป็นคนละหลักความหมายที่ตรงกันของหลักใหญ่ทั้งสองนี้ มองเห็นได้ง่าย เพื่อความรวบรัด ขอให้ดูหลักอริยสัจ เทียบกับหลักปฏิบัติสมุปปาท ดังนี้

๑. สมุทวาร: อวิชชาเกิด สังขารเกิด ฯลฯชาติเกิด ชรามรณะ โสกะ ฯลฯ อุปายาส เกิด

๒. นิโรธวาร: อวิชชาดับ สังขารดับ ฯลฯชาติดับ ชรามรณะ โสกะ ฯลฯ อุปายาสดับ

1729 ดู ม.ม.๑๒/๓๑๗-๓๒๖/๓๑๗-๓๓๓; ๔๑๑-๔๒๙/๔๔๒-๔๖๐; ม.ม.๑๓/๔๘๙-๕๐๙/๔๔๓-๔๖๒; ๗๓๘-๗๕๗/๖๖๙-๖๘๗

1730 ที่มาเดิม

ข้อ ๑. คือ ปฏิจจสมุปปาทสมุทวาร แสดง กระบวนการเกิดทุกข์ เท่ากับรวมอริยสัจข้อ ๑ (ทุกข์) และ ๒ (สมุทัย) ไว้ในข้อเดียวกัน แต่ในอริยสัจ แยกเป็น ๒ ข้อ เพราะแยกเอาท่อนท้าย (ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ฯลฯ) ที่เป็นผลปรากฏ ออกไปตั้งต่างหาก เป็นอริยสัจข้อแรก ในฐานะเป็นปัญหาที่ประสบ ซึ่งจะต้องแก้ไข แล้วจึงย้อนกลับมาหาท่อนที่เป็นกระบวนการทั้งหมด ตั้งเป็นข้อที่ ๒ ในฐานะเป็นการสืบสาวหาต้นเหตุของปัญหา

ข้อ ๒. คือ ปฏิจจสมุปปาทนิโรธวาร แสดง กระบวนการดับทุกข์ เท่ากับอริยสัจข้อที่ ๓ (นิโรธ) แสดงให้เห็นว่า เมื่อแก้ปัญหาก็ต้องตรงสาเหตุแล้ว ปัญหา นั้นจะดับไปได้อย่างไรตามแนวทางของเหตุปัจจัย แม้ว่าโดยตรง ปฏิจจสมุปปาทนี้ จะตรงกับอริยสัจข้อที่ ๓ แต่ก็ถือว่ากินความรวมถึงอริยสัจข้อที่ ๔ ได้ด้วย เพราะกระบวนการดับสลายตัวของปัญหา ย่อมบ่งชี้แนวทางดำเนินการ หรือวิธีการทั่วไป ที่จะต้องลงมือปฏิบัติ ในการจัดการแก้ปัญหา นั้นไปด้วยในตัว กล่าวคือชี้ให้เห็นว่าจะต้องทำอะไรบ้าง ณ จุดใดๆ เมื่อสรุปอริยสัจ ให้เหลือน้อยลงอีก ก็ได้ ๒ ข้อ คือฝ่ายมีทุกข์ (ข้อ ๑ และ ๒) กับฝ่ายหมดทุกข์ (ข้อ ๓ และ ๔)

ปฏิจจนสมุปบาท ๒ นั้นนั้น ในที่บางแห่ง เป็นคำจำกัดความของอริยสังข์ข้อที่ ๒ และ ๓ ตามลำดับ คือ

- ปฏิจจนสมุปบาท สมุทวาร ถือเป็นคำจำกัดความของอริยสังข์ ข้อที่ ๒ (สมุททัย)
- ปฏิจจนสมุปบาท นิโรธวาร เป็นคำจำกัดความของอริยสังข์ ข้อที่ ๓ (นิโรธ) 1731

แต่ในคำจำกัดความข้างต้น แสดงเฉพาะตัณหาอย่างเดียว ว่าเป็นสมุททัย และการดับตัณหา ว่าเป็น นิโรธ ทั้งนี้เพราะตัณหาเป็นกิเลสตัวเด่น เป็นตัวแสดงที่ปรากฏชัด หรือเป็นขั้นออกโรงแสดงบทบาท จึงจับเอาเป็นจุดที่พุ่งความสนใจ อย่างไรก็ดี กระบวนการที่พร้อมทั้งโรง รวมถึงหลังฉาก หรือหลังเวทีด้วย ย่อมเป็นไปตามกระบวนการปฏิจจนสมุปบาทนั่นเอง

ส่วนแง่ที่ปฏิจจนสมุปบาท กับอริยสังข์ พิเศษ หรือแปลกจากกัน พอสรุปได้ ดังนี้

๑. หลักธรรมทั้งสอง เป็นการแสดงความจริงในรูปแบบที่ต่างกัน ด้วยวัตถุประสงค์คนละอย่าง

- ปฏิจจนสมุปบาทแสดงความจริงตามกระบวนการของมันเองตามที่เป็นไปโดยธรรมชาติล้วนๆ

- อริยสังข์ เป็นหลักความจริง ในรูปแบบที่เสนอตัวต่อปัญญามนุษย์ ในการที่จะสืบสวนค้นคว้า และทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติ โดยนัยนี้ อริยสังข์ จึงเป็นหลักธรรมที่แสดงโดยสอดคล้องกับประวัติการแสวงหาสัจธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่การเผชิญความทุกข์ ที่ปรากฏเป็นปัญหา แล้วสืบสาวหาสาเหตุ พบว่ามีทางแก้ไข ไม่หมดหวัง จึงกำหนดรายละเอียด หรือจุดที่ต้องแก้ไข และกำหนดเป้าหมายให้ชัด แล้วดำเนินการแก้ไขตามวิธีการ จนบรรลุเป้าหมายที่ต้องการนั้นแล้วโดยนัยเดียวกัน จึงเป็นหลักธรรมที่ยกขึ้นมาใช้ในการสั่งสอนเพื่อให้ผู้รับคำสอนทำความเข้าใจอย่างมีระเบียบ มุ่งให้เกิดผลสำเร็จทั้งการสั่งสอนของผู้สอนและการประพฤติปฏิบัติของผู้รับคำสอน 1731 ดู ส.นิ.๑๖/๒๕๑-๒๕๒/๑๒๖-๑๒๘; เป็นต้น

ส่วน ปฏิจจนสมุปบาท เป็นตัวกระบวนการธรรมแกนกลางของอริยสังข์ และเป็นเนื้อหาทางวิชาการ ที่จะต้องศึกษา ในเมื่อต้องการเข้าใจอริยสังข์ให้ชัดเจนถึงที่สุด จึง

เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาทบทวนหลังจากตรัสรู้ใหม่ๆ

๒. ข้อที่แปลก หรือพิเศษกว่ากัน อย่างสำคัญ อยู่ที่ปฏิจจนสมุปปาทฝ่ายนิโรธวาร ซึ่งตรงกับอริยสัจ ข้อที่ ๓ และ ๔ (นิโรธ และ มรรค) กล่าวคือ

ก. เมื่อเทียบกับอริยสัจ ข้อ ๓ (นิโรธ) จะเห็นว่า ปฏิจจนสมุปปาท นิโรธวาร กล่าวถึงนิโรธด้วยก็จริง แต่มุ่งแสดงเพียงกระบวนการเข้าถึงนิโรธ ไม่ได้มุ่งแสดงสภาวะของตัวนิโรธ หรือนิพพานเอง ด้วยเหตุนี้ ในพุทธดำริ เมื่อจะทรงประกาศธรรม จึงแยกธรรมที่ทรงพิจารณาเป็น ๒ ตอน คือ

- ตอนแรก กล่าวถึง ปฏิจจนสมุปปาท อย่างข้างต้น

- ต่อจากนั้น มีพุทธดำริต่อไปอีกว่า “แม้ฐานะอันนี้ ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปัทวทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน”

นี้แสดงว่า ทรงแยกธรรมที่ตรัสรู้เป็น ๒ อย่าง คือ ปฏิจจนสมุปปาท กับ นิโรธ (นิพพาน)

ส่วน อริยสัจ ข้อที่ ๓ คือ นิโรธ มุ่งแสดงตัวสภาวะของนิโรธเป็นสำคัญ แต่มีความหมายเล็งไปถึงกระบวนการเข้าถึงนิโรธแฝงอยู่ด้วย

ข. แม้ว่าปฏิจจนสมุปปาท ฝ่ายนิโรธวาร จะกินความรวมถึงอริยสัจ ข้อ ๔ คือ มรรค ด้วย แต่ก็ยังไม่ให้ผลในทางปฏิบัติชัดเจน เพราะปฏิจจนสมุปปาทแสดงแต่ตัวกระบวนการล้วนๆ ตามที่เป็นไปโดยธรรมชาติเท่านั้น มิได้ระบุลงไปให้ชัดเจนว่า สิ่งที่จะต้องทำมีรายละเอียดอะไรบ้าง จะต้องทำอย่างไร กระบวนการอย่างนั้นจึงจะเกิดขึ้น มีลำดับขั้นการปฏิบัติอย่างไร โดยเฉพาะกลวิธีต่างๆ ในการกระทำ คือ ไม่ได้จัดวางระบบวิธีการไว้โดยเฉพาะ เพื่อการปฏิบัติอย่างได้ผล เหมือนแพทย์รู้วิธีแก้ไขโรค แต่ไม่ได้สั่งยาและวิธีปฏิบัติในการรักษาไว้ให้

-ส่วนในอริยสัจ มีหลักข้อที่ ๔ คือ มรรค ซึ่งจัดขึ้นไว้ เพื่อวัตถุประสงค์ในทางปฏิบัติของมนุษย์โดยเฉพาะ ให้เป็นสัจจะข้อหนึ่งต่างหาก ในฐานะข้อปฏิบัติที่พิสูจน์

แล้ว ยืนยันได้นำไปสู่

จุดหมายได้แน่นอน อริยสังข์ข้อที่ ๔ คือ มรรค นี้ แสดงหลักความประพฤติ ปฏิบัติไว้อย่างละเอียดกว้างขวางพิสดาร ถือว่าเป็นคำสอนในภาคปฏิบัติ หรือระบบ จริยธรรมทั้งหมด ของพระพุทธศาสนา เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง หรือข้อปฏิบัติที่เป็นกลางๆ

เมื่อเทียบหลักอริยสังข์ กับปฏิจกสมุปปาต ถือว่า ปฏิจกสมุปปาต เป็น มัชฌิมาธรรมเทศนา คือ หลักธรรมที่แสดงเป็นกลางๆ หรือธรรมสายกลาง ตามที่ธรรมชาติ เป็นอยู่เป็นไปตามธรรมดาของมัน ครอบคลุมอริยสังข์ ๓ ข้อแรก ส่วนอริยสังข์ ข้อที่ ๔ มรรค เป็น มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง สำหรับมนุษย์ที่จะปฏิบัติ เพื่อให้ผลเกิดขึ้นแก่ตนโดยเป็นไปตามธรรมดานั้น เป็นเรื่องส่วนพิเศษ ซึ่งท่านจัดแถมให้รวมความว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระองค์ได้ตรัสแสดงไว้ ที่เป็นหลักใหญ่มี ๒ นัย คือ ปฏิจกสมุปปาตและนิพพาน กับอริยสังข์ ๔ ทั้งสองนัย ว่าโดยสาระแล้ว เป็นอันเดียวกัน แต่พิจารณาต่างแง่กัน คือ

๑. ปฏิจกสมุปปาตและนิพพาน ตรัสในคราวปรารภที่จะทรงเริ่มประกาศธรรมว่า สิ่งที่ดีรสรู้ลึกซึ้ง ยากยิ่งนักที่สัตว์ทั้งหลายจะเข้าใจ การตรัสในแง่นี้ หมายความว่า ปฏิจกสมุปปาตและนิพพาน เป็นส่วนเนื้อหาสาระของการตรัสรู้ หรือพูดให้สัมพันธ์กับนัยที่สองว่า เป็นส่วนแก่นแท้ของอริยสังข์ เป็นด้านธรรมชาติและธรรมดาของมัน เป็นตัวแท้ๆ ล้วนๆ ของธรรม ซึ่งเข้าใจได้ยากอย่างยิ่ง

๒. อริยสังข์ ๔ ตรัสในคราวทรงเล่าลำดับแห่งการปฏิบัติจนตรัสรู้ของพระองค์เอง และในคราวทรงแสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่น เริ่มแต่ในปฐมเทศนา การตรัสในแง่ นี้ หมายความว่า อริยสังข์ ๔ คือธรรมที่ได้ตรัสรู้ทั้งหมด ซึ่งปรากฏในรูปลักษณะที่จัดเข้าลำดับเป็นกระบวนการขั้นตอน โดยคำนึงถึงความสามารถที่จะเข้าใจและการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ เพื่อมุ่งให้สอนเข้าใจง่าย และปฏิบัติได้ผล พูดอีกอย่างหนึ่ง ปฏิจกสมุปปาตและนิพพาน เป็นแต่ธรรมล้วนๆ ตามธรรมชาติ ส่วนอริยสังข์ ๔ คือ ธรรมในรูปที่มนุษย์จะเข้าไปเกี่ยวข้อง หรือที่นำเสนอในเชิงที่เอื้อต่อความเข้าใจและการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ พร้อมนั้นก็พูดได้ว่า อริยสังข์ ๔ คือธรรมทั้งหมด มีจุดซึ่งเป็นแก่นแท้เข้าใจยากที่สุดอยู่ ปฏิจกสมุปปาตและนิพพานเท่านั้น ถ้าเข้าใจปฏิจกสมุปปาตและ

นิพพานแล้ว ก็เป็นอันเข้าใจพุทธธรรมทั้งหมด (คือรวมทั้งอริยสัจ ๔ ด้วย)

* พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) พ.ศ. ๒๕๕๕ หน้า ๘๕๐ - ๘๕๔

หัวใจพุทธศาสนาคืออะไร ว่ากันไปหลายอย่าง ถูกทั้งนั้น อันไหนก็ได้ **

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการที่เรียกกันว่า "หัวใจพระพุทธศาสนา" เป็นคำไทยที่เราพูดกันง่ายๆ ถ้าพูดเป็นภาษาบาลี คือ "โอวาทปาฏิโมกข์" หลักที่ถือว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา คือคำไทยที่สรุปพุทธพจน์ง่ายๆ สั้นๆ ว่า "เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์" ภาษาพระหรือภาษาบาลีว่า

*"สพฺพปาปสฺส อภรณํ กุสลสฺสุปฺสมปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ"*

แปลให้เต็มเลยว่า "การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้เพียบพร้อม การชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย"

คำลงท้ายว่า "นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย" ทำให้เราคิดว่านี่แหละเป็นคำสรุป แสดงว่าเนื้อแท้ของพระพุทธศาสนาอยู่ที่นี้ เราก็ก็นิยมเรียกว่า "หัวใจ" มาเป็นจุดเริ่มต้น แต่กระนั้นชาวพุทธผู้ได้ฟังพระสอนมาหลายๆ พระอาจารย์หรือพระเถระผู้ใหญ่บางท่านพูดถึงหลักการอื่นว่า อันโน้นสิ อันนี้สิ เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา บางทีโยมก็ซังกง จึงขอยกเอาเรื่องนี้มาพูดว่าอะไรกันแน่ที่เรียกว่าเป็น หัวใจพระพุทธศาสนา

บางท่านบอกว่า "อริยสัจสี่" เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา เพราะว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดรวมอยู่ในอริยสัจสี่ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว เสด็จไปแสดงปฐมเทศนา พระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร พระองค์ตรัสพุทธพจน์ตอนหนึ่ง มีความว่า トラบใดที่เรายังไม่ (จตุสุ อริยสจฺเจสุ ติปริวิภูมฺหิ ทวาทสากาโร ยถาภูตํ ญาณทสฺสนน) มีญาณทศนะที่มีปริวิภูมฺหิ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจสี่ เราก็กังขัญญาณไม่ได้ว่า ได้ตรัสรู้ต่อเมื่อเรามีญาณทศนะนั้น จึงปัญญาณได้ว่า ตรัสรู้ หมายความว่า ตรัสรู้อริยสัจสี่ครบ

๓ ด้าน คือรู้ว่าคืออะไร แล้วก็รู้ว่าหน้าที่ต่ออริยสัจสี่แต่ละอย่างนั้นคืออะไร และรู้ว่าได้ทำหน้าที่ต่ออริยสัจสี่นั้นแล้ว เวียนไปทุกข้อเรียกว่า ๓ ปริวัฏฏ์

อธิบายว่า รู้ในอริยสัจสี่แต่ละอย่างเริ่มตั้งแต่รู้ว่าทุกข์คืออะไร เราจะต้องทำอะไรต่อทุกข์ แล้วก็รู้ว่าหน้าที่ต่อทุกข์นั้นเราได้ทำแล้ว ถ้ายังไม่รู้อริยสัจด้วยญาณทัศนะครบทั้ง ๓ ในแต่ละอย่าง (รวมทั้งหมดเป็น ๑๒ เรียกว่ามีอาการ ๑๒) ก็ยังไม่สามารถปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธะ

ต่อเมื่อได้ตรัสรู้อริยสัจ โดยมีญาณในอริยสัจแต่ละข้อครบทั้ง ๓ รวมเป็น ๑๒ จึงปฏิญาณได้ว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจสี่ และการตรัสรู้อริยสัจสี่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า อริยสัจสี่จึงเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา

บางท่านไปจับเอาที่พระไตรปิฎกอีกตอนหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้กระทัตต์มากกว่า "ปุพฺพเพจาหิ ภิกขเว เอตฺรหิ จ ทุกขญฺเจว ปณฺญาเปมิ ทุกขสฺส จ นิโรธิ" ภิกขุทั้งหลายทั้งในกาลก่อนแลบัดนี้ เราบัญญัติแต่ทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น ถ้าจับตรงนี้ก็แสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนทั้งหมดนั้น หลักการของพระพุทธศาสนาก็มีเท่านี้ คือ ทุกข์และความดับทุกข์

ท่านพุทธทาส กล่าวถึง หลักอีกข้อหนึ่งให้ถือว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา คือ "สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสาย" แปลว่า "ธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น" คำว่า "นาลิ" แปลว่าไม่ควร หรือ ไม่อาจ ไม่สามารถ คำว่า "ไม่ควร "

ในที่นี้หมายความว่า เราไม่อาจไปยึดมั่นมันได้ เพราะมันจะไม่เป็นไปตามใจเราแน่นอน เมื่อมันไม่อาจจะยึดมั่น เราก็ไม่ควรจะยึดมั่นมัน อันนี้ท่านถือว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา เมื่อได้ฟังอย่างนี้ ก็ทำให้เราสงสัยกันว่าเราจะเอาหลักอันไหนดีเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา ก็เลยขอให้ความเห็นว่ายอันไหนก็ได้แต่ต้องระวัง อันไหนก็ได้ จะทำให้พุทธศาสนาอ่อนแอ ชาวพุทธต้องมีหลักที่แน่ชัด ให้ปฏิบัติเด็ดแน่วเป็นหนึ่งเดียว

แต่การพูดว่า "อันไหนก็ได้" ก็ไม่ดีเหมือนกันเพราะทำให้ชาวพุทธเหมือนว่าไม่มีอะไรลงตัวแน่นอน แล้วกลายเป็นคนที่เอาอย่างไรก็ได้ โงงเงงอ่อนแอหรือแกว่งไปแกว่งมา เหมือนไม่มีหลัก ก็จะเป็นไปไม่ได้เรื่อง เราต้องชัดเจนว่า ที่อันไหนก็ได้ นั้น ทั้งหมดคืออันเดียวกัน เพราะการพูดถึงหลักคำสอนเหล่านั้นนั้น เป็นการพูดโดยจับแง่มุมต่างๆ กันของคำสอน ซึ่งทั้งหมดอยู่ในระบบเดียวกันโยงถึงกัน มีความเป็นอัน

หนึ่งอันเดียวกัน

ถ้าพูดว่าหัวใจพระพุทธศาสนาคือ "เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส"

หัวใจที่ว่าเป็นหลักในเชิงปฏิบัติเป็นเรื่องการดำเนินชีวิตว่า เราจะไม่ทำชั่ว ทำดี และทำใจให้ผ่องใส ทีนี้ลองไปดูหลักอริยสัจสี่ ซึ่งมี ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จะเห็นว่าข้อที่ ๔ คือ "มรรค" เป็นข้อปฏิบัติ มรรคมงคล ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น และสัมมาสมาธิเป็นข้อสุดท้าย องค์ทั้ง ๘ นี้ ก็จำยาก จึงย่อง่ายๆ เหลือ ๓ เท่านั้น คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

ศีล คือ เว้นชั่ว...

สมาธิ คือ ทำความดีให้ถึงพร้อม...

ปัญญา คือ ขำระจิตใจให้ผ่องใส พอแยกแยะอย่างนี้แล้วก็เห็นว่า เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ ที่ว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา นั้น ก็อยู่ใน มรรค นี้เองเป็นอริยสัจ ข้อที่ ๔ คือ ข้อสุดท้าย

ทุกข์ คือ ตัวปัญหา เป็นสิ่งที่เราไม่เอา ยังไม่ต้องปฏิบัติ เราต้องรู้ให้ชัดว่าอะไรเป็นปัญหาที่เราจะต้องพ้นไป...

สมุทัย คือ ตัวเหตุแห่งทุกข์ ต้องสืบสาวให้รู้ตามหลักความจริงที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยว่า ทุกข์เกิดจากเหตุ และเหตุนั้นคืออะไร เหตุนั้นเรารู้ว่าจะต้องกำจัด แต่เรายังไม่ได้ทำอะไร จากนั้นเรารู้ว่าเมื่อกำจัดเหตุแห่งทุกข์ได้ เราจะเข้าถึงจุดหมายคือ...

นิโรธ แต่ทั้งหมดนี้จะสำเร็จได้ด้วยการลงมือทำในข้อสุดท้ายคือ มรรค ฉะนั้น ทุกข์ สมุทัย นิโรธ สามอย่างนี้เราเข้าใจว่ามันคืออะไร เราจะต้องทำอะไรต่อมัน แต่เราปฏิบัติมันไม่ได้ สิ่งที่จะปฏิบัติได้คือ ข้อที่ ๔ ได้แก่...

มรรค เมื่อเราปฏิบัติตาม มรรค เราก็กำจัด สมุทัย แก่เหตุแห่งทุกข์ได้เราก็พ้นทุกข์ หหมดปัญหา และเราก็บรรลุนิโรธ เข้าถึงจุดหมายได้สามารถทำให้สำเร็จงานสำหรับ ๓ ข้อแรกทั้งหมด เป็นอันว่า สิ่งที่เราต้องปฏิบัติมีอยู่ข้อเดียวคือ ข้อ ๔ แต่เราต้องรู้ ๓ ข้อข้างต้นด้วย

ถึงตอนนี้กลับไปดูหลัก เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ จะเห็นว่าเป็นหลักในภาคปฏิบัติทั้งหมดของพระพุทธศาสนา ซึ่งอยู่ใน มรรค คือ ข้อที่ ๔ ของอริยสัจ เพราะมรรคเป็นฝ่ายลงมือทำ ลงมือปฏิบัติ ในแง่ของหลักความจริงตามสภาวะว่าเป็น

อย่างไร จุดหมายคืออย่างไร ก็อยู่ในข้อ ๑ - ๒ - ๓ ของอริยสัจ

เพราะฉะนั้น อริยสัจ กว้างกว่าและครอบคลุมหลัก เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ด้วย สำหรับชาวพุทธทั่วไป เริ่มต้นก็ให้เห็นก่อนว่าจะปฏิบัติอะไร เมื่อปฏิบัติไปได้ระดับหนึ่งก็ต้องรู้หลักความจริงทั่วไปด้วย มิฉะนั้นการปฏิบัติก็ไปไม่ตลอด ถึงตอนนั้นต้องรู้หลักอริยสัจสี่

อย่าลืมว่า ได้หลักแน่ชัดแล้วนะ เริ่มด้วย "เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส" นี่แหละเป็นหัวใจพระพุทธศาสนาไว้ก่อน แล้วก้าวต่อไปให้ครบ อริยสัจทั้ง ๔ ให้ได้ จึงจะเป็นชาวพุทธที่แท้จริงและสมบูรณ์ ว่ากันไปก็หลักก็หัวใจ ในที่สุดก็หลักใหญ่เดียวกัน

ที่นี้ลองเทียบหลักอื่นอีก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ **"ทั้งในกาลก่อนและบัดนี้ เราบัญญัติแต่ทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น"** อันนี้คือ อริยสัจ ๔ แบบสั้นที่สุด ย่อเป็น ๒ คู่ คือ

ทุกข์ และ สมุทัย เหตุแห่งทุกข์ อันนี้ ๑ คู่

นิโรธ ความดับทุกข์ และ มรรค ทางให้ถึงความดับทุกข์ก็ ๑ คู่

ยังมีอีก คือเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ตอนจะออกประกาศพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงพระดำริซึ่งมีความตอนหนึ่งในพระไตรปิฎกบอกว่า... "อิติโตโขมมายัธมโม" ธรรมที่เราบรรลุนี้ *ทุรฺนุโพโส* เป็นของที่รู้ตามได้ยากกล่าวคือ หนึ่ง อิทัปปัจจยตาปฏิจจ-สมุพบาท สอง...นิพพาน แล้วพระองค์ก็ตรัสเล่าต่อไปว่า พระองค์ทรงดำริว่า หมูสัตว์ทั้งหลาย มักหลงระเริงกันอยู่ในสิ่งที่ล่อให้ติด ยากที่จะเข้าใจหลักการทั้ง ๒ นี้ จึงน้อมพระทัยไปในทางที่จะไม่ทรงสั่งสอน

แต่ถ้าเราโยงดูก็บอกได้ว่าสาระไม่ไปไหน ที่แท้ก็อันเดียวกันนั่นแหละ อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุพบาท เป็นเรื่องทุกข์และสมุทัย แทนที่จะจับที่ปรากฏการณ์คือทุกข์ ก็จับที่กระบวนการของกฎธรรมชาติ เริ่มที่ข้อสมุทัย ดูเหตุปัจจัยที่เป็นไปจนปรากฏทุกข์เป็นผลขึ้น จึงรวมทั้งข้อทุกข์และสมุทัย ดังจะเห็นได้ว่าเวลาตรัส ปฏิจจ-สมุพบาท พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า... "*เอวมตฺสส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนธฺส สมฺทโย โทติ*" แปลว่า "สมุทัย คือ การเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ จึงมีด้วยประการฉะนี้" หมายความว่า จากความเป็นไปตามกระบวนการของกฎธรรมชาตินี้ จึงเกิดมีทุกข์ขึ้น

เพราะฉะนั้น ข้อว่า อิทัปปัจจยตาปฏิจสุมุปาทา ก็คือตรัสเรื่อง ทุกข์ และ สมุทัย จากนั้นอีกอย่างที่ตรัสไว้ คือ นิพพาน ซึ่งก็คือข้อนิโรธ ซึ่งเราจะต้องบรรลุถึง ด้วยการปฏิบัติตามมรรค การที่จะบรรลุนิพพานที่เป็นจุดมุ่งหมาย ก็เรียกร่อง หรือ เป็นเงื่อนไขอยู่ในตัวให้ต้องปฏิบัติตามมรรค ดังนั้น การตรัสถึง นิพพาน คือข้อนิโรธ ก็ โยงเอามรรคเข้ามาพ่วงไว้ด้วย

พูดให้ลึกลงไป ข้อแรก อิทัปปัจจยตาปฏิจสุมุปาทา ก็คือ สังฆตธรรม พร้อม ทั้งกระบวนความเป็นไปของมันทั้งหมด ส่วนข้อหลัง นิพพาน ก็คือ อสังฆตธรรม ที่พ้น ไปจากสังฆตธรรม นั้น

อริยสัจนั้นเป็นวิธีพูด หรือ วิธีแสดงกฎธรรมชาติในแง่ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต หรือ แก้ปัญหาชีวิตของตน พระพุทธเจ้าตรัสวางไว้ในรูปที่ใช้การได้เรียกว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค แต่ความจริงในกฎธรรมชาติ ก็คือ อิทัปปัจจยตาปฏิจสุมุปาทา และสภาวะที่เป็นจุดมุ่งหมายคือ นิพพาน ก็มีเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงบอกได้ว่า ไม่ไปไหน

ส่วนอีกหลักหนึ่งคือ "สพเพ ธมมา นาลิ อภินิเวสยา" แปลว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น คือ เราไม่อาจจะยึดมั่นถือมั่นไว้ได้ เป็นการสรุปหัวใจของการปฏิบัติที่โยงไปหาความจริงของธรรมชาติ หรือ สภาวะธรรม ว่า สิ่งทั้งหลายหรือปรากฏการณ์ทั้งหลายทั้งปวง หรือสิ่งที่แวดล้อมชีวิตของเรา หรืออะไรก็ตามที่เราเกี่ยวข้อง มันไม่ได้อยู่ได้อำนาจความปรารถนาของเรา แต่มันเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือ มีอยู่ดำรงอยู่ตามสภาวะของมัน เพราะฉะนั้นเราจึงไม่สามารถยึดมั่นถือมั่นมันได้ เราจะต้องวางใจปฏิบัติต่อมันให้ถูก

หลักนี้เป็นการโยงธรรมตาธรรมชาติหรือความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย มาสู่ทำที่ปฏิบัติของมนุษย์ต่อสิ่งเหล่านั้น ซึ่งรวมสาระสำคัญว่า เราต้องรู้ทันว่าสิ่งเหล่านั้นมันไม่เป็นไปตามใจปรารถนาของเรานะ มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราจะไปยึดมั่นถือมั่นตามใจของเราไม่ได้ แต่ต้องปฏิบัติด้วยปัญญา คือด้วยความรู้เท่าทันและให้ตรงตามเหตุปัจจัย เมื่อละความยึดมั่นได้ก็สงบเย็น นิพพาน คือข้อนิโรธ

ตกลงว่า การกล่าวถึง หัวใจพระพุทธศาสนา กันหลายแบบหลายแนวนี้ ทั้งหมดก็เป็นอันเดียวกัน ซึ่งในที่สุดหลักใหญ่ที่ครอบคลุม ก็คือ อริยสัจสี่ นี้แหละ ไม่

ไปไหน ที่พูดมาในตอนนี้อย่างไร ก็เป็นการแยกแยะและเชื่อมโยงให้เห็นชัดเจนลงไป ว่า หลักหัวใจพระพุทธศาสนา ที่พูดกันหลายอย่างนั้น ที่จริงก็อันเดียวกัน ต่างกันโดยวิธีพูดเท่านั้น และขออย่าว่า...อย่ามัวพูดว่า อย่างนั้นก็ได้ อย่างนี้ก็ได้ ขอให้จับหลักลงไปให้ชัด และปฏิบัติให้มันให้เด็ดเดี่ยวแนลงไป อย่างที่ว่าแล้วข้างต้น

แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

เพราะได้พูดแล้วว่า อริยสัจสี่ครอบคลุมหลักการของพระพุทธศาสนาทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด

- หลัก "เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์"
- หลัก "ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"
- หลัก "เราบัญญัติแต่ทุกข์และความดับทุกข์" หรือ
- หลัก "อภิปัจจยตาปฏิบัติจสมุพบาทกัณนิพพาน"

ทุกหลักรวมอยู่ในหลักอริยสัจสี่ ทั้งนี้ ขออย่าว่า "อริยสัจสี่" คือ หลักที่โยงความจริงในธรรมชาติมาสู่การใช้ประโยชน์ของมนุษย์ เพราะลำพังกฎธรรมชาติเองตามธรรมดาถ้าเราไม่รู้วิธีปฏิบัติ ไม่รู้จักเริ่มต้น ไม่รู้จักลำดับ เราก็สับสน

พระพุทธเจ้าทรงต้องการให้เราได้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติโดยสะดวก จึงนำมาจัดรูป ตั้งแบบ วางระบบไว้ให้ เรียกว่า อริยสัจสี่ โดยลำดับให้เห็นชัดเจน เป็นทั้งวิธีสอน วิธีแก้ปัญหา และวิธีลงมือทำ เมื่อทำตามหลักอริยสัจสี่ ความจริงของธรรมดาที่ยาก ก็เลยง่ายไปหมด

ความจริงมีอยู่ตามธรรมดา พระพุทธเจ้ามีปัญญา ก็มาค้นพบและเปิดเผย จุดเริ่มต้นนี้ชัดอยู่แล้วในพุทธพจน์ว่า "อุปปาทา วา ภิกขเว ตถาคตานิ อนุปปาทา วา ตถาคตานิ จิตา ว สา ธาตุ ..." มีเนื้อความว่า... "ตถาคต คือ พระพุทธเจ้า จะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ความจริงก็คงอยู่เป็นกฎธรรมดา เป็นความแน่นอนของธรรมชาติว่าดังนี้"

นี่คือการมองความจริงตามแบบของพระพุทธศาสนา พุทธพจน์นี้เป็นหลักพื้นฐาน เราควรเริ่มต้นด้วยหลักนี้ นั่นคือพระพุทธศาสนามองสิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องของธรรมชาติและกฎธรรมชาติ เป็นความจริงที่เป็นอยู่อย่างนั้นตามธรรมดาของมัน ไม่

เกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า

ในพุทธพจน์นี้ พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า..."ตถาคตมารู้ความจริง ค้นพบความจริงนี้แล้ว จึงบอกกล่าว เปิดเผย แสดง ชี้แจง ทำให้ง่าย ว่าดังนี้ ๆ" พุทธพจน์นี้บอกฐานะของพระศาสดาว่า ฐานะของพระพุทธเจ้าคือผู้ค้นพบความจริง แล้วนำจริงนั้นมาเปิดเผย แสดงให้ปรากฏ พระพุทธเจ้าไม่ใช่เป็นผู้บัญญัติ หรือเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาลขึ้นมาจากความไม่มี พระองค์เพียงแค่แสดงความจริงที่มีอยู่ การที่พระองค์บำเพ็ญบารมีทั้งหลายเพื่อตรัสรู้เข้าถึงความจริงที่มีอยู่เป็นธรรมดาตลอดเวลา ไม่มีใครเสกสรรค์บันดาล (ไม่มีผู้สร้าง เพราะถ้ามีผู้สร้าง ก็ต้องมีผู้ที่สร้างนั้น ถ้ามีผู้สร้างมีได้เอง ก็แน่นอนว่า สภาวะธรรม ก็มีอยู่ได้โดยไม่ต้องมีผู้สร้าง) มันไม่อยู่ใต้อำนาจบังคับบัญชาของใคร ไม่มีใครบิดผันเปลี่ยนแปลงมันได้ ผู้ใดมีปัญหาจึงจะรู้เข้าใจและใช้ประโยชน์มันได้

เพราะฉะนั้น การรู้ความจริงของธรรมชาติจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เราก็จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้องเหมือนในทางวิทยาศาสตร์ฝ่ายวัตถุ ที่ค้นพบความจริงคือกฎธรรมชาติบางอย่าง เมื่อค้นพบแล้วก็นำเอากฎธรรมชาติส่วนนั้นมาใช้ทำอะไรต่างๆ ได้ เช่น การสร้างสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ตั้งแต่เรือกลไฟ รถยนต์ รถไฟ เรือบิน คอมพิวเตอร์ ทางวิทยาศาสตร์เอาแต่ความจริงในโลกวัตถุ ส่วนพระพุทธศาสนา มองความจริงของโลกและชีวิตทั้งหมดว่าเป็นเรื่องของธรรมชาติที่มีอยู่และเป็นไปตามธรรมดา เมื่อพระพุทธเจ้ามาค้นพบแล้วก็ทรงทำให้เข้าใจง่ายขึ้นโดยวิธีจัดรูปร่างระบบแบบแผนให้เรียนรู้ได้สะดวกและวางเป็นกฎเกณฑ์ต่างๆ นี่คือการจับเอาหลักความจริงทั้งหลายมาจัดเป็นระบบขึ้นเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจของเรา

ที่นี้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎธรรมชาติเป็น อนิจจัง ไม่เที่ยง ไม่คงที่ เกิดแล้วดับไปเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เป็น ทุกขัง คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และเป็น อนัตตา ไม่เป็นตัวตนของใครที่จะไปสั่งบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาได้ เราจะยึดถือครอบครองไม่ได้ เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน หรือดำรงอยู่ตามสภาวะของมัน แต่แท้จริงแล้วตัวตนอย่างนั้นไม่มี มีแต่เพียงภาพปรากฏชั่วคราว ส่วนตัวจริงที่อยู่เบื้องหลังคือกระบวนการแห่งความสัมพันธ์กันของสิ่งทั้งหลายที่สืบเคลื่อนไปเรื่อยๆ ภาพตัวตนที่ปรากฏนั้นก็เปลี่ยนแปลงไป

ดังนั้นตัวตนที่แท้จริงยืนตายตัวที่จะยึดถือครอบครองบังคับบัญชาอะไรๆ ได้ จึงไม่มี (คำว่า อัตตา คือตัวตนที่เที่ยงแท้ยั่งยืนตายตัวตลอดไป) มีแต่ภาพรวมของปรากฏการณ์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายในกระบวนการของมัน เรียกว่า เป็นเพียงสภาวะธรรม ไม่เป็นตัวตนของใคร

นี่คือความเป็นจริงของกฎธรรมชาติซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนเรื่อง "ไตรลักษณ์" เป็นหลักที่เด่นว่าสิ่งทั้งหลายนี้...

อนิจจัง ไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับหาย มีความเปลี่ยนแปลง...

ทุกขัง คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อยู่ในภาวะขัดแย้ง ถ้าเราไปเกี่ยวข้องด้วยความอยาก มันก็ฝืนความปรารถนา แล้วก็...

อนตตา ไม่เป็นตัวตนของใครได้ ใครจะยึดถือครอบครองสั่งบังคับไม่ได้ เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน หรือดำรงอยู่ตามสภาวะของมันบนฐานแห่งธรรมชาติมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ต้องศึกษา

พระพุทธเจ้าทรงตั้งหลักพระรัตนตรัยขึ้นมา หลักพระพุทธศาสนาตรงนี้ สำคัญที่สุด เพราะมนุษย์ฝึกตนเอง และเมื่อฝึกแล้วประเสริฐสุด การที่ยกพระรัตนตรัย ขึ้นมาตั้งเป็นหลัก เพราะความจริงข้อนี้คือ

(ก.) พระพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบ โดยเป็นสรณะเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกว่า ตัวเรานี้เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนที่จะทรงฝึก พระองค์ก็เป็นมนุษย์อย่างพวกเรานี้ เราจึงมีศักยภาพที่จะฝึกให้ประเสริฐอย่างพระพุทธเจ้าได้ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประเสริฐเลิศสูงสุด ตรัสรู้สัจธรรม มีพระคุณสมบัติสมบูรณ์ทุกประการเพราะได้ทรงฝึกดั่งที่เรียกว่าทรงบำเพ็ญบารมีมากมายจนเต็มสมบูรณ์ เราจึงตั้ง..."พุทธะ" ขึ้นมาเป็นแม่แบบว่า ดุสิต มนุษย์ผู้ฝึกดีถึงที่สุดแล้ว พัฒนาดีแล้ว มีปัญญารู้สัจธรรม บริสุทธิ์หลุดพ้น เป็นอิสระ อยู่เหนือโลกธรรม มีความสุข มีชีวิตที่ดีงาม มีคุณธรรม ความดีงามที่สมบูรณ์ เป็นที่พึ่งของชาวโลก เลิศประเสริฐขนาดนี้ พอระลึกได้อย่างนี้ก็เกิดศรัทธาที่เรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีความหมายต่อไปอีกว่า เชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะ เพราะฉะนั้นการที่ถือเอา พระพุทธเจ้าเป็นสรณะนั้น ความหมายอยู่ที่นี้ คือ

๑. ทำให้เกิดศรัทธาที่โยงตัวเราเข้าไปหาพระพุทธเจ้าว่า จากความเป็นมนุษย์

อย่างเรานี้ พระองค์ได้บำเพ็ญบารมีฝึกฝนพระองค์จนเป็นพระพุทธเจ้า เราก็เป็นมนุษย์เช่นเดียวกัน ถ้าเราฝึกตนจริงจังให้ถึงที่สุด เราก็จะเป็นอย่างพระองค์ได้ ทำให้เราเกิดความมั่นใจว่า เรามีศักยภาพที่จะฝึกให้เป็นอย่างพระพุทธเจ้าได้

๒. เตือนใจให้ระลึกถึงหน้าที่ของตนเองว่า เราเป็นมนุษย์ซึ่งจะตีเลิศประเสริฐได้ ด้วยการฝึกฝนพัฒนาตน การฝึกฝนพัฒนาตนเป็นหน้าที่แห่งชีวิตของเรา หรือ ของชีวิตที่ดี เราต้องฝึกศึกษาพัฒนาตนอยู่เสมอ

๓. ให้เกิดกำลังใจว่า การฝึกฝนพัฒนาตนนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงทำมาจนสำเร็จผลสมบูรณ์แล้ว พระองค์ทำได้ แสดงว่าเราก็สามารถทำได้ แม้การฝึกศึกษาบางครั้งจะยากมาก อาจทำให้เราย่อท้อ แต่เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าว่า พระองค์เคยประสบความยากลำบากมากกว่าเรานักหนา พระองค์ก็ก้าวฝ่าผ่านลุล่วงไปได้ เราก็จะเกิดกำลังใจที่จะฝึกฝนตนต่อไป

๔. ได้วิธีลัดจากประสบการณ์ของพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติลำบากยากเย็นยิ่ง ลองผิดลองถูก บำเพ็ญบารมีกว่าจะเป็นพุทธะได้ เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงประมวลประสบการณ์ของพระองค์มาวางเป็นหลักสอนเราให้เข้าใจง่ายขึ้น เท่ากับบอกวิธีลัดให้เรา ซึ่งเราเอามาใช้ได้ทันที ไม่ต้องลำบากอย่างพระองค์

การระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะได้ประโยชน์ถึง ๔ ประการ เราจึงตั้งพระพุทธเจ้าเป็นองค์แรกของรัตนตรัย เป็นสรณะข้อที่ ๑

(ข.) เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นแม่แบบแล้ว ก็คิดจะฝึกศึกษาพัฒนาตน ต้องรู้หลักรู้ความจริงของกฎธรรมชาติคือ ธรรมะ และต้องปฏิบัติตามธรรมนั้น ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงเป็นจุดเริ่มต้นที่เราเข้าไปสู่ธรรมะ พุดง่าย ๆ ว่า จากพุทธะโยงไปหา... "ธรรมะ" คือตัวความจริงของธรรมชาติที่มนุษย์ต้องรู้และนำมาใช้ปฏิบัติ

(ค.) การจะรู้ธรรมและปฏิบัติตามธรรมให้เป็นอย่างพระพุทธเจ้านั้น มนุษย์ทั่วไปไม่ได้ฝึกตนมากมายถึงขั้นที่จะรู้และทำได้เองอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และไม่จำเป็นต้องฝึกถึงขนาดนั้น เพราะเรามีพระพุทธเจ้าที่ทรงรู้ธรรม รู้ทางและบอกวิธีให้แล้ว เราก็ฟังคำสอนจากพระองค์และปฏิบัติตามโดยถือเอาพระองค์เป็นแบบอย่าง แม้พระองค์ปรินิพพานแล้ว เราก็ฟังคำสอนของพระองค์จากพระสงฆ์ที่รักษาสืบต่อคำสอนของพระองค์มาถึงพวกเรา ตามปกติมนุษย์ทั่วไปจะปฏิบัติธรรม ฝึกตนให้ก้าวหน้า

โดยลำพังตนเองได้ยาก ต้องอาศัยบุคคลและสภาพแวดล้อมต่างๆ ช่วยเกื้อหนุนได้ดีที่สุด คือ ชุมชนที่จัดตั้งไว้อย่างดี ที่เรียกว่า..."สังฆะ" ในชุมชนแห่งสังฆะ นอกจากมีผู้ได้ฟัง ได้รู้ ได้ฝึกปฏิบัติธรรมมาก่อน เช่น ครู อาจารย์ ที่จะเป็นกัลยาณมิตรช่วยแนะฝึกสอนเราแล้ว ระเบียบความเป็นอยู่ วิถีชีวิต การสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมชุมชน การจัดสรรสิ่งแวดล้อม บรรยากาศของชุมชน ทุกอย่างช่วยเกื้อหนุนให้เราฝึกตนก้าวไปในการรู้และปฏิบัติธรรมได้อย่างดีที่สุด เมื่อเราก้าวหน้าไปแล้วก็เป็นกัลยาณมิตรเกื้อหนุนผู้อื่นด้วย

อนึ่ง มนุษย์ถึงจะมีศักยภาพที่จะเป็นอย่างเดียวกับพระพุทธเจ้า แต่ระหว่างปฏิบัติเราจะมีพัฒนาการในระดับต่างๆ ไม่ใช่อยู่ ๆ ก็เป็นพุทธะได้ทันที มนุษย์ที่ปฏิบัติโดยมีพัฒนาการในระดับต่างๆ ก็รวมกันเป็นชุมชนที่ดีงาม ประเสริฐ คือ สังฆะ ถ้าเรียกตามภาษาปัจจุบันคือ..."สังคมอุดมคติ" ซึ่งมนุษย์ทุกคนควรมีส่วนอาศัยและร่วมสร้างชุมชนนี้ขึ้นมาให้ได้ ด้วยการฝึกพัฒนาตัวเองของแต่ละคนขึ้นไป

เพราะฉะนั้นหลักพระรัตนตรัยคือหลักอุดมคติที่เป็นจุดหมาย เป็นอุดมการณ์เป็นหลักสำหรับชาวพุทธซึ่งต้องถือว่า

๑. เตือนใจระลึกถึงศักยภาพของตัวเองและปฏิบัติหน้าที่การพัฒนาตนเองให้เป็นอย่างดี พุทธะ

๒. เตือนใจระลึกว่าการพัฒนาตนให้สำเร็จ ต้องรู้เข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักความจริงของกฎธรรมชาติ คือ ธรรมะ

๓. เตือนใจระลึกว่า เราแต่ละคนจะร่วมอาศัย ร่วมสร้างสังคมอุดมคติ ด้วยการมี/เป็นกัลยาณมิตรและเจริญงอกงามขึ้นในชุมชนแห่ง อารยชน หรืออริยบุคคล ที่เรียกว่า สังฆะ

นี่คือ หลักพระรัตนตรัย จะเห็นว่าทั้ง ๓ หลักโยงถึงกันหมด

แก่นแท้ของพุทธธรรม คือความหลุดพ้นพึ่งตนได้ ในสังคมของกัลยาณมิตร ผู้มีชีวิตที่เกื้อกูลกัน

ขอจบด้วยคำสรุปตามหัวข้อที่ตั้งไว้ให้ว่า... “แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา” นั้นมีอยู่ในพระสูตรหนึ่งชื่อว่า *มหาสาโรปมสูตร* ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องแก่นของพระพุทธศาสนาไว้ มีใจความตามพระสูตรนี้ว่า...ชีวิตที่ประเสริฐ (พรหมจริยะ) คือ

ตัวพระพุทธรูปศาสนาอื่น เปรียบได้กับต้นไม้ ซึ่งมีองค์ประกอบต่างๆ คือ

ลากสักการะ เหมือนกิ่งใบ
ศีล เหมือนสะเก็ดไม้
สมาธิ เหมือนเปลือกไม้
ปัญญา เหมือนกับกระทู้ไม้
วิมุตติ (ความหลุดพ้น) เป็นแก่น

ตรงนี้แหละ มาถึงแก่นแท้ของพระพุทธรูปศาสนา คือ ความหลุดพ้นเป็นอิสระ เข้ากับหลักที่พูดสุดท้ายว่า จะต้องพัฒนาตนให้พึ่งตนเองได้ และเป็นอิสระ จนกระทั่ง ในที่สุดเป็นอิสระทางจิตใจและปัญญา เราพึ่งคนอื่น เช่น พึ่งพระพุทธเจ้า ก็เพื่อทำตัวเราให้พึ่งตนเองได้ พระพุทธเจ้าช่วยให้เราพึ่งตนเองได้นั่นเอง จุดหมายก็คือพึ่งตนเองได้เป็นอิสระ เพราะฉะนั้นหลักพุทธศาสนาจึงมาถึง แก่นแท้ที่สูงที่สุด คือวิมุตติ ความหลุดพ้น เป็นอิสระ แก่นแท้ของพระพุทธรูปศาสนา ก็จบลงตรงนี้เอง

ตอนแรกเป็นอิสระทางพฤติกรรมซึ่งหมายถึงพฤติกรรมที่เป็นอิสระทางสังคม ทำอะไรๆ พุดอะไร ได้โดยไม่ถูกบังคับครอบงำ ช่มเหง แต่พร้อมกันนั้นก็ต้องเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากจิตใจที่เป็นอิสระจากกิเลส จึงจะเป็นอิสระจากการเบียดเบียนกัน แท้จริง อิสระภาพที่แท้จริงไม่ใช่เป็นพฤติกรรม แต่เป็นภาวะทางจิตใจและปัญญา และอิสระภาพที่สมบูรณ์คืออิสระภาพทางปัญญา

ด้านพฤติกรรมนั้น ท่านไม่สอนให้เป็นอิสระแบบแยกต่างหากจากกัน หรือต่างคนต่างอยู่ แต่พฤติกรรมนั้นท่านมุ่งให้พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ให้เกื้อหนุนกัน ด้วยวัตถุและเรี่ยวแรงกำลังเป็นต้น โดยรู้เท่าทันว่าวัตถุทรัพย์สินภายนอก รวมทั้งลากสักการะทั้งหลาย เราต้องอาศัยแต่มันเป็นเพียงปัจจัยเกื้อหนุน เหมือนเป็นกิ่งใบ ไม่ใช่เป็นแต่แก่นสาร

ด้านพฤติกรรมเกี่ยวกับชีวิตภายนอกนี้ ให้เราเป็นที่พึ่งแก่คนอื่นได้ พร้อมกับเราต้องพึ่งคนอื่นด้วย ให้สังคมเป็นสังคมประเภทพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นกัลยาณมิตรของกันและกัน โดยแต่ละคนก็มีอะไรให้คนอื่นได้พึ่งบ้าง ต่างก็เกื้อหนุน

กันให้สังคมอยู่ผาสุก และให้แต่ละคนมีโอกาสพัฒนายิ่งขึ้นไปในไตรสิกขา เพื่อให้แต่ละคนมีอิสรภาพที่พึ่งตนได้แท้จริงทางจิตใจและทางปัญญา อย่างนี้จึงจะเป็นสังคมที่ดี

ขอให้คุณวินัยของพระ คือ ชีวิตในสังฆะตามพุทธบัญญัติ จะเห็นชัดว่าเป็นอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงจัดวางเป็นแบบไว้ คือสังคมสงฆ์เป็นสังคมตัวอย่างแห่งการที่แต่ละคนพยายามพัฒนาตนให้มีอิสรภาพทาง จิตใจและปัญญา โดยที่ชีวิตทางด้านพฤติกรรมนั้นพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เป็นการเกื้อหนุนกันให้ก้าวไป ไม่ใช่ช่วยให้เขาไม่ต้องทำแล้วคอยรอรับความช่วยเหลือ

คนที่มีอิสรภาพทางจิตใจและทางปัญญาเท่านั้น
จึงจะสร้างสรรค์สังคมอย่างนี้
และอยู่กันด้วยดีในสังคมอย่างนี้ได้ **

** หัวใจพุทธศาสนา. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

//// ค้นหาจากเว็บไซต์

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

ข้อความเบื้องต้น.

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?”

คำตอบปุจฉาข้อนี้ ถ้าแลดูเผินๆ ก็อาจเห็นว่ามันจะไม่ยากนัก, แต่มีคนสักกี่คน, นอกจากที่เป็นพุทธศาสนชนนับถือแต่แท้จริง, จะตอบได้โดยทันควัน? เข้าใจว่าคงจะมีน้อยทีเดียว. ผู้ที่เคยบวชเรียนแล้ว, และยังจำศัพท์แสงอะไรได้อยู่บ้าง, คงตอบว่า, “*บัลลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ*”, ซึ่งสำหรับผู้ที่ไม่เคยเรียนและไม่รู้ศัพท์ก็เท่ากับไม่ได้รับตอบอะไรเลย. ถ้าจะตอบเสียว่า, “คือท่านปราบพญามารได้”

ดังนั้น, ยังจะเข้าใจกว่า, เพราะถึงจะไม่ให้ผลอย่างอื่นก็ยังพอทำให้ผู้ฟังนึกเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าต้องเป็นผู้ที่อัศจรรย์ ผิดกว่าคนทั้งหลาย, นานับถือ. การตอบโดยใช้ศัพท์ที่ผู้ฟังไม่เข้าใจอาจให้ผลร้ายได้อยู่, คือประการ ๑ ผู้ที่ไม่กระตือรือร้นใฝ่ใจในความรู้อะไร, เมื่อได้รับคำตอบอันไม่เข้าใจเช่นนั้น, อาจจะมีเสียใจถึงหากจะซักต่อไปก็คงได้รับคำอธิบายอันเต็มไปด้วยภาษาที่ไม่เข้าใจอีก, นี้กระอาเบื้อหน่ย,เลยระงับเสียไม่ถามต่อไป,

อีกประการ ๑ ผู้ที่ฟังอาจจะเป็นคนชนิดเรียกว่า “คนในฝัก”, คือถึงแม้จะไม่เข้าใจอะไรก็แสร้งทำเป็นเข้าใจ, เพราะเกรงว่าจะถูกเขานินทาว่ารู้อะไร, ฉะนั้นเป็นอันไม่ขอคำอธิบายต่อ, ก็คงไม่รู้ที่อยู่อย่างเดิมนั่นเอง. นอกจากนี้ยังอาจจะมิบุคคลอีกชนิดหนึ่ง, ซึ่งคิดเห็นไปว่าการที่ผู้ตอบต้องตอบยกศัพท์มาเช่นนั้น เป็นเพราะผู้ตอบเองก็ไม่เข้าใจคำแปลแห่งศัพท์นั้นๆ, เป็นแต่ได้เคยรู้จักจำขึ้นใจไว้อย่างนั่นเอง, แล้วก็อาจจะเลยเกิดความดูแคลนและไม่เชื่อถือในความรู้อของผู้ตอบ,

ซึ่งเป็นผลร้ายแก่กันทั้งสองฝ่าย. ข้าพเจ้ามารำพึงแล้วและเห็นเช่นข้างบนนี้, จึงได้ตกลงใจว่าจะพยายามตอบปุจฉาข้างบนนี้ด้วยภาษาอันใคร ๆ ก็อาจจะเข้าใจได้, ถ้าเป็นผู้ที่ได้ศึกษาในทางวิชาสามัญแล้ว, และเป็นผู้ที่ใฝ่ใจใคร่จะรู้ในทางพระพุทธ-

ศาสนาท่านผู้ที่เปนนักเทศน์หรือผู้ที่เคยฟังเทศน์มามากๆแล้วเมื่อมาพบสำนวนโวหารที่ข้าพเจ้าใช้ในหนังสือนี้ผิดแผกไปจากสำนวนหนังสือเทศน์, ก็ขอได้โปรดกำหนดไว้ว่าข้าพเจ้าเป็นเพียงคฤหัสถ์และแต่งหนังสือนี้สำหรับคนธรรมดาอ่านเท่านั้น,

ก็ถ้าแม้ว่าข้าพเจ้าจะต้องตอบปัญหานั้นโดยย่อจะตอบว่าอะไรเล่า?

ข้าพเจ้าคงตอบว่า.

“พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้สิ่งเห็นความจริงอันประเสริฐสี่ประการ, ซึ่งเรียกว่า จัตุราริยสัง.”

นี่คงเป็นคำตอบที่สั้นที่สุดที่ข้าพเจ้านึกออก, และซึ่งเห็นว่าเปนนอันสรุปหัวข้อดีกว่าอย่างอื่น. ข้าพเจ้าก็รู้สึกอยู่ดีว่า คำตอบเท่านี้ยังไม่แจ่มแจ้งพอที่จะทำให้ผู้ถามเข้าใจได้ตลอดเลย; แต่อย่างน้อยข้าพเจ้าก็พอหวังได้ว่า คำตอบเช่นนั้นจะช่วยทำให้ผู้ที่อยากรู้อะไรยังเกิดความปรารถนาในความรู้ให้ยิ่งขึ้นอีก, แล้วและพยายามแสวงหาความรู้นั้นๆ.

ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะมีได้มีเวลาอธิบายให้แก่ผู้ศึกษานั้นเอง, ผู้ที่ใคร่รู้ก็อาจไปค้นพบได้ในหนังสือบทเรียนธรรมะเล่มใดเล่ม ๑ ว่า “จัตุราริยสัง” นั้น คืออะไรบ้าง, แล้วก็คงจะได้บังเกิดความรู้อันส่วนมากหรือน้อยตามแต่ความฉลาดไหวพริบของผู้ค้นนั่นเอง. แต่ผู้ที่ใคร่วิชาเช่นนั้นอาจจะไม่รู้ว่าจะแสวงหาความรู้ที่ต้องการนั้นณแห่งใด, อาจจะต้องเที่ยวแสวงเสาะเสียเวลาอยู่บ้างก็เปนได้. เพื่อความสะดวกแก่ผู้ใคร่ความรู้, แต่ยังมีรู้เบาะแสบ้างที่จะค้น, ข้าพเจ้าขอเก็บข้อความนั้นๆ มาแสดงไว้ในที่นี้, ด้วยภาษาง่าย ๆ.

ก่อนที่จะกล่าวถึงธรรมะอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้าของเราได้ตรัสรู้นั้น, ควรคำนึงดูก่อนว่า เหตุใดพระองค์จึงได้ทรงตรัสรู้อเช่นนั้น. ถ้าถามคนสมัยโบราณคงตอบไปในทางปาฏิหาริย์ทั้งนั้น, คือว่าพระองค์เป็นบุรุษที่อัศจรรย์ที่สุดในโลก; ได้ทรงรับเทวอัญเชิญให้เสด็จลงมาเสวยพระชาติครั้งสุดท้ายในถิ่นมนุษย์แล้ว, ก็เสด็จมาปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระนางสิริมหามายา, ผู้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธณะศากยะราช, ณ กรุงกบิลพัสดุ์, พอประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ก็ทรงพระดำเนียรโดยลำพังได้ ๗ ก้าว, ทำให้เป็นที่พิศวงแก่เทวดาและมนุษย์ที่ชุมนุมอยู่ในสวนลุมพินีอันเป็นที่ประสูติ, แม้แต่เมื่อยังทรงพระเยาว์, ยังมิได้ทรงศึกษาศิลปะศาสตร์เลย, ก็ได้ทรง

แสดงปรีชาสามารถยิ่งกว่าผู้ที่เปนครูบาอาจารย์,

เมื่อเสด็จออกบรรพชา ทรงม้าไปจากกรุงกบิลพัสดุ์ ก็มีเทวดาซ้อนตีนม้าทั้ง ๔ ข้าง, มีพระอินทร์พระพรหมมาถักนัณฑ์และถือไตรครองและบาตรโดยเสด็จ, เมื่อจะตรัสรู้ พญามารได้ยกทัพใหญ่ไปผจญ, นางพระธรณีก็ขึ้นมาบิดน้ำไหลจากผม, ทำให้พญามารต้องพ่ายแพ้.

เรื่องปาฏิหาริย์ต่างๆ, เช่นที่ได้ยกมากล่าวไว้เป็นตัวอย่างข้างบนนี้, ยังมีอีกมากมายเหลือที่จะกำหนดจดจำ. คนโบราณเมื่อได้ฟังเล่าถึงปาฏิหาริย์ต่างๆของพระพุทธเจ้า ก็ยังเกิดความเลื่อมใสในพระองค์แล้ว, ไม่พังกำนิ้งต่อไปถึงข้อมหัตศจรยอันใหญ่ยิ่งกว่าปาฏิหาริย์ทั้งปวงที่กวีใดๆ จะสามารถประดิษฐ์ขึ้นได้,

กล่าวคือความจริงในพระประพฤติกรรมของพระพุทธเจ้า. ฝ่ายบุคคลสมัยใหม่ ก็มักเกินไปเสียตรงกันข้ามทีเดียว, คือบรรดาปาฏิหาริย์ทั้งหลายทั้งปวงจัดว่าเป็นของเหลวไหล, ไม่ควรเชื่อถือเลย, แต่ก็หาได้มีสิ่งใดเข้าแทนที่ปาฏิหาริย์ที่ยกออกเป็นของไม่ควรเชื่อเสียแล้วนั้นไม่, จึงตกลงเป็นอันลอยคว้าง, และเลยชวนๆ จะไม่เชื่อในความอัศจรรย์ของพระพุทธเจ้าเสียด้วยซ้ำ. ที่แท้ถึงแม้ว่าจะตัดปาฏิหาริย์อย่างที่คนโบราณชอบกล่าวถึงนั้นออกเสียแล้ว,

พระพุทธเจ้าของเราก็นับเป็นบุคคลที่เป็นมหัศจรรย์ที่สุดในโลกอยู่นั่นเอง ในที่นี้ไม่ใช่ที่จะควรแสดงถึงพุทธประวัติโดยพิสดารนั้นซ้ำพเจ้าของดเสียไม่กล่าวถึง, นอกจากที่จำเป็นสำหรับอธิบายกิจการบางอย่างเท่านั้น. ที่ซ้ำพเจ้ากล่าวว่าพระพุทธเจ้าของเราเป็นบุคคลที่มหัศจรรย์นั้น เพราะเหตุว่าโดยพระชาติได้ทรงเป็นชาติดิย, คือชาตินักรบ, และการศึกษาอบรมก็เป็นไปในทางยุทธศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์,

หรือกล่าวโดยย่อ, เตรียมพระองค์ไว้เป็นผู้ครอบครองแผ่นดินสนองพระองค์พระราชบิดา. อีกประการ ๑, อาศัยเหตุที่ได้มีผู้รอบรู้ในทางคุณลักษณะของคนทำนายไว้แล้วว่า, ถ้าทรงครองขรรควาสวิสัยอยู่ก็จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชาธิราช, หรือถ้าเสด็จออกบรรพชาก็จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, พระราชบิดาจึงได้ทรงจัดให้ได้ทรงอภิเษกสมรสตั้งแต่เมื่อมีพระชนมายุเพียง ๑๖ พรรษา, อีกทั้งได้จัดสร้างปราสาทที่ประทับไว้อย่างวิจิตร, บริบูรณ์ด้วยศฤงคารบริวารยศ, มีคณานารีปฏิบัติ

แวดล้อมอยู่เสมอ, เสวยโลกียกามบริโภคนั่งกึ่งกลางวันกลางคืน.

แต่ถึงกระนั้นพระองค์ยังทรงกระทำพระเหตุที่ยสละสิ่งที่ทำให้เปลิดเปลินทุกสถาน,ออกไปบรรพชาเพื่อทรงแสวงหาโลกุตระสุข, อันทรงทราบแน่ในพระเหตุที่ว่า เปนของประณีตกว่าโลกียสุข. จริ่งอยู่ผู้ที่สละฆราวาสวิสัยออกไปบรรพชาก็มีอยู่มาก, ทั้งในการโน้นและกาลหลังๆ ต่อมา, แต่จะมีผู้ใดเปรียบด้วยพระพุทธเจ้าของเราหาได้ไม่,

เพราะการที่พระองค์เสด็จออกผนวชมิได้มีผู้ใดหรือสิ่งใดบังคับเช่นคนอื่นๆ โดยมาก. ผู้ที่บวชโดยมากมักเป็นเพราะมีบุคคลที่เคารพนับถือและมีบุญคุณ, เช่นบิดามารดา เป็นต้น, บังคับหรือแสดงความปรารถนาให้บวชอย่าง ๑, เพราะการดำรงอยู่ในฆราวาสวิสัยไม่ได้รับความสุขสำราญเพียงพอ, บังเกิดความคับใจ, จึงออกไปบวชเสีย นั้นอย่าง ๑; หรืออีกอย่าง ๑, ซึ่งอาจมีได้เหมือนกัน, คือได้ยินได้ฟังผู้อื่นกล่าวสรรเสริญความเปนสุขสำราญแห่งการบวช จึงบังเกิดความอยากบวชขึ้นมาบ้าง, ตามวิสัยของผู้มีอายุน้อยที่อยากลองอะไรแปลกๆ.

พระพุทธเจ้าของเราได้ตกอยู่ใน ๓ จำพวกนี้เลย, เพราะ

ประการที่ ๑ พระราชบิดามิได้ทรงมีความปรารถนาเลยที่จะให้ทรงผนวช,

ประการที่ ๒ พระองค์ไม่น่าจะต้องมีข้อใดที่ทำให้ทรงเบื่อหน่ายในการที่อยู่ เปนคฤหัสถ์,

ประการที่ ๓ ไม่ได้มีผู้ใดชักชวนให้ทรงเห็นควรลองออกไปทรงผนวช, และพระชนมายุของพระองค์มีถึง ๒๙ พรรษาแล้วเมื่อเสด็จออกทรงผนวช.

แต่เราจะควรเชื่อหรือไม่ว่า พระพุทธเจ้าไม่เคยทรงทราบเลยถึงความแก่, เจ็บ, และตาย, อันเปนกฎแห่งธรรมดา? ข้าพเจ้าเห็นว่าข้อข้างไม่น่าเชื่อเช่นนั้น, และไม่น่าเชื่อว่าพระเจ้าสุทโธทนะหรือใครๆ จะนึกได้ว่าจะสามารถปิดมิให้ทรงทราบกฎแห่งธรรมดานั้นๆ, ถ้าหากจะเปนก็คงจะเพียงแต่ระวังมิให้กระทบพระเนตรเข้าโดยมิทันรู้พระองค์, และอาจหวังอยู่ด้วยว่า ถึงแม้จะทรงทราบก็จะไม่สู้ทรงเอาพระเหตุที่ยสไนัก โดยเหตุที่จะทรงมัวเปลิดเปลินอยู่ในสุขแห่งกามบริโภคนั่ง. ฝ่ายพระพุทธเจ้าของเราทรงมีพระนิสัยใฝ่ในทางศึกษา, และเบนแน่อนคงได้ทรงศึกษามากด้วย,

ดังมีพยานปรากฏอยู่ในที่ต่างๆ ว่าในทางธรรมะตามที่สอนกันโดยไสยศาสตร์

(คือศาสนาพราหมณ์) นั้น พระองค์ทรงทราบมากพอที่จะทรงโต้เถียงกับพราหมณ์ได้ โดยไม่ต้องแพ้. อันศาสนาพราหมณ์นั้นถูกเติมไปด้วยคำสั่งสอน และลัทธิเนื่องด้วยความแก่, ความเจ็บ, และความตาย, เหตุไฉนพระพุทธเจ้าจะไม่ได้ทรงทราบถึงข้อความนั้นๆ.

ข้อควรกำหนดอีกอย่างหนึ่งมีอยู่คือ, ในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าของเราดำรงพระชนม์อยู่นั้น, นอกจากศาสนาพราหมณ์อันเป็นของโบราณประจำอยู่ในมัธยมประเทศ, ยังได้เกิดมีพวกถือลัทธิอีกจำพวก ๑ เรียกว่า “นิริครนถ์”, ซึ่งยังมีอยู่ในมัธยมประเทศ (อินเดีย) จนทุกวันนี้, และซึ่งในสมัยนี้มักเรียกกันว่า “ไซนุ” (Jain). นักบวชพวกนี้เป็นผู้ถือลัทธิของศาสดาชื่อมหาวิระ, ผู้เป็นลูกเจ้าเมืองย่อมๆ แห่ง ๑, ซึ่งได้ศึกษาในทางไสยศาสตร์จนชำนาญแล้ว, และบังเกิดความรู้สึกขึ้นว่า การเพนห่วงใยในโลกียกามบริโภคมิเป็นหนทางที่จะบรรลุถึงพระปรพพรมได้, จึงได้สละทรัพย์ศฤคารบ้านเรือนและครอบครัว, ออกบวชเพนโยคี, ใช้บังสุกุลจีวร, คือผ้าที่เขาสละแล้ว, เพนเครื่องนุ่งห่ม; บริโภคภัตตอาหารแต่จำเพาะที่ขอทานเขาได้; และบำเพ็ญทุกกรกิริยา, ทรมานตนโดยวิธีต่างๆ, ด้วยความจงใจไม่ยึดติดต่อร่างกายและความสุขแห่งร่าง, และหวังว่าเมื่อทำให้ร่างกายชุดุทโธรมไปสิ้นแล้ว ก็จะไม่เหลือแต่มนอันจะปลดพันจากกายอันลามก, แล้วมนอันบริสุทธิ์จะได้เข้าสู่พระปรพพรม, คือความสุญอย่างประเสริฐ, ไม่มีเวลาต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดต่อไปอีก.

ดังนั้นก็จะเห็นได้ว่า ความมุ่งหมายของมหาวิระนั้น มีคล้ายๆ ของพระพุทธเจ้า, คือมุ่งตัดความเพติดเพลินในกามคุณารมย์, ซึ่งพวกพราหมณ์ไม่สอนให้ตัดเลย, เพราะตามลัทธิของพราหมณ์ถือกันว่า ชายใดไม่มีลูก เมื่อตายไปแล้วต้องไปตกนรกขุมหนึ่งซึ่งเรียกว่า “ปุต”, ลูกเป็นผู้ช่วยให้พ่อพ้นจากนรกขุมนี้ได้ จึงเรียกว่า “ปุตร”, ดังนี้. ลัทธินี้พวกพราหมณ์ถือเคร่ง, และสั่งสอนอยู่เสมอ, จนเกิดมีความเชื่อกันขึ้นว่าหญิงใดได้ยอมตนสมพาศกับพราหมณ์และมีลูก นับเพนบุญกิริยาอย่างหนึ่ง. มหาวิระและพระพุทธเจ้ามีความเห็นตรงกันว่า ลัทธิเช่นว่ามานี้ไม่เพนประโชน์เกื้อกูลในทางสมาธิ, เพนเครื่องทำลายพรมจรรย์, จึงห้ามเสียทีเดียว, และหวังว่าถ้ากำจัดสิ่งซึ่งเพนข้าศึกสำคัญต่อพรมจรรย์ได้เสียแล้วจึงจะสามารถบำเพ็ญตะบะให้มีผลบรรลุถึงความสุขอันสูงสุดได้. แต่มหาวิระเข้าใจผิดคิดเห็นไปว่าจะสำเร็จความปรารถนาใน

ทางดับสูญได้โดยวิธีกระทำทุกกรกิริยา, และมีหน้าซ้ำพวกศิษย์ของเขายังดำเนินไปแรงยิ่งกว่าศาสดา, คือเห็นว่าผู้ที่ตั้งใจมันเสียแล้วว่าจะไม่โยยตีต่อร่างกายไม่ควรมีความอายต่อไป, จึงเลงตกรุ่นง่อมเสียทีเดียว, เลยได้ชื่อว่า “ทิมมพร”, แปลว่า “นุ่งฟ้า”, หรือชาวเราเรียกกันว่า “ซีเปลือย”, มหาวีระผู้เป่นศาสดาของพวกนිරฺครณฺได้กำหนดก่อนพระพุทธเจ้าของเราหลายสิบปี, ฉนั้นเป็นข้อควรเชื่อได้ว่าพระพุทธเจ้าคงจะได้เคยทรงทราบถึงลัทธิและกิจการของพวกนिरฺครณฺอยู่แล้วแต่ก่อนเสด็จออกบรรพชา.

เมื่อข้าพเจ้าได้กล่าวมาถึงแค่นี้แล้ว บางทีจะมีผู้อยากถามขึ้นบ้างกระมังว่าถ้าฉนั้นพระพุทธเจ้าจะมีอะไรเหลือสำหรับตรัสรู้อีกเล่า? ขอตอบว่ายังมีเหลืออยู่มาก. ถึงหากเราจะรับเสียว่า, ธรรมะที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนาก็มีปรากฏอยู่ทั้งในศาสนาพราหมณ์และในลัทธิของนिरฺครณฺแล้วโดยมากก็ดี, แต่ข้อนี้ก็ยังหาทอนความอัศจรรย์แห่งศาสนธรรมของพระพุทธเจ้าลงไม่. เปรียบเหมือนที่พหุสัมภาระที่สำหรับประกอบขึ้นเป่นรถยนต์, ใดๆ ที่เป็นช่างเหล็กก็อาจจะสร้างขึ้นได้อีกอย่าง ๑ หรือหลายอย่างตามแต่ความสามารถของตน, แต่ความจริงก็ยังมีอยู่ว่ารถยนต์ “โรลล์สรอยซ” ก็มีแต่บริษัทเดียวเท่านั้นที่สร้างได้. ช่างทำรถยนต์ก็มีถมไป, เหตุฉนั้นจึงสร้างรถยนต์ใหม่ให้ได้ดีเท่ารถยนต์ “โรลล์สรอยซ” บ้างเล่า? ข้อนี้อุปมาฉนั้นใด, ในส่วนทางลัทธิศาสนาก็ฉนั้น.

ธรรมะที่ดีๆ, และที่ใครๆ ก็ยอมเห็นว่าดี, ก็มีอยู่เหมือนที่พหุสัมภาระ, แต่ไม่มีศาสดาใด “คุม” ที่พหุสัมภาระนั้นๆ ขึ้นเป่นศาสนาอันน่าเลื่อมใส, น่านับถือ, และทำให้ผู้นับถือใจสบายได้เสมอเหมือนที่พระพุทธเจ้าของเราได้ทรงประดิษฐานขึ้นเลย. ทั้งนี้เพราะศาสนาอื่นๆ ถึงแม้ได้รู้จักธรรมะต่างๆ อยู่แล้วก็ดี, แต่ยังขาดของสำคัญอะไรอยู่อัน ๑, จึงทำให้คำสั่งสอนของศาสดานั้นบกพร่องไป, ไม่มีดีถึงที่สุด. ศาสดาแลปาโมกข์ทั้งหลายก็ต่างคนต่างชวนหาสิ่งที่ยังขาดอยู่นั้นทุกคน, แต่มิได้มีผู้ใดค้นพบเลย, พระพุทธเจ้าของเราเสียได้ทรงค้นพบสิ่งที่ยังขาดอยู่นั้น, จึงได้พระนามว่า “สัมมาสัมพุทธโธ” “เป่นผู้ตรัสรู้ชอบเอง”, คือสอนพระองค์เองให้รู้, ปลุกพระองค์เองให้ตื่นขึ้นได้, ว่าด้วยการตรัสรู้

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นหาได้มีขึ้นลอยๆ มิได้. นับแต่พระองค์เสด็จออกบรรพชา, เมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา, ต่อเมื่อพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษาจึงได้

ตรัสรู้. ในระหว่าง ๖ ปีนั้น พระองค์ทรงพยายามเสาะแสวงหาทางที่จะสำเร็จตามพระหฤทัยมุ่งหมายนั้นด้วยพระอุตสาหะวิริยภาพอันแรงกล้า, หาผู้ใดเสมอเหมือนมิได้เลย.

ข้อนี้แสดงให้เห็นได้ว่าพระองค์มีพระหฤทัยบากบั่นอยู่ในทางที่จะหาความจริงอย่างประเสริฐ, ความจริงอันไม่มีผู้ใดจะโต้แย้งได้เลย. เพื่อพระประสงค์อันนั้นได้ทรงพระอุตสาหะศึกษาในสำนักครูบาอาจารย์ที่มหาชนในสมัยโน้นนิยมกันว่าเปนเลิศแล้ว, จนทรงเล็งเห็นว่าอาจารย์นั้นๆ ไม่มีอะไรที่จะสอนถวายได้อีกแล้ว; แต่ยังไม่พอพระหฤทัย. เพราะลัทธิของอาจารย์นั้นๆ ไม่ได้ตัดกามสุขลลิกานุโยค, คือการฝึกฝืนในกาม, ดังได้อธิบายมาแล้วข้างบนนี้. พระองค์เสด็จออกจากสำนักอาจารย์แล้ว, ไปประทับอยู่ที่ตำบลอรุเวลา, ในแคว้นมคธ, อันเป็นที่รมณีสถาน, มีธารน้ำใสอยู่ใกล้ๆ และมีไม้ใหญ่อันเป็นที่อาศัยร่มไม้, เหมาะแก่การที่จะเสด็จอยู่โดยสงบไม่มีคนรบกวน.

เมื่อทรงเลือกที่ได้เหมาะแล้ว, จึงทรงบากบั่นลงบำเพ็ญตะบะโดยอาการต่างๆ ที่นิยมกันในสมัยโน้นว่าเปนของดี, มีทรงอดอาหารจนซูบผอมอย่างที่เรียกกันโดยศัพท์สามัญว่า “หนังหุ้มกระดูก”, และทรงทรมานพระองค์โดยวิธีต่างๆ เป็นต้น. การอดอาหารและทรมานต่างๆ เช่นกล่าวแล้วนั้น, ทรงเล็งเห็นว่าเปนอัตตะกิลมถานุโยค, คือการประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่าๆ, ไม่เปนประโยชน์เลย, เพราะทุกขเวทนาแห่งร่างกายอย่างมากเช่นนั้นกลับทำให้ใจมัวไปนี้ถึงเสียแต่ในส่วนความไม่สบายและความเดือนร้อนหรือเมื่อยเจ็บ, ไม่สามารถกระทำใจให้แน่วแน่ในทางสมาธิ อันเปนขั้นต้นแห่งฌานทั้งปวง.

ส่วนทางตรงกันข้าม, ความสวดยกามบริโภคนกก็ได้ทรงทราบแน่ชัดแล้วว่าเป็นข้าศึกแก่ความสงบ, เพราะเมื่อสิ่งใดทำให้เพลิดเพลิ่งก็เปนเหมือนบ่วงอันคล้องและผูกมัดใจไว้ มิให้เจริญในทางสมาธิได้. เมื่อทรงเล็งเห็นชัดใน ๒ ข้อนี้แล้วจึงทรงเลือกดำเนินในทางกลาง, และทางกลางนั่นเอง เปนทางที่นำพระองค์ไปสู่ความตรัสรู้ในที่สุด, จึงควรนับได้ว่า เมื่อทรงประสพทางกลางนั้นแลเปนขั้นที่ ๑ แห่งบรรไดอันนำพระพุทเจ้าขึ้นไปถึงความตรัสรู้อันเปนขั้นที่สูงที่สุด

การที่พระพุทเจ้าทรงดบ่าเพ็ญทุกกรกิริยาได้ให้ผลทรงมีโอกาสได้สงบจริง

ยิ่งกว่าก่อนๆ, เพราะทำให้ต้องเสด็จอยู่โดยลำพังพระองค์. ก่อนนั้นขึ้นไปได้มีนักบวช
ห้ารูป, ที่เรียกนามว่า “ปัญจวัคคีย์” ปฏิบัติพระองค์อยู่.

จำเดิมแต่เมื่อพระองค์ได้เสด็จออกบรรพชา, นักบวชทั้งห้า, ผู้มีนามว่าโกณ-
ทัณฑณะ ๑ วัปปะ ๑ ภัททิยะ ๑ มหานาม ๑ อัสสชิ ๑, ได้ออกบรรพชาและฝากตน
อยู่กับพระพุทธเจ้า, เพราะนัยว่าได้ทราบคำทำนายอยู่แล้วว่า ถ้าพระองค์เสด็จออก
บรรพชาจะได้ตรัสรู้ธรรมะอันสูงสุด, จึงตั้งใจว่าเมื่อตรัสรู้แล้วจะได้ทรงสั่งสอนให้
ตนได้รู้บ้าง.

ครั้นเมื่อเห็นพระพุทธเจ้าทรงงดการทรมานพระองค์และเริ่มเสวยอาหาร
แข็ง, มีข้าวสุกเป็นต้น, พวกปัญจวัคคีย์สำคัญคิดเสียว่าพระองค์จะทรงหมดอุตสาหะ
ที่จะบำเพ็ญต่อไปเสียแล้ว, จึงต่างเอาตนออกหากจากพระองค์ไป, พวกนี้ไปอยู่ณะป่า
อิสิปตะนยะมฤคทายวัน, กรุงพาราณสี.

ฝ่ายพระพุทธเจ้าคงประทับอยู่ณตำบลอรุเวลา, และได้ทรงประสพความสงบ
โดยบริบูรณ์, ทำให้สวดกแก่การทรงบำเพ็ญเพ่งเล็งหาธรรมะวิเศษต่อไปจนเป็นผล
สำเร็จได้ตรัสรู้ธรรมะวิเศษพอพระฤทัยว่า “รู้แน่แล้ว,” ในราตรีแห่งวิสาขบูชา, มี,
พระจันทร์เพ็ญเต็มดวงเสวยวิสาขจันทร์ฤกษ์, (คือวันเพ็ญเดือน ๖ ตามจันทรคติ-
นิยมข้างไทยเรา), ในปีก่อนพุทธศก ๔๕.

เรื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, ตามที่ผู้แก่ผู้เฒ่าชอบเล่าสอนบุตรหลาน, เป็น
เรื่องทีกล่าวไปในทางสำแดงอิทธิปาฏิหารต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า, จึงทำให้คนชั้นหลัง
นี้มักพากันเห็นไปว่าเป็นเรื่องเหลวไหลเสียทั้งสิ้น. แต่ที่จริงถ้าใครครวญดูสักเล็กน้อยก็
อาจจะแลเห็นได้ว่าเรื่องแสดงปาฏิหารต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้านั้น, พระอรรถกถาจารย์
ท่านได้แต่งขึ้นไว้สำหรับเป็นแต่ถ้อยคำอุปมา, เช่นเดียวกับจินตะกวีแต่งขมวีระบุรุษ
หรือนารีอันงามฉนั้นเอง.

เช่นเมื่อเราอ่านในกวีนิพนธ์ว่า นางคนใดคน ๑ ตาเป็นดาว, ผิวเป็นดอกมลิ,
ผมเป็นฟ้าในเวลากลางคืน, แขนเป็นวงช้าง, ดั่งนี้เป็นต้น, เราก็มักได้นึกเชื่อเลยว่านาง
นั้นจะเป็นเช่นนั้นได้จริงๆ, เราเข้าใจได้ดีทีเดียวว่าผู้แต่งเขาตั้งใจเพียงแต่เปรียบส่วนต่างๆ
ในตัวนางนั้นกับสิ่งของนั้นๆ เท่านั้น, และเพราะเข้าใจอยู่ที่เช่นนั้นแล้วเราก็มักกล่าว
ติไม่ว่ากวีผู้นั้นแต่งอะไรไม่เห็นน่าเชื่อ. ในเรื่องปาฏิหารของพระพุทธเจ้าเราก็ควรทำใจ

เสียบ้างเหมือนกัน, ว่าท่านพระโหราณาจารย์ได้รจนาคือความนั้นๆ ขึ้นเสมอเป็นข้อ
อุปมาอย่างเดียวกับจินตะกานี่นั่นเอง.

เช่นในเรื่องตอนตรัสรู้มีข้อความกล่าวถึงพญามารว่าเกรงพระพุทธรเจ้าจะ
ตรัสรู้ธรรมะวิเศษแล้วก็จะหลุดพ้นไปเสียจากอำนาจของตน, จึงยกทัพใหญ่ไปยังตำบล
อุรุเวลา, ต้อนพลเข้าผจญและใส่ข้างศิรีเมขลซึ่งตนขึ้นเข้าไปยังพระพุทธรเจ้า, ซึ่งประทับ
อยู่ภายใต้ต้นโพธิ์,

พระพุทธรเจ้าก็ทรงชานะพญามารและบริวารทั้งปวงโดยธรรมวิธี คือเสียด
พระบารมีทั้ง ๑๐ ที่ได้ทรงบำเพ็ญมา. ถ้าใคร่ครวญดูก็อาจจะพอเห็นได้ว่า พญามาร
นั้นท่านคงไม่ได้มุ่งกล่าวถึงยักษ์ตนใดตน ๑, เปนแต่ท่านมุ่งกล่าวว่ กิเลสสามเปรียบ
ด้วยพญามาร, และกิเลสอื่นๆ เปนเสนามาร, กิเลสเหล่านี้เกิดขึ้นในพระหฤทัยแห่ง
พระพุทธรเจ้า, ทำให้ทรงหวลรำลึกถึงความเสวยสุขสมบัติในอดีตกาล, ดุจดั่งพญามาร
และเสนายกมาผจญ. วิธีที่จะข่มพระหฤทัยมิให้นี้มากไปในทางกิเลสนั้นๆ ก็คือทรง
รำลึกถึงพระบารมีทั้ง ๑๐ ที่ได้ทรงบำเพ็ญมาแล้ว, ทำให้พระหฤทัยหนักแน่น, หักห้าม
พระหฤทัยมิให้หวลคิดถึงความหลังได้โดยเด็ดขาด, จึงเรียกว่าทรงเสียดพระบารมี
ทั้ง ๑๐ สู้มาร

บารมี ๑๐ ที่กล่าวถึงนี้, สรุปลงโดยย่อคือ ทาน ๑ ศีล ๑ เนกขัม ๑ ปัญญา ๑
วิริยะ ๑ ขันติ ๑ สัจจะ ๑ อธิษฐาน ๑ เมตตา ๑ อุเบกขา ๑ ทานและศีลไม่จำต้อง
อธิบาย, เพราะโดยมากก็รู้กันอยู่แล้ว,

เนกขัมแปลว่าออกจากกาม, สละทรัพย์สมบัติและครอบครัวและความสุข
ทุกอย่างในทางศฤกษณ์, ออกบรรพชา, ปัญญาคือความรู้ในสิ่งที่ควรรู้, เช่นรู้ดีรู้ชั่ว,
รู้บุญรู้บาปเป็นต้น, วิริยะคือความเพียรบากบั่นในทางที่เป็นคุณเป็นประโยชน์; สัจจะ
คือความซื่อตรงและจริงใจ, หรือการมุ่งแสวงหาความจริง, อธิษฐานได้แก่ความตั้งใจ
มั่น, เมตตาเป็นของเข้าใจง่ายอยู่แล้ว, ไม่ต้องอธิบาย; อุเบกขาคือความเฉย, อธิบายว่าใน
เมื่อจะช่วยยินดีในลาภหรือความสุขของเขาไม่ได้ก็ไม่ยินร้าย, เปนแต่ตั้งตนไว้เฉยๆ, เช่น
เมื่อเห็นเขาจับผู้ร้ายไปถ้าแม้จะยินดีด้วยกับฝ่ายผู้จับก็ต้องสำแดงใจร้ายต่อผู้ถูกจับ,
ควรทำใจเฉยๆ เสียได้เปนดี. ตามที่ได้กล่าวอธิบายถึงทศบารมีโดยย่อๆ ข้างบนนี้, เปน
คำอธิบายสำหรับทุกๆ ไป. ถ้าจะกล่าวถึงสำหรับพระพุทธรเจ้าโดยจำเพาะ ควรอธิบาย

ตามข้อความอันปรากฏในธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒, ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ดังต่อไปนี้

“พระองค์น้อมพระชนม์เพื่อประโยชน์แก่คนมากด้วยพระเมตตา, จัดเป็นพระทานบารมีและพระเมตตาบารมี; เสด็จออกมหาพิณเชษฐกรรม, จัดเป็นพระเนกขัมมบารมี, ทรงสำรวมในศีลสมควรแก่แปนบรรพชิต, จัดเป็นพระศีลบารมี, ทรงบำเพ็ญเพียรและทรงอดทนต่อความลำบากยากเข็ญ, จัดเป็นพระวิริยะแลพระขันติบารมี, ทรงตั้งพระหฤทัยมั่นในปฏิปทา, ตั้งพระหฤทัยมั่นจริงๆ เพื่อแสวงหาความจริง, จัดเป็นพระอธิษฐานบารมีและพระสังจาจะบารมี, ทรงรักษาพระหฤทัยคงที่ไม่ว้าวการเพราะยินดียินร้าย, จัดเป็นพระอุเบกขาบารมี, พระปรีชาทำพระองค์ให้เป็นผู้ตื่น, รู้เท่าถึงกาล, และอาจแลเห็นก้าวหน้าไม่ม่งมาย, นำพระองค์หลีกเลี่ยงจากกิริยาอันมิใช่ ทางดำเนินในปฏิปทาอันแปนทางตลอดถึงได้บัลลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ, จัดเป็นพระปัญญาบารมี.”

บารมีทั้ง ๑๐ นี้ ตามตำรับโบราณท่านกล่าวว่าพระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญเป็นลำดับหลายพระชาติ, จนบริบูรณ์ทั้ง ๑๐ ประการแล้วเมื่อใด, เมื่อนั้นจึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. ในข้อนี้ก็อีก, น่าจะสันนิษฐานว่าท่านมุ่งหมายเป็นคำเปรียบ, คือบารมีบางอย่าง อาจบำเพ็ญได้โดยบริบูรณ์แม้เมื่อยังแปนคฤหัสถ์, แต่บารมีบางอย่างจะบำเพ็ญได้บริบูรณ์ต่อเมื่อได้ออกบวชแล้ว. ที่น่าสันนิษฐานเช่นนี้ เพราะตามทางไสยศาสตร์ถือว่าผู้ที่บวชแล้วท่านนั้นจึงจะควรได้ชื่อว่า “ทวิชะ” ผู้เกิดสองหน, คือกำเนิดจากครรภ์มารดาหน ๑ กำเนิดเมื่อบรรพชาอีกหน ๑, ดังนั้นผู้ที่ยังมีได้บวชคงเรียกว่ายังอยู่ในชาติที่ ๑, ต่อบวชแล้วจึงถึงชาติที่ ๒. การบำเพ็ญบารมีต่างๆ อาจทำได้บ้างในชาติที่ ๑, แต่ต้องได้ “กำเนิด” ในชาติที่ ๒ เสียก่อนจึงจะสามารถบำเพ็ญได้โดยบริบูรณ์ทั้ง ๑๐ ประการ.

ส่วนพระพุทธเจ้าของเราอย่างไรในเมื่อยังมิได้เสด็จออกบรรพชาก็จะคงต้องได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีอยู่หลายประการแล้ว, เพราะพระองค์เป็นเจ้านายและพระราชบิดาทรงเตรียมไว้ให้ได้ทรงแปนมหากษัตริ์ตามคำทำนายของฤๅษี, ฉะนั้นอย่างไร ก็คงจะได้ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมอยู่แล้วโดยปกติ. ธรรมะ ๑๐ ประการที่กล่าวที่นี้ เปนธรรมะสำหรับผู้แปนเจ้าแปนใหญ่ต้องประพฤติ, จึงได้ชื่อว่า “ทศพิธราชธรรม.” ซึ่งท่านได้ผูกแปนคาถาไว้, เพื่อให้จำง่าย, ดังต่อไปนี้:-

“ทาน์ สีสั ปริจาคั อาชชว มททว ตป
“อโกธ อวิทิสลย ขนตียจ อวิโรธน.”

อธิบายโดยย่อๆ, (๑) ทาน์, คือการให้ทรัพย์แก่คนที่ไร้ทรัพย์, และที่ควรอนุเคราะห์, (๒) สีสั, คือการรักษาความสุจริตในไตรทวาร, ได้แก่การรักษาศีล ๕ เปนนิตยเปนต์ัน; (๓) ปริจาคั, คือการสละทรัพย์เพื่อทำประโยชน์แก่พระศาสนา, เช่นสร้างวัด, อุโบสถ, วิหาร, การเปรียญ, ฯลฯ, หรือเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มาก, เช่นสร้างโรงพยาบาล, โรงเรียน, ถนน, สพาน, เปนต์ัน; (๔) อาชชว, คือชื่อตรงและรักษาความสัตย์; (๕) มททว, คือความไม่จองหอง, ไม่ถือตัว, รู้จักเคารพนอบนอบต่อวุฒิบุคคล (คือผู้มีกำเนิดสูง, มีอายุมาก, และมีคุณความดี); (๖) ตป, คือบำเพ็ญกรรมเพิกเลส, มีถือศีล ๘ ทุกๆ วันพระเปนต์ัน; (๗) อโกธ, คือไม่ทำให้ผู้อื่นต้องเดือดร้อนเพราะความกราดเกรี้ยว; (๘) อวิทิส, คือไม่ประพฤติกการใดที่ไปไปในทางเบียดเบียนผู้อื่น; (๙) ขนตติ, คือความอดกลั้น, ทนต่อความโกรธและความให้ร้ายของผู้อื่น, ไม่กระทำตอบแทนแก้แค้น ; (๑๐) อวิโรธน, คือไม่ประพฤตินอกทำนองคลองศาสนะธรรมหรือนิติธรรม.

เมื่อเทียบกันดูกับบารมี ๑๐ ก็จะทำให้เห็นว่ามิตรงกันอยู่แล้วสามข้อ, คือทาน ๑ ศีล ๑ ขันติ ๑. นอกจากนี้ก็สงเคราะห์เข้าไปในบารมีอื่นๆ อีกได้. คือบริจาคสงเคราะห์เข้าไปในทานบารมี; อาชชวสงเคราะห์เข้าไปในสัจจะบารมี; มททวสงเคราะห์เข้าไปในศีลบารมี; ตะปะสงเคราะห์เข้าไปในวิริยะบารมีและอธิฐานบารมี; อโกธะ สงเคราะห์เข้าไปในขันติบารมี; อวิทิสะสงเคราะห์เข้าไปในเมตตาบารมี; และอวิโรธนะสงเคราะห์เข้าไปในอุเบกขาบารมี.

ดังนั้นก็จะเห็นได้ว่าผู้ใดบำเพ็ญทศพิธราชธรรมก็ชื่อว่าบำเพ็ญบารมี ๘ อย่างใน ๑๐ แล้ว, ยังคงขาดแต่เนกขัมกับปัญญา. พระพุทธเจ้าของเราได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี ๘ ประการ แม้เมื่อยังมีได้เสด็จออกบรรพชา; ครั้นเมื่อตกลงพระหฤทัยเสด็จออกบรรพชา จึงทรงบำเพ็ญเนกขัมมะบารมีอย่างย้งยวด, แล้วและทรงบำเพ็ญพระบารมีอื่นๆ ให้ถึงขั้นสูงย้งขึ้นเปนต์ันลำดับ, จนในที่สุดได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษ, เปนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

กิจการบ้นท้ายในการตรัสรู้ นั้น พระโบราณณาจารย์ฝ่ายมัชฌิมนิกายท่านแสดงไว้ว่า ทรงเจริญสมณะภาวะนาทำจิตให้เป็นสมาธิ, คือแน่วแน่มบริสุทธิ, ปราศจากอุปกิเลส คืออารมณ์เครื่องเศร้าหมอง, ทรงบำเพ็ญฌานโดยลำดับ, จนตัวปัญญา ๓

ประการได้บังเกิดขึ้นในยามทั้งสามแห่งราตรีตามลำดับกัน. เพื่อช่วยความเข้าใจของผู้
ไม่ความรู้ ขอบอธิบายถึงฉนวนทั้งสี่อันเปนเหมือนชั้นบรรทัดดาเนรบัลลุถึงปัญญา (หรือ
ญาณ) ทั้งสาม, ด้วยภาษาง่าย ๆ.

ฉนวนคือการเพ่งอารมณ์จนในแนวเปนสมาธิแท้จริง,ไม่วอกแวก,บังคับใจให้
นึกแต่จำเพาะที่มุ่งนึก. ฉนวนนั้นจัดเปน ๔ ชั้น, เรียกชื่อตามลำดับแห่งความประณีต.
ปฐมฉนวนมีองค์ ๕, คือ (๑) ยังมีตริก, เรียกว่าวิตก, (๒) ยังมีตรอง, เรียกว่า วิจารณ์,
เหมือนอารมณ์ของคนสามัญ, แต่ไม่ประกอบด้วยกิเลสกรรมและอกุศลธรรม; มี (๓)
ปิติ, คือความอิมใจ,และ (๔) สุข, คือความสบายใจ, เกิดแต่วิเวก คือ ความเงียบ; กับ
ประกอบด้วย (๕) เอกัคคตา, คือจิตอันมีอารมณ์เปนหนึ่งลงไป, นึกแน่วอยู่ในสิ่ง
เดียว, ไม่นึกโน่นนึกนี่กลับไปกลับมา. ทุตติยะฉนวน มีองค์ ๓, คือละวิตกและวิจารณ์เสีย
ได้, คงเหลือแต่ปิติ, สุข, และเอกัคคตา. ตติยะฉนวน มีองค์ ๒, คือละปิติเสียได้, คง
เหลือแต่สุขกับเอกัคคตา. จตุตถะฉนวน มีองค์ ๒ เหมือนกัน, คือละสุขเสียได้กลายเป็น
นอบุเบกขา, กับเอกัคคตา.

ปัญญา ๓ ประการที่ว่าได้เกิดขึ้นในพระหฤทัยพระพุทธเจ้าในยามทั้งสามเปน
ลำดับนั้น,ท่านบ่งไว้ว่า ในยามที่ ๑ บังเกิด “ปุพฺพเพนิวาसानุสสติญาณ”, แปลว่าความรู้
เปนเครื่องระลึกได้ถึงขั้นที่อาศัยอยู่ก่อน,หรือกล่าววาระลักษณะชาติหนหลังของตนได้.

ในยามที่ ๒ บังเกิด “จตุปปตญาณ”, แปลว่าความรู้ในจติและเกิดของสัตว์
ทั้งหลาย, คืออาการรู้สัตว์ทั้งหลายอันดีเลวต่างกันว่าเปนด้วยอำนาจกรรม, หรืออีกนัย
๑ เรียกว่า “ทิพฺพจกฺขุญาณ”, แปลว่าความรู้ดูดวงตาทิพย์.

ในยามที่ ๓ บังเกิด “อาสวกฺขยญาณ”, แปลว่าความรู้เปนเหตุสิ้นอาสวะ,
คือเครื่องเส้าหมองอันหมักหมมอยู่ในจิตตะสันดาน; อธิบายต่อไปว่า กำหนดรู้ขั้นนี้
พร้อมทั้งอาการ, โดยความเป็นเหตุและเปนผล เนื่องต่อกันไป (เรียกว่า “ปฏิจฺจสมุป-
ปาท”), จบลงด้วยอริยสัจ,

และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงรู้เห็นอย่างนี้แล้ว จิตก็พ้นจากความเส้าหมอง
ทั้งปวง, ไม่ถือนั่นด้วยอุปาทาน, ไม่เปนห่วงในโลกียะสุขอันเปนสุขไม่แท้จริงและไม่
ประณีต.

อริยสัจ ๔ ประการ

ธรรมะพิเศษที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วและได้ทรงสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม เรียกว่าอริยสัจ, คือความจริงอย่างสูง, มีอยู่ ๔ ประการ, คือ (๑) ทุกข์; (๒) ทุกขสมุทัย, แปลว่าเหตุเกิดแห่งทุกข์; (๓) ทุกขนิโรธ, แปลว่าความดับแห่งทุกข์; (๔) ทุกขนิโรธคามินี-ปฏิบัติ, แปลว่าทางดำเนินถึงความดับทุกข์; หรือเรียกโดยย่อว่า “ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ, มรรค.” จะขออธิบายตามเค้าประถมเทศนาของพระพุทธเจ้า, ที่มีนามว่า “ธรรมจักร”, แต่จะเก็บเอาแต่จำเพาะข้อความอันแสดงด้วยจตุราริยสัจมาแสดงในที่นี้, ประกอบด้วยคำอธิบายโดยอัตตโนมัตติของข้าพเจ้าเองบ้าง.

๑. ทุกขะอริยสัจ. พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่า ความเกิดก็เปนทุกข์, ความแก่ก็เปนทุกข์, ความตายก็เปนทุกข์; ความโศก, ความรำไรราพัน, ความเจ็บกาย, ความเสียใจ, ความคับแค้นใจก็เปนทุกข์; ความประสพด้วยสิ่งที่ไม่เปนที่รักทั้งหลายก็ เปนทุกข์; ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักทั้งหลายก็เปนทุกข์; ปรรณานอันใดแม้ไม่ได้ตั้งปรรณานั้นแล้วก็เปนทุกข์. กล่าวโดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เปนทุกข์.

คนโดยมากเมื่อแจ้งสิ่งที่เปนทุกข์ให้ฟังก็มักจะเข้าใจทั้งหมด, เว้นเสียแต่ข้อที่ว่าความเกิดเปนทุกข์นั้นแหละมักมีคนฉงนอยู่บ้าง. แต่แท้จริงไม่ควรฉงนเลย, และถ้าใช้สมองตรงดูหน่อยก็จะแลเห็นได้ว่าเป็นทุกข์, คือประการ ๑ อากาที่คนเราเกิดจากกรรมมารดานั้นเองมิใช่เปนไปด้วยความสวดก, ย่อมมีความลำบากยากเข็ญเปนอเนกประการ, แต่ว่าตัวเราจำความทุกข์ที่ได้รับในเวลานั้นไม่ได้จึงลืมนึกไปว่าเป็นทุกข์; อีกประการ ๑, ถ้าจะกล่าวให้ประณีตหน่อย, ควรคิดดูให้ดีว่า ถ้าเรามีได้เกิดมาก่อนแล้ว ก็จะไม่ต้องแก่, ไม่ต้องเจ็บ, ไม่ต้องตาย, ไม่ต้องประสพอารมณ์ต่างๆที่ทำให้เปนทุกข์. ความกำเนิดนั้นเที่ยวเปนทุกข์ชนิดที่ ๑ ที่เราต้องประสพในชีวิต; เมื่อได้เกิดมาแล้วจึงได้บังเกิดมีความยึดถือและเปนหวังในเบ็ญจขันธ์, ซึ่งแต่ละอันๆ ล้วนเปนทุกข์ทั้งนั้น.

๒. ทุกขะสมุทัยอริยสัจ. พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่า ตัณหา, คือความหยานอยากอันใดทำความเกิดอีก, เปนไปกับกำหนดด้วยอำนาจความเพลิน, เพลินยิ่งในอารมณ์นั้นๆ ตัณหานี้เปนอย่างไร? กามตัณหา อย่าง ๑ ภวตัณหา อย่าง ๑ วิภวตัณหา อย่าง ๑.

อธิบายว่า ตัณหาคือความอยากได้หรืออยาก พันอย่างรุนแรง, ทยาน, ตัณรน ขวนขวายในทางให้ได้สมอยาก. กามตัณหา คือความอยากได้คน, หรือของ, หรือความ สุขสมบูรณ์และความพอใจตัว, ซึ่งยังไม่ได้, และความหมกมุ่นมัวเมาอยู่ในสิ่งนั้นๆ ที่ ตนได้แล้ว. ภวตัณหา คือความอยากคงอยู่ในภพที่เกิด ด้วยอำนาจความอาลัย, และ ความอยากเกิดในภพที่ปรารถนาต่อไป. ความอยากเป็นนั่นเป็นนั้นก็สงเคราะห์เข้า ในประเภทนี้ด้วย. วิภวตัณหา คือความอยากไม่เป็นอยู่ในภพที่เกิด, อยากตายเสีย, เพราะเบื่อหน่าย, และความอยากดับสูญไม่เกิดในภพนั้นๆอีก. ความไม่อยากเป็นนั่น เป็นนี้สงเคราะห์เข้าในประเภทนี้ด้วย.

๓. ทุกขะนิโรธอริยสัง. พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่าความดับโดยไม่ติดยึดอม อยู่ได้, โดยไม่เหลือแห่งตัณหา, คือความสละตัณหา, ความวางตัณหา, ความปล่อย ตัณหา.

อธิบายว่า เมื่อรู้แล้วว่าตัณหาเป็นเหตุแห่งทุกข์ก็ต้องคิดดับตัณหาเสียให้สิ้นเชิงจึงจะดับทุกข์ได้.

๔. ทุกขะนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง. พระพุทธเจ้าทรงบรรยายว่า ข้อปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์นั้น ทางมีแปดองค์แปด เครื่องไปพ้นจากกิเลสอันเป็นข้าศึก, กล่าว คือ (๑) สัมมาทิฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมา อาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ.

ทางมีองค์แปดที่กล่าวในที่นี้เรียกตามศัพท์ภาษามคธว่า “อฏฺฐังคิกมคฺค” (เขียนแผลงอย่างอักษรวิไทยว่า “อฏฐังคิกะมคค์”). หรือตามศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า “อษฏางคิกมรรค” (เขียนแผลงอย่างอักษรวิไทยว่า “อษฏางคิกะมรรค”), เมื่ออธิบาย แจงออกไปดังต่อไปนี้:-

๑. สัมมาทิฐิ, แปลว่าความเห็นชอบ, โดยตรงได้แก่ความเห็นถูกต้องตาม คลองธรรมทุกประการ; โดยอรรถได้แก่ความเห็นที่ผลดีและร้ายย่อมเกิดแต่กรรม, คือ เราทำดีจึงได้จะได้ดี, ทำชั่วจึงจะได้ร้าย. มีคนอยู่บางคนคิดเห็นไปเสียว่า การทำดีทำ ชั่วหากจะมีผลก็แต่เมื่อมีผู้รู้เห็นเท่านั้น, ฉะนั้นถ้าทำชั่วแล้วและปิดบังมิให้ผู้อื่นรู้ได้ ก็เชื่อ ว่าอาจได้ผลดี, หรืออย่างน้อยก็มิได้รับผลร้าย; และตรงกันข้าม, ถึงจะทำดีสักปาน ไตก็ตาม แต่ผู้มีอำนาจวาสนาไม่รู้ไม่เห็น, หรือไม่ชอบตน, ก็อาจไร้บำเหน็จบำนาญได้.

คนชนิดนั้นนับว่าเป็นผู้มีความเห็นผิดโดยแท้.

๒. สัมมาสังกัปปะ, แปลว่าดำริห์ชอบ, คือไม่ดำริห์แสหาความสุขสำราญและเพลิดเพลินในทางที่ผิด, ไม่ดำริห์เนื่องด้วยการผูกพยาบาท.

๓. สัมมาวาจา, แปลว่าวาจาชอบ, ได้แก่ วจีสุจริต ๔ ประการ, คือไม่พูดปด ๑ ไม่พูดส่อเสียด ๑ ไม่พูดหยาบ ๑ ไม่พูดเหลวไหล ๑. บรรดาการพูดไม่ตรงกับความจริงทุกสถาน จัดว่าเป็น “มุสาวาท”; การพูดยุยงบุคคล ๒ ฝ่ายหรือว่านั้นให้แตกสามัคคีกัน, ให้ระหองระแหงผิดใจกัน, ให้ระแวงแก่กัน, จัดว่าเป็น “ปิสุณาวาท”; การด่าเขา, การสบถ, ตลอดจนถึงการกล่าวแตกต้น, ประชด, และนินทา จัดว่าเป็น “ผรุสวาท”; การพูดเหลวไหลไม่เปนแก่นสาร จัดเป็น “สัมผัปปลาวัต”. การกล่าวยอจนไม่เปนขึ้น จัดว่าเป็นการพูดเหลวไหล, หรืออาจเปนถึงมุสาวาทด้วยก็ได้.

๔. สัมมากัมมันตะ, แปลว่าการทำงานชอบ, ได้แก่กายสุจริต ๓ ประการ, คือไม่ฆ่าสัตว์ ๑ ไม่ลักทรัพย์ ๑ ไม่ประพฤติผิดในกาม ๑. เรื่องไม่ฆ่าสัตว์เปนปัญหาอันเคยมีมาแม้แต่ในเมื่อครั้งพุทธกาล, คือมักมีผู้อวดฉลาดชอบตั้งกระทู้ถามว่า เมื่อไม่ฆ่าสัตว์ละก็จะได้อะไรเปนอาหารเล่า? ยังมีอีกจำพวก ๑ ซึ่งมีความปรารถนาจะใคร่ให้ดียิ่ง, ถึงแก่แสดงความเห็นว่า, เพื่อสนับสนุนข้อห้ามมิให้ฆ่าสัตว์นี้, ควรห้ามการบริโภคเนื้อสัตว์เสียเด็ดขาดทีเดียว. เทวทัตที่แตกออกไปจากคณพุทธสาวกก็เพราะเหตุมีทิฏฐิเช่นนี้อย่าง ๑. ข้าพเจ้าเห็นว่าแท้จริงในเรื่องห้ามฆ่าสัตว์นั้นคนโดยมากจะยังมีใคร่เข้าใจนึกว่าพระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายอย่างไร.

ส่วนข้อที่ว่าพระเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลายทำให้ทรงห้ามเช่นนั้น ย่อมเป็นข้อที่เห็นได้โดยง่าย, และคงไม่ผิดด้วย, แต่ยังหาเข้าใจลึกซึ้งซึ่งเพียงพอไม่ข้าพเจ้าเข้าใจว่าทรงมุ่งถึงการฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญเส่นเทวดาตามธรรมเนียมของพราหมณ์ มากกว่าการฆ่าสัตว์เพื่อเปนรักษาहारแก่มนุษย์.

การฆ่าสัตว์เส่นเทวดาทำให้สัตว์ที่ทำความประโยชน์แก่มนุษย์ถูกปลงชีวิตเสียมากมายโดยไร้ผลดีด้วยประการทั้งปวง, และถ้านึกไปก็ไม่น่าจะคิดเลยว่าเทวดาจะชอบให้เขาฆ่าสัตว์บูชาเช่นนั้น. ส่วนการกินเนื้อสัตว์เปนของเนื่องด้วยกฎแห่งธรรมดาอย่าง ๑, ซึ่งพระพุทธรเจ้าก็ทรงทราบอยู่ว่ายากที่จะยกเลิกเสียได้, จึงทรงบัญญัติไว้แต่เพียงว่าไม่ให้ลงมือฆ่าสัตว์เองเท่านั้น, หาได้ทรงห้ามการกินเนื้อสัตว์ไม่.

การฉ้อโกงทุกสถาน, เช่นรับฝากหรือเป็นผู้รักษาทรัพย์ของผู้อื่นเอาทรัพย์ไปใช้เสียเอง, ทำเงินและธนบัตรปลอมหรือเขียนใบสั่งจ่ายปลอม, และการล่อวงให้เขาเข้าทุนทำการค้าขายแล้วและเอาเงินนั้นไปใช้เป็นประโยชน์ของตนเองเสีย จัดว่าเป็นอนินนาทาน. ส่วนความประพฤติดิฉันในกามนั้น หมายความว่าไม่จำเพาะแต่ทำชู้กับเมียของผู้อื่น, ถึงการลอบทำชู้กับหญิงสาวที่บิดามารดาหรือผู้ปกครองยังมีได้ยินยอมยกให้ก็นับว่าประพฤติดิฉันเช่นนั้นเหมือนกัน

๕. สัมมาอาชีวะ, แปลว่าเลี้ยงชีวิตชอบ, ได้แก่การเลี้ยงชีวิตในทางสุจริตและในทางอุกฤษฏ์นิยม. การค้าขายสุรยาเมาที่คนเสพยาติด, การตั้งโรงหญิงหาเงิน, การฆ่าสัตว์ขายเป็นอาหาร, แม้ไม่ผิดกฎหมายแผ่นดินก็ดี, ทางศาสนาจัดว่าเป็นมิชฉาอาชีวะทั้งนั้น; แต่การค้าขายมนุษย์กับการตั้งบ่อนให้คนเล่นการพนัน เป็นผิดทั้งทางพระศาสนาทั้งทางกฎหมายแผ่นดิน.

๖. สัมมาวายามะ, แปลว่าพยายามชอบ, ได้แก่พยายามในทางยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นและให้เจริญ, และในทางยังบาปะธรรมไม่ให้เกิดและให้เสื่อมสิ้นไป. ในใจคนเราทุกคนย่อมจะมีอยู่ทั้งกุศลธรรมและบาปะธรรม, เป็นส่วนมากบ้างน้อยบ้าง. เป็นหน้าที่ของเราทุกคนที่จะพยายามยึดถือส่วนกุศลธรรมที่เรามีอยู่แล้วให้คงที่อยู่, และยิ่งให้เจริญขึ้นได้ด้วยก็ยิ่งดี, และควรพยายามตัดรอนทอนบาปะธรรมที่มีอยู่แล้วให้ลดน้อยลงทุกที, อย่าก่อบาปะธรรมขึ้นใหม่อีก.

๗. สัมมาสติ, แปลว่าระลึกชอบ, ได้แก่ระลึกการอันทำให้สงบระคะ, โทษะ, โมหะ และไม่ระลึกการอันจะยั่วให้เกิดระคะ, โทษะ, โมหะ. ระคะนั้นอย่างต่ำคือ “กามะระคะ”, ได้แก่ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสกาม. ยังมีระคะอย่างทีละเอียดกว่าอีก ๒ อย่าง, แต่ก็ยังคงจัดว่าเป็นของไม่ดีเหมือนกัน, คือ “รูปะระคะ”, ได้แก่ความติดใจอยู่ในรูปะธรรม, เช่นชอบใจในบุคคลบางคน หรือในพัสดุบางสิ่ง, อีกอย่าง ๑ เรียกว่า “อรูปะระคะ”, ได้แก่ติดอยู่ในอรูปะธรรม, เช่นพอใจในสุขเวทนาเป็นต้น. โทษะ โดยมากมักแปลกันแต่ย่อๆว่า “โกรธ”, แต่ที่แท้โกรธเป็นแต่ส่วน ๑ แห่งโทษะเท่านั้น; ความคิดร้ายทุกสถาน, เช่นอิจฉา, พยาบาท, อาฆาต, ปองร้าย, เหล่านี้สงเคราะห์เข้าในโทษะทั้งนั้น. โมหะ ได้แก่ความหลงเหมือนคนที่หลับละเมอและโง่งมมาย, รู้เท่าไม่ถึงกาล.

๘. สัมมาสมาธิ, แปลว่าตั้งใจชอบ, ได้แก่ภาวนาสกตใจในทางมักน้อย, ในทาง

มุ่งดีต่อผู้อื่น, และในทางนำไปให้คลายความหลง. ทำใจให้หนึ่ง, นึกแต่อย่างเดียว, แต่ยังไม่ตั้งลงไปแท้, เรียกว่า “อุปการสมาธิ”, คือสมาธิปนแต่เฉียดๆ; ต่อเมื่อใดทำใจให้หนึ่งและตั้งลงไปได้จริงๆ จึงเรียกว่า “อัปบันสมาธิ”, คือสมาธิอันแน่นแผนว.

อริยสัง ๔ ประการนี้แลเป็นธรรมะที่พระพุทธเจ้าของเราได้ตรัสรู้, เรียกว่าบัลลุ พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ, คือปัญญาเล็งเห็นความจริงอย่างสำคัญหาที่เปรียบมิได้, เป็นธรรมะที่ยังมิได้เคยมีผู้ใดเล็งรู้เห็นได้ก่อนพระองค์เลย.

ข้อที่เราทั้งหลายควรรู้สึกพระคุณของพระพุทธเจ้าเป็นใหญ่หลวงคือ เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้ธรรมะวิเศษนั้นแล้ว หาได้ทรงสงวนได้สำหรับจำเพาะพระองค์เองเท่านั้นไม่. ด้วยอำนาจพระกรุณาอันกว้างขวางเปรียบเหมือนทเลใหญ่อันหาฝั่งมิได้, พระองค์ได้ทรงประสาทสอนธรรมะวิเศษนั้นแก่เวไนยนิกรโดยแพร่หลาย, เหมือนประทานสมบัติอันประเสริฐยิ่งกว่าโภคสมบัติทั้งปวงไว้ให้อยู่ติดโลก, เป็นเครื่องค้ำจุนโลกและประโลมใจมนุษย์นิกรชั่วกาลนาน, เป็นสาธารณประโยชน์หาที่เปรียบมิได้.

ฝ่ายเราทั้งหลายผู้ถือตนเป็นพุทธศาสนิกควรเป็นผู้กอบด้วยกตัญญูกตเวที, เมื่อรู้สำนักอยู่แล้วว่าพระพุทธเจ้าทรงมีอุปการะคุณแก่เราทั้งหลายมากมายเห็นปานนี้แล้ว, ก็ควรตั้งใจสนองพระคุณโดยตั้งใจประพฤติตามพระบรมพุทโธวาจาโดยเต็มสติปัญญาและความสามารถ.

ส่วนผู้ที่มิได้บำเพ็ญโดยเต็มทีเพราะขาดความเข้าใจนั้นควรชวนชวนหาความรู้ในทางศาสนธรรมให้ยิ่งขึ้น, และเมื่อได้ศึกษาเข้าใจแล้ว, แม้ศรัทธามีอยู่ก็ไม่ต้องวิตกเลยในข้อที่จะไม่สามารถปฏิบัติได้, เพราะอะไรก็ไม่สำคัญเท่าใจของเราเอง. ถ้าใจเรานึกว่าจะปฏิบัติได้ก็คงจะทำได้, ถึงแม้แต่จะทำได้เพียงสักเล็กน้อย ก็ยังดีกว่าไม่ทำเสียเลย, แต่ถ้าใจท้อแท้ก็เสียว่าจะทำไม่ได้ ก็คงจะไม่ได้อยู่เอง. ถ้าปราถนาเป็นคนดีจริง, สมที่เป็นพุทธศาสนิก, ต้องหมั่นบังคับใจของตนเองให้อยู่ในอำนาจ, จนอาจสั่งให้นึกอะไรได้ตามปราถนา; ถึงแม้ในขั้นต้นจะนึกท้อแท้ ก็ควรข่มใจให้ละความท้อแท้นั้นให้จงได้.

ยังมีคนอยู่อีกจำพวก ๑ ที่ซุ่มซ้างงงงวไปเพราะความเข้าใจว่าตนฉลาด, มักกล่าวว่า จะบำเพ็ญให้เปลืองเวลาทำไม. เพราะถึงแม้จะบำเพ็ญเท่าใดๆ ก็ไม่มีทางที่จะบรรลุผลแม้แต่เพียงпенโสตาบัน. สำหรับคนชนิดนี้ควรชักชวนให้รำพึงดูว่า มีผู้

ใดบ้างในโลกนี้ที่ขึ้นไปสู่ที่สูงได้โดยไม่เหยียบบรรไดขั้นต่ำก่อน? ถึงในทางธรรมก็เช่นกัน. ใครไม่ศึกษาและบำเพ็ญธรรมในขั้นต่ำๆ ก่อนจะบรรลุถึงธรรมชั้นสูงได้อย่างไรเล่า. การงดความเพียรเสียนั้นหากคุณประโยชน์มิได้เลย, คงมิได้แต่ผลร้ายเท่านั้น, แม้แต่จะเพียงเสมอตัวก็ไม่ได้, เพราะกิเลสต่างๆ อันท่องเที่ยวอยู่ในจิตของเราคอยตามกวนอยู่เสมอให้เรากะทำตามใจตัว,

แลความจริงย่อมมีอยู่ว่าบาปกรรมทำง่ายกว่ากุศลกรรม ฉะนั้นการตามใจตัว จึงมักพาให้เรากะทำบาปกรรมบ่อยๆ แม้โดยไม่มีใครรู้สีกตัว. ถ้าหากว่ามีความเพียรบากบั่น, หมั่นเพาะกุศลธรรมขึ้นไว้ในสันดาน, ก็เปรียบเหมือนประเทศที่เกณฑ์ทหาร และตั้งกองตำรวจขึ้นไว้สำหรับบารบบาปะธรรมอันเปรียบด้วยผู้ร้ายฉนั้น.

การข่มกิเลสของเราเป็นกรณีกิจไม่จำเพาะต่อตัวเราเท่านั้น, ทั้งเป็นกรณี-กิจอันเราควรประพฤติเพื่อประโยชน์ของเพื่อนบ้านด้วย. คนเรา, จะเป็นผู้ถือสัญชาติใดแลถือศาสนาใดก็ตาม, ย่อมไม่ชอบแลไม่ไว้ใจบุคคลที่ไร้ธรรม, เพราะบุคคลที่ไร้ธรรม เปรียบเหมือนสัตว์ในป่าดุร้าย, ไม่รู้ว่าจะประทุษร้ายใครเมื่อใด, เป็นที่ระแวงสงสัยอยู่เป็นนิตย์. ฉนั้นถ้าปราถนาอยู่เป็นสุขสงบในหมู่ชน เป็นความจำเป็นจริงๆ ที่เราจะต้องประพฤติเป็นผู้อยู่ในศีลในธรรม, เพื่อเพื่อนบ้านคบได้โดยปราศจากความระแวงใจ.

การที่จะประพฤติตนให้อยู่ในศีลในธรรม, ก็จำเป็นต้องมีหลักที่ยึดเหนี่ยวใจให้แน่วในทางศรัทธา, ต้องมีเครื่องเตือนใจให้ใฝ่ในทางแสวงหาความรู้ในทางธรรม. ก็สิ่งใดเล่าในโลกนี้จะมีดียิ่งไปกว่าพระรัตนตรัย?

เพราะเหตุใดเล่าจึงเป็นเช่นนั้น? เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าได้เป็นผู้ตรัสรู้พระธรรม, พระธรรมนั้นพระสงฆ์ได้ทรงจำไว้, และพระสงฆ์เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า, พระรัตนตรัยนี้เป็นของหมดจดอุดมเลิศในโลก, ย่อมเป็นไปได้พร้อมเพื่อความหมดจดอย่างยิ่งแก่สัตว์ทั้งหลายผู้เลื่อมใสแล้วผู้ใคร่ซึ่งความหมดจดแก่ตน, ผู้ปฏิบัติโดยชอบ.

ผู้ใดถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นสรณะแล้ว, มาเห็นอริยสัจทั้งสิ้นด้วยปัญญาอันชอบ, นับว่าได้ประสพสรณะอันทำให้สบายใจอย่างยิ่ง, เพราะอาจจะได้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง, ดังนี้แล.

“

อริยสัจ ๔ ประการนี้แล
เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าของเราได้ตรัสรู้,
เรียกว่าบัลลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ,
คือปัญญาเล็งเห็นความจริงอย่างสำคัญหาที่เปรียบมิได้,
เป็นธรรมที่ยังมิได้เคยมีผู้ใดเล็งรู้เห็นได้ก่อนพระองค์เลย.

“

• นิทานโบราณ ย้ายกับตาปลุกถั่วปลุกงาให้หลานเฝ้า จากพระอุโบสถวัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม ที่แสดงให้เห็นการเป็นเหตุและปัจจัยของการไม่ยอมทำหน้าที่ ๑๒ อากาโร จนปัญหาสั่งสมไม่ถูกแก้ มีแต่การลุกขึ้นมาอาสาทำหน้าที่เป็นทอดๆ เริ่มด้วยแมลงหวี่ที่อาสาไปตอมตาช่าง ช่างอาสาไปพังตลิ่ง ตลิ่งอาสาไปถมน้ำ น้ำอาสาไปดับไฟ ไฟอาสาไปเผาไม้ค้อน ไม้ค้อนอาสาไปย่อนหัวหมา หม่าอาสาไปกัดแมว แมวอาสาไปกัดหนู หนูอาสาไปกัดสายธนูนายพราน นายพรานอาสาไปเล่นกกา ยายมายายไม่ดำ ตามาตาไม่ตี ปัญหาไม่มีเมื่อทุกคนลุกขึ้นทำหน้าที่อย่างเป็นเหตุและปัจจัยกัน พุทธทาสภิกขุให้ความหมายว่า นี่คือภาพปฏิจจสมุปบาทแบบไทยที่ลึกซึ้งถึงธรรมชั้นสูงยิ่ง

พระสูตรสำคัญของพระพุทธเจ้า

เสฐียรพงษ์ วรรณปก

หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา และพระสูตรสำคัญของพระพุทธเจ้า

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

๑. กงล้อแห่งความจริงอันประเสริฐ

แฟนคอลัมน์นี้หลายคนขอร้องให้แปลธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อาทิตตปริยาย-
สูตร และอนัตตลักขณสูตร ด้วยสำนวนไทยง่ายๆ เพื่อจะได้รู้ว่า พระสูตรเหล่านี้มี
เนื้อหาสาระว่าอย่างไร ผมก็ผัดผวนเรื่อยมาจุดดั่งผัดนี้ บัดนี้ได้เวลาใช้หนี้แล้วครับ
ขออนุญาตเล่าให้ฟังตามลำดับ

พระสูตรแรกที่จะนำมาเล่าให้ฟังคือ “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” หรือเรียกสั้นๆ
ว่า “ธัมมจักร” เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ปฐมเทศนา” (การเทศน์ครั้งแรก) ที่เรียกว่า ธัมม-
จักกัปปวัตตนสูตร เพราะเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการหมุนกงล้อ คือ พระธรรม ที่เรียก
ว่า ปฐมเทศนา เพราะเป็นการเทศน์ครั้งแรก สดๆ ชิงๆ หลังจากตรัสรู้

ทำไมจึงตั้งชื่อการเทศน์ครั้งแรกนี้ว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” (การหมุน
กงล้อ คือ พระธรรม)

อันนี้ต้องเปรียบเทียบกับเรื่องทางโลกจึงจะเข้าใจพระมหाराชผู้ทรง
ปรารถนาจะแผ่กษัตริย์ไปยั้งแคว้นต่างๆ พุดง่ายๆ ว่าอยากเป็นใหญ่ทั่วทั้งโลก
(ถ้าเป็นได้) ก็จะทำพิธีส่งม้าอุปการไป ม้าผ่านไปยังเมืองใด กษัตริย์หรือผู้ครองเมือง
นั้น ถ้าเกรงกลัวก็ยอมสยบ ส่งเครื่องบรรณาการมา “จิ้มก้อง” เป็นเมืองขึ้น แต่ถ้าคิด
ว่า “ข้าก็หนึ่งในตองอู” คนหนึ่งนี้หว่า ก็จะมาม้าขึ้นเสีย

ทีนี้แหละคุณเอ๋ย พระมหाराชพระองค์นั้น ก็จะทรงยกทัพไปบดขยี้ เอาให้

แหวกกันไปข้าง เสียง “ล้อรถศึก” หมุนไปทางทิศใด ย่อมหมายถึงการฆ่าฟัน ทำลายชีวิตคนตกตายเป็นไปไม่ร่วง ไร้อันที่ว่าหนึ่งในตองอุก้อาจจะสิ้นชื่อในฉับพลัน ท่านจึงว่า ล้อศึกของพระมหाराชผู้ยิ่งใหญ่ หมุนไปในทางทิศใด สุดที่ใครๆ จะต้านทานได้ ฉันทันใด ก็ฉันทันนั้น

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาอันบรรยายถึงอริยสัจสี่ประการ ที่ไม่เคยมีใครค้นพบมาก่อน ก็เท่ากับ “ทรงหมุนกงล้อ” ที่ไม่มีใครสามารถจะหยุดได้ แต่ กงล้อที่ทรงหมุนเป็น “กงล้อแห่งธรรม” หรือ “กงล้อแห่งความจริงอันประเสริฐ”

ล้อธรรมหมุนไปยังทิศทางใด จะขจัดทำลายโมหะอวิชชา ออกจากจิตใจของผู้คน ให้ได้พบแสงสว่างแห่งชีวิต บันดาลแต่ความสงบสันติสุขแก่ชาวโลก ไม่เหมือนล้อรถศึกของมหाराชทางโลก ที่พัดพาเอากลิ่นอายแห่งการฆ่าฟันตามไปด้วย

เพราะเหตุฉะนั้นแหละครับ พระพุทธองค์จึงมีพระนามอีกอย่างหนึ่งว่า “พระธรรมราชา” (พระราชาแห่งธรรม) มีพระสารีบุตรอัครสาวกช่วยเผยแผ่พระธรรม เป็น “พระธรรมเสนาบดี” ซึ่งถ้ามีโอกาสจะกล่าวถึงข้างหน้า คราวนี้ขอเอวังแค่นี้ก่อน

๒. ช่วงแห่งการแสวงหา

คราวที่แล้วได้พูดว่า ทำไมพระธรรมเทศนาครั้งแรกของพระพุทธเจ้าจึงมีชื่อว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” (สูตรว่าด้วยการหมุนกงล้อคือพระธรรม) ผิดถูกอย่างไร เป็นเพียงการสันนิษฐานของผมนะครับ

คราวนี้มาพูดถึงสาเหตุที่พระองค์จำเพาะเจาะจงจะทรงแสดงเรื่องนี้แก่ศิษย์รุ่นแรก ๕ คนของพระองค์ก่อน ขออนุญาตย้อนหลังสักนิด ช่วงระยะเวลา ๖ ปี ก่อนตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงทำอะไรบ้าง ผู้เขียนพุทธประวัติมิได้กล่าวโดยละเอียด พูดแต่เพียงว่า หลังจากเสด็จออกผนวชแล้วไปศึกษาอยู่กับสำนักอาหารดาบส กาลามโคตร จนสำเร็จฌานสมาบัติถึงขั้นที่ ๗ แล้วก็ไปศึกษาต่อกับอุทกดาบส รามบุตร จนสำเร็จฌานสมาบัติขั้นที่ ๘ เมื่อเห็นว่ามีช่องทางนำไปสู่การตรัสรู้ จึงอำลาอาจารย์ไปแสวงหาด้วยพระองค์เอง

จากนั้นพระองค์ก็ทรงทำ “ทุรกกริยา” เมื่อพบว่าทุรกกริยา ก็มีช่องทางเพื่อรู้แจ้ง จึงหันมาดำเนินตามทางสายกลาง แล้วก็ได้รับรลูนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือ

ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็ว่ากันมาอย่างนี้ สิ่งที่ไม่ชัด หรือไม่ “แจ่มจางปาง” ก็คือระยะเวลาครั้น ไม่มีใครระบุไว้ว่า ช่วงเวลาที่พระองค์ศึกษาปฏิบัติอยู่กับอาจารย์ทั้งสองท่านนั้นนานเท่าใด และหลังจากลาอาจารย์ทั้งสองไปแสวงหาด้วยพระองค์เอง ทรงทำอะไรบ้าง นอกเหนือจาก “ทุกรกิริยา”

ผม “เดา” เอาว่า พระองค์คงใช้เวลาไม่เกิน ๒ ปี สำหรับการฝึกปฏิบัติโยคะอยู่กับอาจารย์สอนโยคะชื่อดังทั้งสองท่านอีก ๔ ปี เป็นช่วงเวลาที่ทรงทดลองด้วยพระองค์เองโดย

(๑) บำเพ็ญตบะต่างๆ อย่างเคร่งครัด เช่น เปลือยกายนั่งนอนบนหนามแหลมคม กินโคมัย (มูลโค) กินหญ้าเหมือนโคกระปือ ลงแช่ในน้ำเย็นจัดวันละสามเวลา (ตปัสสิวัตร) เอาดินโคลนทาตัวให้สกปรก จนแห้งเกราะกรัง (ลูชวัตร) รมัตระวังตัวเป็นพิเศษ เวลาจะเดินก็เอาไม้กวาดกวาดพื้นก่อนแล้วค่อยๆ อย่างเท้าไปซ้าๆ กลัวจะเหยียบสัตว์เล็กๆ ตายโดยไม่เจตนา (เชคฺฉฉวัตร) หลบผู้คนไปอยู่ในป่าลึก ถ้าได้ยินเสียงคนถือว่าเสีย “วัตร” (ปวิวิตตวัตร) คลานสี่ขาเหมือนสุนัขขี้มีปัสสาวะตัวเอง กินโคมัย (มหาวิกฺกฏโกชนวัตร) นอนไม่ไหวติงในป่าซ้า ฝึกฝนความไม่รู้สึกลยินดี ยินร้าย (อุเบกขาววัตร)

(๒) เมื่อเห็นว่าวิธีเคร่งครัดต่างๆ เหล่านี้ไม่ได้ผลก็หันมาทำ “ทุกรกิริยา” ซึ่งตามหนังสือพุทธประวัติกล่าวว่า “วาระแรก ทรงกตพระทนต์ด้วยพระทนต์ กตพระตาลูด้วยพระชีวหาไว้แน่น จนพระเสโทไหลออกจากพระกัจฉะ... วาระที่สอง ทรงผ่อนกลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะ เมื่อลมไม่ได้เดินสะดวก โดยช่องพระนาสิกและช่องพระโอษฐ์ ก็เกิดเสียงดังอุ้ทางช่องพระกรรมทั้งสอง ให้ปวดพระเศียร เสียดพระอุทรร้อนในพระวรกายเป็นกำลัง... วาระที่สาม ทรงอดอาหาร...”

ใครอ่านตรงนี้แล้วยังไม่เข้าใจดี ก็ฝากการบ้านให้ไปเปิดราชาศัพท์เอาเอง ครั้นระยะเวลาที่ทรงบำเพ็ญตบะต่างๆ ลงท้ายด้วย “ทุกรกิริยา” คงจะประมาณ ๔ ปี รายละเอียดตบะต่างๆ ที่ทรงทดลองด้วยพระองค์เองนั้น พุทธประวัติไม่กล่าวถึง แต่ในพระไตรปิฎกมีพูดไว้ พระพุทธเจ้าทรงเล่าด้วยพระองค์เอง ที่เดียวแหละครับ ที่บางท่านว่า ออกจากสำนักอาจารย์ทั้งสองแล้ว พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยามาตลอดหกปีนั้น คงไม่ถูกต้อง ยิ่งเข้าใจว่า ทุกรกิริยาคืออดข้าวอย่างเดียว แล้วพูดว่า ทรงอด

ข้าวอยู่ตั้งหกปี ยิ่งไม่ถูกใหญ่ ใครจะอดข้าวตั้งหกปีแล้วมีชีวิตอยู่ได้เล่าครับ

เมื่อตรัสรู้แล้วก็คิดหาคนที่มีสติปัญญาพอจะฟังรู้เรื่องนี่ก็ถึงอาจารย์ทั้งสอง ขึ้นมาทันที แต่เมื่อทรงทราบวาทันทั้งสองเสียชีวิตไปแล้วก่อนหน้านี้เพียง ๗ วัน ก็ทรงนึกถึงศิษย์เก่าแก่ ๕ คน ซึ่งเรียกว่า “ปัญจวัคคีย์”

ปัญจวัคคีย์ได้ตามมาบวชคอยปรนนิบัติพระองค์ ขณะทรงทำทุกรกิริยาอยู่ที่ถ้ำ ซึ่งปัจจุบันนี้เรียกว่า “ดงคศิรี” หัวหน้าชื่อโกณฑัญญะ เคยเป็นหนึ่งในพรามณ์ ๘ คน ที่ถูกเชิญให้ไปทำนายพระลักษณะของเจ้าชายสิทธัตถะ โกณฑัญญะ ทำนายหนักแน่นว่า “พระราชกุมารจะเสด็จออกผนวชและจะได้เป็นพระพุทธเจ้า” เมื่อทราบข่าวพระองค์เสด็จออกผนวช จึงชวนพรรคพวกอีก ๔ คน ตามมาทันขณะที่พระองค์กำลังบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่พอดี

แต่พอพระองค์ทรงเลิกอดอาหาร หันมาเสวยพระกระยาหาร โกณฑัญญะ หมอดูแมนๆ ก็ฉีกตำราทิ้ง ปักใจว่าพระองค์ไม่มีทางบรรลุแล้ว ได้กลายมาเป็นคนเห็นแก่กินเสียแล้ว จึงชวนพรรคพวกหนีไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ปัจจุบันนี้เรียก “สารนาถ” ห่างจากดงคศิรีประมาณสองร้อยกว่ากิโล

พระองค์เสด็จดำเนินโดยพระบาท ทรงพบอาชีวกชื่ออุปกะ เดินสวนทางมา อุปกะแก่งิ่งในบุคลิกอันงามสง่าของพระองค์ จึงถามว่าใครเป็นอาจารย์ พระองค์ตรัสว่า พระองค์เป็นสัมมาสัมพุทธ ตรัสรู้ชอบเอง ไม่มีใครเป็นครูอาจารย์

แกลั่นศีรษะร้องว่า “I see” แล้วก็หลีกทางไป

๓. สรุปเนื้อหาพระสูตรเป็นขั้นตอน

ข้อความตรงนี้ ผู้เขียนพุทธประวัติบอกว่า อุปกะไม่เชื่อ บางฉบับเพิ่ม “แลบลิ้นปลิ้นตาหลอก” เข้าไปด้วย เพื่อให้ชัดแจ้งว่า แก่ไม่เชื่อพระพุทธองค์แน่ๆ แต่ตามวัฒนธรรมแขก การสั่นศีรษะหมายถึงการยอมรับนะครับ ใครไม่เชื่อลองไปพิสูจน์ดูได้ เรื่องนี้ผมเขียนไว้ที่อื่นแล้ว จึงไม่ขอเข้าสู่รายละเอียดที่นี่

ข้อความตอนที่หนึ่งที่ตรัสแก่อุปกะว่า “เราจะเดินทางไปยังแคว้นกาสิ เพื่อหมุ่กงล้อคือพระธรรม และเพื่อลั่นกลองอมตะ” เป็นภาษาสัญลักษณ์ที่ชาวพุทธในกาลต่อมานำเอามาใช้ คือสยามหายานนำเอากลองมาใช้ในพิธีสวดมนต์ทำพิธีกรรม

ทางศาสนา (เวลาพระสวดท่านก็จะตีกองไปด้วย ว่ากันว่าทำจังหวะให้เข้ากับบทสวด แต่ที่จริงน่าจะหมายความว่า ท่านกำลัง “ตีกองอมตะ” คือสอนธรรมมากกว่า)

ทางฝ่ายเถรวาทก็คิดประดิษฐ์ธรรมจักรขึ้นเป็นสัญลักษณ์แห่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีธรรมจักรที่ไหนก็แสดงว่า พระสงฆ์ท่านได้ “หมุนล้อธรรม” ไปที่นั่น

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พวกปัญจวัคคีย์มองเห็น แต่ไกลก็บอกกันว่า “โนนง! ผู้คลายความเพียรเวียนมาเป็นคนมักมากมาแล้ว พวกเราอย่าไปสนใจ บุแต่อาสนะไว้ให้ก็พอ ไม่ต้องลุกขึ้นต้อนรับ” ว่าแล้วก็ทำเป็นไม่เห็น

แต่พอพระองค์เสด็จเข้าใกล้ ต่างคนต่างลืมสัญญาที่ให้กันไว้หมด ลุกขึ้นรับบาตรและจีวร แต่ปากยังแข็งอยู่ พุทธทักทายพระพุทธองค์ว่า “อาวุโสโคตมะ” เทียบกับคำไทยก็คงเป็น “ว่าไง คุณโคตมะ” อะไรทำนองนั้น พระองค์ตรัสว่า “พวกเธออย่าพูดกับตถาคตอย่างนั้น ตถาคตได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว นั่งลงตถาคตจะแสดงธรรมให้ฟัง”

พูดยังไงๆ ปัญจวัคคีย์ก็ไม่เชื่อ “ท่านอดอาหารแทบตายยังไม่บรรลุเลย เมื่อกลายเป็นคนเห็นแก่กินยังมาพูดว่าได้บรรลุ ไม่เชื่อเด็ดขาด”

“ตั้งแต่อยู่ด้วยกันมาพวกเธอเคยได้ยินตถาคตพูดคำนี้บ้างไหม” พระพุทธองค์ย้อนถาม

ปัญจวัคคีย์อึ้ง “เออ จริงสินะ พระองค์ไม่เคยพูดเลย คราวนี้พูดขึ้นมา แสดงว่าคงจะจริงมั้ง”

จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรให้ปัญจวัคคีย์ฟัง เพื่อความเข้าใจง่าย ผมขอสรุปเนื้อหาพระสูตรเป็นขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่หนึ่ง พุทธถึงการปฏิบัติที่ไม่พึงกระทำ หรือ “ทางที่ไม่ควรดำเนิน” ๒ ทางคือ การปล่อยกายปล่อยใจให้สนุกเพลิดเพลินในกามคุณทั้ง ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) แนวทางนี้เรียกว่า “กามสุขัลลิกานุโยโค” แปลตามตัวว่า การประกอบตนให้หมกมุ่นอยู่ในกามสุข ก็หมายถึงการติดอยู่ในการเสพสุขทางเนื้อหนังมังสาอันแหละครับ ที่ทรงสอนว่า ไม่ควรเดินทางสายนี้ เพราะ “เป็นของต่ำ เป็นกิจกรรมของชาวบ้าน เป็นเรื่องของปุถุชน ไม่ใช่สิ่งประเสริฐ และไม่มีประโยชน์” อีกทางหนึ่งที่ไม่ควร

เดินตามก็คือ การทรมานตนให้ลำบากเดือดร้อนต่างๆ เรียกว่า “อรรถกิลมณานุโยค” อันหมายถึงการบำเพ็ญตบะต่างๆ ที่นิยมทำกันในสังคมอินเดียยุคโบราณนั้นแหละครับ เพราะเป็นทุกข์ ไม่ใช่สิ่งประเสริฐและไม่มีประโยชน์

ทั้งสองทางนี้ท่านเรียกว่า “ทางสุดโต่ง” หรือ “ทางตัน” (อันตะ=สุดโต่ง, ตัน) ทางแรกก็หย่อนเกินไป ทางที่สองก็ตึงเกินไป

หมายเหตุไว้ตรงนี้ว่า กามสุขัลลิกานุโยค นั้น พระพุทธองค์ทรงเน้นไปที่ลัทธิโลกายตะ หรือลัทธิวัตถุนิยมอินเดีย ส่วนอรรถกิลมณานุโยค ทรงเน้นไปที่ลัทธิเซน (นิครนถ์) ของศาสนาฮาวีระ หรือ นิครนถนาฎบุตร

ขั้นตอนที่สอง ทรงแสดง “ทางสายกลาง” (มัชฌิมาปฏิปทา) คืออริยมรรค มีองค์แปด ได้แก่ เห็นชอบ, ดำริชอบ, เจรจาชอบ, การงานชอบ, เลี้ยงชีพชอบ, พยายามชอบ, ระลึกชอบ และตั้งใจมั่นชอบ

ขั้นตอนที่สาม ทรงแสดงอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อย่างพิสดาร และครบวงจรว่า พระองค์ตรัสรู้สิ่งเหล่านี้อย่างไร ?

ขั้นตอนที่สี่ ตอนนี้เป็นผลจากการแสดงธรรมจบลง ท่านผู้รวบรวมนำมาผนวกไว้ด้วยว่าหลังจากพระพุทธองค์แสดงธรรมจบลง “โกณฑัญญะ” หัวหน้าปัญจวัคคีย์ “เกิดดวงตาเห็นธรรม” ขึ้น คือเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง (พูดอีกนัยหนึ่งก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลระดับโสดาบัน) พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “โกณฑัญญะรู้แล้วหนอฯ”

ขั้นตอนที่ห้า แทรกเข้ามาเหมือนกัน ตอนนี้อกล่าวถึงพวกเทพ (ไม่ใช่พรคการเมืองนะครับ เทพจริงๆ) ตั้งแต่ภุมมะเทวดา ได้ป่าวประกาศให้รู้ทั่วกันจนถึงหมู่พรหมทั้งหลายว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศพระธรรมอันยอดเยี่ยม ที่ใครๆ ไม่ว่าสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม ก็คัดค้านไม่ได้

คราวต่อไปจะแปล ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ให้อ่านนะครับ.

๔. คำแปลธัมมจักกัปปวัตตนสูตรทั้งหมด

คราวนี้เป็นคำแปลธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ทั้งหมด ดังนี้

“ข้าพเจ้า (พระอานนท์) ได้สดับมาดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาค (คือ พระพุทธเจ้า) ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระองค์ตรัส แก่พระปัญจวัคคีย์ว่า มีทางตัน ๒ ทาง ที่บรรพชิต ไม่พึงดำเนินคือ

๑. การหมกมุ่นอยู่ในกามารมณ์ อันเป็นสิ่งที่เลวทราม เป็นเรื่องของชาวบ้าน ของปฤชชน (คนมีกิเลสหนา) ไม่ประเสริฐ และไม่มีประโยชน์

๒. การทรมาณตนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ประเสริฐและไม่มีประโยชน์ ตถาคต (คือพระพุทธเจ้า) ค้นพบทางสายกลาง ที่ไม่ซึ้งแฉะเกาะเกี่ยวทางตัน ๒ ทางนั้น เป็น ทางที่ทำให้มองเห็นและรู้ความจริงอันสูงสุด เป็นไปเพื่อความสงบ ความรู้ยิ่ง และดับ กิเลสได้สนิท ทางสายกลางนี้คือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพ ชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจมั่นชอบ

ทุกข์ คือ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความ น้อยใจ ความคับแค้นใจ ประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ไม่ได้ ตามปรารถนาโดยสรูป ชั้น ๕ อันเป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่นนี้แหละเป็นทุกข์

เหตุเกิดทุกข์ คือตัณหา (ความทะยานอยาก) ๓ ชนิด ที่เป็นตัวสร้างภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนดยินดี เป็นตัวทำให้เกิดดิ้นรนในเรื่องต่างๆ คือ กามตัณหา (อยากได้ อยากมี อยากเป็น) ภวตัณหา (อยากให้สิ่งที่ได้ ที่มี ที่เป็น คงอยู่นานๆ) วิภวตัณหา (อยากหนีหรือสลัดทิ้งซึ่งภาวะที่ไม่ชอบใจ)

การดับทุกข์ คือ ความดับตัณหา ๓ ชนิดนั้นโดยไม่เหลือ ความสลัดทิ้งไป ความสะละคืน ความหลุดพ้น ไม่มีเยื่อใยใดๆ

ทางดับทุกข์ คือ อริยมรรคมีองค์แปด ได้แก่ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจมั่นชอบ

เราเกิดการหยั่งรู้ ความรู้ทั่วถึง ความรู้แจ้ง ความสว่าง ในสิ่งที่เราไม่เคยได้ สดับมาก่อนว่า นี้ทุกข์ ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ตามเป็นจริง และทุกข์นี้เราได้รู้แล้ว นี้เหตุ เกิดทุกข์ เหตุเกิดทุกข์นี้ควรละ และเหตุเกิดทุกข์นี้เราละได้แล้ว นี้ความดับทุกข์ ความ ดับทุกข์นี้ควรทำให้แจ้งประจักษ์ และความดับทุกข์นี้ เราทำให้แจ้งประจักษ์แล้ว นี้

ทางดับทุกข์ ทางดับทุกข์นี้ควรทำให้เจริญ และทางดับทุกข์นี้เราทำให้เจริญแล้ว

ตราบใดการรู้เห็นตามเป็นจริงในอริยสัจสี่ อันมี ๓ รอบ ๑๒ อากาณนี้ ยังไม่ชัดแจ้ง ตราบนั้นเรายังไม่ประกาศยืนยันว่า เราได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันประเสริฐ ต่อเมื่อการรู้เห็นนั้นชัดแจ้ง เราจึงกล้าประกาศยืนยัน ท่ามกลางหมู่สัตว์อันประกอบด้วยสมณะ พราหมณ์ มนุษย์ เทวดา มารและพรหม การรู้เห็นนั้นเกิดขึ้นแก่เราจริง การหลุดพ้นนั้นแท้จริง ชาตินี้เป็นหนสุดท้าย ไม่มีภพใหม่อีกต่อไป

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบ พระปัญจวัคคีย์ ขึ้นชมภาชิตของพระองค์ โกลนทัตถุญะได้ “ดวงตาเห็นธรรม” เป็นการรู้เห็นแจ่มกระจ่างว่า “สรรพสิ่งมีการเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดา”

เมื่อพระพุทธองค์ทรงหมั่นงลือคือพระธรรมแล้ว เหล่าภุมมเทวดา (เทวดาที่สถิตอยู่บนพื้นดิน) ร้องบอกต่อกันว่า พระพุทธเจ้าทรงหมั่นงลือคือพระธรรม ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้ว ไม่มีใครหมั่นกลับได้ ไม่ว่าสมณะหรือพราหมณ์ มารหรือพรหม แล้วก็บอกต่อๆ กันไปจนถึงพรหมโลก หมั่นโลกธาตุสะท้อนสะท้อนหวั่นไหว ปรากฏแสงสว่างไปทั่วโลก หาประมาณมิได้ ยิ่งกว่าอาณาภาพเทวดาบันดาลเสียอีก พระพุทธองค์ทรงเปล่งอุทานว่า “โกลนทัตถุญะ รู้แล้วหนอฯ”

ดังนั้น โกลนทัตถุญะจึงได้นามต่อมาว่า “อัญญาโณนทัตถุญะ” (โกลนทัตถุญะผู้ฉลาด) ด้วยประการฉะนี้แล

เนื้อหาพระสูตรมีแก่นนี้ ท่านจะสังเกตเห็นว่า สาระจริงๆ อยู่ที่ทรงแสดงอริยสัจสี่ครบวงจร นอกจากนั้นเป็นผลที่เกิดขึ้นหลังจากทรงแสดงจบ ที่ว่า “การหยั่งรู้อริยสัจสี่ของพระพุทธองค์ เป็นการรู้ครบวงจร” คือ รู้ว่าความจริงเป็นอย่างไร (สังขญาณ) รู้ว่าควรจัดการกับมันอย่างไร (กิจญาณ) และรู้ว่าเมื่อจัดการกับมันแล้วได้ผลเป็นอย่างไร (กตญาณ) ขอให้ดูชัดๆ อีกทีเพื่อความกระจ่าง

๑. นี่คือทุกข์ (สังขญาณ) – ทุกข์ควรกำหนดรู้ (กิจญาณ)

ทุกข์กำหนดรู้แล้ว (กตญาณ)

๒. นี่คือสมุทัย (สังขญาณ) – สมุทัยควรละ (กิจญาณ)

สมุทัยละได้แล้ว (กตญาณ)

๓. นี่คือนิโรธ (สังขญาณ) – นิโรธควรทำให้แจ้ง (กิจญาณ)

นิโรธทำให้แจ้งแล้ว (กตญาณ)

๔. นี่คือมรรค (สังขญาณ) –มรรคควรทำให้เจริญ (กิจญาณ)

มรรคทำให้เจริญแล้ว (กตญาณ)

สรุปแล้วรู้ร้อยยี่สิบข้อละ ๓ ขั้นตอน รวมเป็น ๑๒ (๓x๔=๑๒) นี่แหละที่ท่านว่า “รู้ร้อยยี่สิบอันมี ๓ รอบ ๑๒ อากาโร (องค์ประกอบ)”

“รู้ครบวงจรอย่างนี้จึงทำให้หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง มิใช่เพียงท่องได้จำได้ อย่างที่เราท่านทั้งหลายรู้

อนัตตลักขณสูตร

๕. พระสูตรที่แสดงถึงอนัตตา

วันนี้ขอพูดถึงอนัตตลักขณสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์เป็นสูตรที่สอง

เล่าความตามพระบาลี พระไตรปิฎกว่า หลังจากโกญทัณฺเฑาะวได้ “ดวงตาเห็นธรรม” ทูลขอบวชแล้ว พระพุทธองค์ทรงประทานโอวาทแก่สี่ท่านที่เหลือ วัปะกะ กับภททิสสะ ได้ดวงตาเห็นธรรมทูลขอบวชภิกษุทั้งสาม(คือโกญทัณฺเฑาะววัปะกะและภททิสสะ) บิณฑบาตได้อาหารโตมา ทั้งหกท่าน (รวมพระพุทธเจ้าด้วย) ก็ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยอาหารนั้น จากนั้นทรงประทานโอวาทแก่สองท่านที่เหลือจนได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วทูลขอบวช

ข้อความในพระบาลีนี้ท่านองจะให้เข้าใจว่า ในวันเพ็ญ เดือน ๘ นั้น หลังจากทีโกญทัณฺเฑาะวบวชแล้ว วัปะกะกับภททิสสะก็ได้บวชด้วย วันรุ่งขึ้นภิกษุทั้งสามรูปก็ออกบิณฑบาต นำอาหารมาเลี้ยงหกชีวิตที่เหลือ จากนั้นมทานามะกับอัสสสิก็บวชพร้อมกัน

สองวันเท่านั้นที่ทรงประทานการอุปสมบทให้ครบทั้งห้าท่าน (หรือไม่กี่ไม่เกินสามวัน)

แต่คำภีร์อรรถกถาที่อธิบายพระไตรปิฎกกล่าวข้อความคล้ายจะให้เข้าใจไปอีกนัยหนึ่งดังนี้

“ในวันแรมค่ำหนึ่ง ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดขึ้นแก่พระวปปะ ในวันแรม ๒ ค่ำ ได้เกิดขึ้นแก่พระภัททิสะ ในวันแรม ๓ ค่ำ ได้เกิดขึ้นแก่พระมหานามะ ในวันแรม ๔ ค่ำ ได้เกิดขึ้นแก่พระอัลลสชิ ในวันแรม ๕ ค่ำ แห่งปักข์ พระองค์ให้เธอทั้งหมดประชุมพร้อมกัน แล้วตรัสสอนด้วยอนัตตลักขณสูตร”

ถ้าหลังจากได้ธรรมจักขุ (ดวงตาเห็นธรรม) แล้วทูลขอบวชทันที ก็ต่างคนต่างบวชคนละวัน ความจริงจะเป็นฉันใด ฝากให้ผู้ใฝ่รู้พิจารณาด้วย

วันที่ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรเป็นวันไหน พระบาลี พระไตรปิฎกก็ไม่บอกชัด พูดเพียงว่า

“อถโย ภควา...ครั้งนั้นแลพระผู้มีพระภาคตรัสกับพระปัญจวัคคีย์ว่า...”

สมมติ ว่าเป็นวันแรม ๕ ค่ำ ตามนัยอรรถกถาก็แล้วกัน เนื้อหาของพระสูตรความจริงไม่ยาวเลย เนื่องจากข้อความซ้ำไปซ้ำมาจึงควยาวประมาณ ๕ หน้า เมื่อตัดข้อความซ้ำๆ ออกแล้ว มีเนื้อหา ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าตรัสสอนปัญจวัคคีย์ว่า

รูป (ร่างกายอันประกอบด้วยธาตุ ๔ และคุณสมบัติของธาตุ ๔) เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (ความคิดตีคิดซ้ำ) วิญญาณ (ความรู้รู้ผ่านประสาทสัมผัส) เป็นอนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน)

เพราะถ้าสิ่งเหล่านี้เป็นอัตตา (เป็นตัวตนของเรา) แล้วมันก็จะไม่เจ็บป่วย ขอให้มันเป็นอย่างนี้ ไม่ใช่เป็นอย่างนั้นได้ตามปรารถนา แต่เพราะมันเป็นอนัตตา (ไม่ใช่ตัวตนของเรา) เราจึงขอร้องให้มันเป็นอย่างนี้ไม่ใช่เป็นอย่างนั้นไม่ได้ตามปรารถนา

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

พวกเธอคิดอย่างไร ? รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ทั้งภายนอก ภายใน ทั้งหยาบและประณีต ทั้งใกล้และไกล ทั้งหมดล้วนสักแต่ว่ารูป สักแต่ว่าเวทนา สักแต่ว่าสัญญา สักแต่ว่าสังขาร สักแต่ว่าวิญญาณ พวกเธอพึงพิจารณาด้วยปัญญาตามเป็นจริงว่า นั่นมิใช่ของเรา ไม่เป็นเรา มิใช่ตัวตนของเรา

อริยสาวกผู้เฝ่สดับ เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายยึดติด เมื่อคลายยึดติด จิตก็หลุดพ้น เมื่อจิต

หลุดพ้นก็รู้ว่าได้หลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว ได้ประพาศิพรหมจรรย์สมบูรณ์แล้ว กิจที่ควรทำได้ทำหมดแล้ว ไม่ต้องทำอะไรอีกต่อไป

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาจบลง พระปัญญาวัคคีย์ต่างก็โสมนัสชื่นชมภษิตของพระองค์ ขณะพระพุทธองค์ตรัสอธิบายเรื่องนี้อยู่ จิตของพระปัญญาวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอัสวะทั้งหลาย หมดความยึดมั่นถือมั่นแล้ว

พระอรหันต์เกิดมีในโลก ๖ องค์ ณ ครานั้นแล

ใจความของพระสูตรที่จบลงเพียงเท่านี้ ผู้เคยผ่านการบวชเรียนมาคงพอฟังเข้าใจ สำหรับชาวบ้านทั่วไปที่ห่างวัดมากๆ ทั้งชีวิตนี้ก็จะเข้าวัดครั้งเดียว คือตอนตายคงเข้าใจยาก เอาไว้ครวหน่าผมจะลองอธิบายอีกแนวหนึ่งเผื่อจะง่ายขึ้น

หรืออาจจะยากยิ่งขึ้นก็ไม่รู้สิครับ

อนัตตลักขณสูตร

๖. ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

มีท่านผู้รู้ท่านหนึ่งซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของผม (ท่านไม่ยอมให้เอ่ยชื่อ) ตั้งข้อสังเกตว่า พระอัญญาโกณฑัญญะบวชวันเพ็ญเดือน ๘ ในวันนั้นเองตอนเย็นหรือตอนค่ำ พระวัปะและภททियะคงได้บวชด้วย รุ่งเช้าขึ้นมา ทั้งสามรูปก็ออกบิณฑบาตนำอาหารมาเลี้ยงทั้งหกชีวิต สายๆ หรือเย็น วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ นั้นเอง มหานามะและอัสสชิก็ได้บวช

“เข้าใจอย่างนี้ไม่ขัดพระบาลี” ท่านย่ำ ผมเรียนถามท่านว่า ท่านมีเหตุผลอะไรที่เชื่อนั้น

“คุณลืมไปแล้วหรือ วันแรม ๑ ค่ำ เป็นวันเข้าพรรษา ถ้าอีก ๔ รูปที่เหลือบวชหลังวันเข้าพรรษา ก็นับพรรษาไม่ได้ละสิ”

เออ จริงแฮะ ผมคิด ผากท่านผู้เฝ่การศึกษาพิจารณาด้วยแล้วก็แล้วกัน

ครวนี้มาทำความเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหาอนัตตลักขณสูตรต่อไป พระสูตรนี้พระพุทธเจ้าทรงยก “ขันธ ๕” ขึ้นมาอธิบายให้เห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือจะเรียกให้ถูกหลักวิชาจริงๆ ก็ต้องว่า อนิจจตา ทุกขตา

อนัตตตา เรียกว่า ไตรลักษณ์ (ลักษณะที่ปรากฏให้เห็นสามอย่าง) หรือสามัญญ (ลักษณะที่มีเหมือนกันแก่สรรพสิ่ง)

อนิจจตา พระท่านแปลว่า “ความไม่เที่ยง” ฟังแล้วยัง งงๆ อยู่ จนเด็กถามว่า ไม่เที่ยงนี้หมายถึงยังเข้าอยู่ หรือว่าบ้ายไปแล้ว! ความจริงถ้าจะแปลว่า “ความเปลี่ยนแปลง” จะเข้าใจทันที ผมเมื่อก่อนยังคำสลายเป็นเงางามชวนมอง เตี้ยวันก็กลายเป็นสีดอกเลา แล้วก็ขาวโพลน นี่ก็อนิจจตา

ผิวพรรณเคยผ่องใส มีน้ำมีนวล เตี้ยวันนี้เหี่ยวย่น ตกกระกะด่างกะต่างน่าเกลียดจัง แฉมดวงตาที่เคยดำลึบงาม ยิ่งกว่าตาเนื้อทราย (วรรณคดีว่านั่น) ไม่รู้กำมันเหยียบเมื่อใด มีรอยตีนกาเต็มไปหมด นี่ก็อนิจจตา

ทุกขตา ท่านแปลว่า “ความทนไม่ได้” หมายถึงภาวะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ตลอดกาล ภาวะที่ขัดแย้งในตัว ไม่สมบูรณ์ พร้อมทั้งจะเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

อนิจจตากับทุกขตา ไกลเคียงกันมาก ถ้าจะให้เข้าใจง่ายกำหนดดังนี้ครับ อาการปรากฏชัดเจนภายนอก หรือความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏให้เห็น เช่น ผมหงอก ฟันหลุด หนังกี่เหี่ยวย่น เป็นอนิจจตา ความไม่สมบูรณ์ในตัวมันเอง ความบกพร่องภายใน ที่เป็นสาเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นทุกขตา

พูดง่ายๆ ว่า ความเปลี่ยนแปลง (change) คืออนิจจตา สาเหตุของความเปลี่ยนแปลง (subject to change) เป็นทุกขตา

ส่วน อนัตตตา มีความหมาย ๒ นัย คือ (๑) “ไม่ใช่ตน” หมายถึงไม่ใช่ตัวตนของเรา สักแต่ธาตุสี่ชั้นนี้หารวมกัน แล้วก็สมมติว่า นายนั้น นางนี้ เท่านั้นเอง แท้จริงแล้ว ไม่มีตัวตนที่แท้จริง ถึงเวลาก็ดับสลายไปตามเหตุปัจจัย

พระบาลี อธิบายไว้ชัดแล้วว่า ถ้าสิ่งเหล่านี้เป็นตัวเป็นตนของใครจริงแล้ว เขาย่อมบังคับหรือขอร้องมันได้ เช่น บอกมันว่า ผมเอ๋ย ให้แกดางามอยู่อย่างนี้นะ เว้ย อย่าได้หงอกเป็นอันขาด ฟันเอ๋ย เอ็งอย่าโยกคลอนนาเว้ย เคี้ยวอะไรลำบากวะ กำลังวังชาขอให้เข้มแข็งอยู่อย่างนี้น้า อย่าได้ “บ้อล็ก” เป็นอันขาด ขอให้ “เตะปับ” ดังปังๆ ตลอดไป

มันฟังเราไหม ? เปล่าเลย ถึงเวลาผมมันก็หงอก ฟันมันก็โยกคลอน หรือหลุดไป และหมดเร็วหมดแรง ลงตามลำดับ ขนาดขึ้นบันไดยังหอบแล้วหอบอีก

นี่คือความหมายของอนัตตตานัยที่หนึ่ง

ส่วนความหมายนัยที่สองคือ “ไม่มีตัวตนถาวร” อันนี้หมายถึง ไม่มีอัตตาหรืออาตมันถาวร อย่างที่คนสมัยนั้นเชื่อถือและสั่งสอนกัน คือชาวอินเดียนิยมสอนกันว่า ร่างกายแตกดับสลายไปแล้ว ยังมีสิ่งหนึ่งไม่ดับไปด้วย เพราะเป็นสิ่งที่สมบูรณ์ที่สุด (the absolute) สิ่งนี้ที่เรียกกันว่า “อัตตา” (หรืออาตมัน) บ้าง “ชีวะ” บ้าง แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่มีอัตตาอย่างที่ว่านั้น

พระพุทธองค์ทรงบอกให้พระปัญจวัคคีย์ วิเคราะห์แยกแยะชั้น ๕ ไปทีละอย่างๆ เพื่อให้เห็นความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ความเปลี่ยนแปลง ความไม่มีตัวตนและมีชีวะตัวตน เมื่อแยกพิจารณาแล้วก็ให้พิจารณารวมอีกทีว่า เมื่อแยกแต่ละชั้นส่วนออกแล้ว มันยังไม่เที่ยงแท้แน่นอน ไม่มีตัวตนและมีชีวะตัวตน เวลารวมกันแล้วมันจะเที่ยงแท้แน่นอน มีตัวตนและเป็นตัวตนได้อย่างไร

ชั้น ๕ คืออะไร คงไม่ต้องแจงอีกนะครับ เพราะได้พูดไว้ย่อๆ ในตอนก่อนแล้ว พระองค์ทรงใช้วิธีถามให้คิด ตล่อมให้เข้าจุด ในที่สุดปัญจวัคคีย์ ก็ได้คำตอบด้วยตนเอง เป็นวิธีการที่เปิดโอกาสให้ผู้ฟัง มีส่วนร่วมในการเรียนการสอนและได้ใช้บทบาท แห่งปัญญาของตนคิดและเข้าใจโดยอิสระ ปราศจากการครอบงำ และยึดเยียด นับเป็นวิธีการสอนที่ทันสมัยอยู่เสมอ

ลองศึกษาเทคนิคและวิธีการสอนปัญจวัคคีย์ ในพระสูตรนี้ ของสมเด็จพระบรมครูดูสิครับ บางที่ท่านอาจจะ “ตรัสรู้” ก็ได้

อาทิตตปริยายสูตร

๗. ภูมิหลังของชฎิล ๓ พี่น้อง

คราวที่แล้วเขียนว่าท่านผู้รู้ที่ผมเคารพนับถือท่านหนึ่งทักว่าถ้าวัปะภททียะมหานามะ และอัสสชิ บวชพระหลังวันแรม ๑ ค่ำ ก็ไม่ได้เข้าพรรษาสิ น่าจะบวชวันแรม ๑ ค่ำนั้น ผมก็ว่าเข้าทีดี ผากให้ผู้เฝ้การศึกษาพิจารณาด้วย

วันนี้มีผู้เฝ้การศึกษาท่านหนึ่ง เพื่อนบ้านผมเอง มาบอกว่า สมัยนั้นยังไม่มีพุทธบัญญัติว่าด้วยการอยู่จำพรรษามีชีหรือ การเข้าพรรษาเพิ่งมามีขึ้นหลังจากนั้นหลายปี เนื่องจากมีพระมากขึ้น ท่องเที่ยวไปตามชนบทต่างๆ ในฤดูฝน บ้างก็เหยียบ

ย่าข้าวกล้าชาวนาที่เป็นตำหนิติติงของชาวบ้าน พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติให้สาวกของพระองค์อยู่ประจำที่เป็นเวลาสามเดือน อันเรียกว่า จำพรรษา

ผมเห็นจะต้องพูดประโยคเดิมว่า “เออ เข้าทีดี ผากให้ผู้เฒ่าการศึกษาพิจารณาด้วย”

ต่อไปมาว่าด้วยพระสูตรสำคัญที่ ๓ คืออาทิตตปริยายสูตร หลังจากทรงประทานอุปสมบทแก่ปัญจวัคคีย์แล้ว ก็มีบุตรชายเศรษฐี เมืองพาราณสี ชื่อ ยสะ หนีพ่อแม่มาบวช ยสะนี้ตำราอรรถกตา บอกว่า เป็นบุตรนางสุชาดา ผู้ถวายข้าวมธุปายาส แต่พระพุทธองค์ก่อนตรัสรู้ ผมงังๆ ว่านางสุชาดา นั้นอยู่ตำบลอรุเวลาเสนานิคม พุทธคยา เมืองราชคฤห์ ห่างจากป่าอิสิปตนมฤคทายวัน หรือสารนาถ ปัจจุบันเป็นร้อยๆ กิโลเมตร ไลน์จึงว่าอย่างนั้น

ท่านก็บอกต่อไปว่า หลังจากถวายข้าวมธุปายาสแล้วไม่นาน นางก็ย้ายตามสามีซึ่งเป็นนักธุรกิจ มาอยู่ที่เมืองพาราณสี เรื่องนี้เราเกิดไม่ทัน ไม่มีปัญญาจะเถียงท่าน จำต้องฟังท่าน

เมื่อยสะบวชก็นำพาโยมพ่อ โยมแม่ มาเป็นอุบาสกคู่แรกที่นับถือพระรัตนตรัย และเพื่อนๆ อีก ๔ คน คือ วิมล สุพาหุ ปุณณชิ และควัมปติ พร้อมบริวารอีก ๖๐ คน ตามมาบวชด้วย

ตกลงในช่วงเวลาอันสั้นนี้ ได้มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลกจำนวน ๖๐ องค์ พระพุทธองค์จึงทรงสั่งแยกย้ายกันไปเพื่อประกาศพระพุทธศาสนา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง ได้เสด็จดำเนินมุ่งหน้าไปยังเมืองราชคฤห์ เพื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสารตามสัญญาที่ให้ไว้ก่อนตรัสรู้ ระหว่างทางพบมาณพ ๓๐ คน เรียกว่า “ภัทท - วัคคีย์” กำลังไล่ล่าตามโสเภณีคนหนึ่งที่พักเธอ “หิ้ว” มาขี้กนิก สบโอกาสเหมาะสมคุณโสฯ เธอลักเครื่องถนิมพิมพาภรณ์หนีไป พวกหนุ่มเจ้าสำราญทูลถามว่า พบหญิงสาวคนหนึ่งผ่านมาทางนี้ไหม

พระองค์ตรัสเตือนสติว่า “เที่ยวแสวงหาหญิงสาวทำไม แสวงหาตัวเองให้พบไม่ดีกว่าหรือ”

แล้วทรงแสดงธรรมให้ฟัง ทรงประทานอุปสมบทให้แล้วส่งไปเผยแผ่พระศาสนา หลังจากทรงอบรมสั่งสอนให้ได้บรรลู่อรหัตผลแล้ว พระพุทธองค์เสด็จดำเนิน

ต่อไปยังตำบลอุรุเวลา นอกเมืองราชคฤห์ อันเป็นนิเวศสถานของชฎิลสามพี่น้อง

ชฎิล คือ นักบวชเกล้าผม พี่ชายใหญ่ชื่อ อุรุเวลกัสสปะ ตั้งอาศรมอยู่ต้นน้ำ เนรัญชรา มีบริวาร ๕๐๐ คน น้องคนกลางชื่อ นทีกัสสปะ ตั้งอาศรมอยู่ค้ำน้ำถัดมา มีบริวาร ๓๐๐ คน ส่วนน้องคนเล็กชื่อ คยากัสสปะ ตั้งอาศรมอยู่ใต้สุด มีบริวาร ๒๐๐ คน ชฎิลพวกนี้ถือลัทธิบูชาไฟ

พูดถึงตรงนี้ ชาวพุทธทั่วไปก็คงงงเหมือนผมนั่นแหละว่า บูชาไฟคือทำอย่างไร ไฟมันสำคัญอย่างไร จึงต้องบูชามัน ขอแฉะตรงนี้สักหน่อย (อาจจะแฉะนานสักนิดนะครับ)

การบูชาไฟเป็นความเชื่อสืบกันมาแต่แนวคิดที่ว่า เดิมทีพระเจ้าผู้สร้างโลกองค์เดียว นามว่า “ปชาบดี” พระองค์ต้องการสร้างโลกสร้างสัตว์ทั้งหลายขึ้น จึงทรงบำเพ็ญตบะและได้ประทานกำเนิดแก่อัคนีเทพเป็นองค์แรก ออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์ (คำ “อัคนี” แปลว่า มีก่อน เกิดก่อน เพี้ยนมาจากคำว่า อัคร) เพราะเหตุที่อัคนีเกิดจากพระโอษฐ์ของปชาบดี จึงเป็นพี่ชายใหญ่ของปวงเทพทั้งปวง และมีหน้าที่เสวยอาหารหรือเครื่องสังเวย

เมื่อพวกพราหมณ์ประกอบพิธีบูชาไฟที่เรียกว่า อัคนีโหตระ (บาลีว่า อัคคิหุตตะ) เขาจะสวดอ้อนวอนอัคนีเทพให้ช่วยเป็นสื่อ นำเครื่องสังเวยขึ้นไปถวายพระปชาบดี และทวยเทพบนสวรรค์ แล้วก็ใส่เครื่องสังเวยทั้งหลายลงในไฟ

การใส่เครื่องสังเวยลงในไฟก็เท่ากับว่าได้ใส่ลงในโอษฐ์ของอัคนีเทพ เมื่อเปลวไฟพวยพุ่งขึ้นก็หมายความว่า องค์อัคนีเทพทรงนำเอาเครื่องสังเวยเหล่านั้นขึ้นไปสรวงสวรรค์ เมื่อถึงสวรรค์แล้วอัคนีเทพ ก็จะป้อนเครื่องสังเวยเหล่านั้นแก่พระปชาบดี และเทพอื่นๆ ด้วยปาก ดุจแม่นกป้อนเหยื่อแก่ลูกนกฉะนั้น

ไฟมีบทบาทสำคัญอย่างนี้ จึงมีคำสรรเสริญไว้ในคัมภีร์พราหมณ์ว่า

“อัคนีโหตระ (การบูชาไฟ) เป็นประมุขแห่งยัญทั้งหลาย การบูชาไฟ ประเสริฐที่สุดในบรรดาการบูชาทั้งปวง”

ชฎิลสามพี่น้องพร้อมบริวารจำนวนพันก็เชื่อถ้อยอย่างนี้ จึงประกอบพิธีบูชาไฟอย่างเอาเป็นเอาตายเพื่อหวังให้จอมเทพและเทพทั้งหลายโปรดปราน

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงอาศรมของอุรุเวลกัสสปะ พี่ชายใหญ่ของชฎิลทั้งปวงใน

เวลาเย็น ทรงขอพักอาศัยสักคืน อรุณเวลกัสสปะไม่ยอมให้พักด้วย จึงบอกให้ไปพักที่
โรงไฟอันเป็นสถานที่ประกอบพิธีบูชาไฟ ว่ากันว่ามีนาคราช (ก็คงเป็นอย่างงูใหญ่) อยู่

“เจองูใหญ่ เดียวก็เผ่นหนีเอง” แกคงคิดอย่างนี้

รุ่งเช้าขึ้นแก่ก็พาบริวารมาโรงไฟ เพื่อมาดูว่า สมณะหนุ่มคงเสร็จพญานาค
เรียบร้อยแล้ว ที่ไหนได้ กลับเห็นพระพุทธรองค์ประทับนั่งเป็นสง่าอยู่ พวกมันมองหา
พญานาคว่าไปอยู่เสียที่ใด พระพุทธรองค์ทรงเปิดฝาบาตรให้พวกเขาดู ต่างอุทานด้วย
ความประหลาดใจ

ทรงใช้อิทธิฤทธิ์ย่อให้มันเล็กนิดขดมะก่องต้องอยู่ในบาตรนั้นแล

อาทิตตยปริยายสูตร

๘. สรรพสิ่งร้อนเป็นไฟ

พวกชฎิลมีอรุณเวลกัสสปะ เป็นหัวหน้าต่างยอมสรีโรราบคาบแก้ว (เป็นสำนวน
มิได้คาบแก้วจริงๆ) ต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รับฟังพระโอวาทจากพระพุทธร-
องค์ สลัดคราบนักบวชเกล้ามวยผม บวชเป็นสาวกของพระพุทธรองค์

บริหารเครื่องใช้ไม้สอยแบบชฎิล ก็ถูกโยนทิ้งน้ำหมด ว่ากันว่าเครื่องแต่งผม
ชฎา สาแหรก คาน เครื่องบูชาไฟ น้ำเต้า หนังสือ ไม้สามง่าม ของเหล่านี้ลอยเท้งเต้ง
มาตามน้ำ ชฎิลผู้น้อยหรือ “ซื่อตี่” เห็นเข้านึกว่าเกิดอันตรายขึ้นแก่ “ซื่อเฮีย” พร้อม
บริวาร จึงพากันขึ้นไปหา รู้ว่าอะไรเป็นอะไรก็เกิดความเลื่อมใส พากันลอยบริวารลง
แม่น้ำเช่นเดียวกัน “น้องเล็ก” อยู่สุดค้ำน้ำ นึกว่า “พี่ใหญ่” และ “พี่รอง” ประสบ
อันตราย จึงพาบริวารขึ้นไปดูก็สละเพศภาวะชฎิล เช่นเดียวกับพี่ชายทั้งสอง

พระพุทธรองค์ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาให้ชฎิลสามพี่น้อง พร้อมบริวาร
รวมแล้วมีหนึ่งพันสามรูป แล้วทรงพาภิกษุเหล่านี้ไปยังตำบลคยาสี่สะ ประทับอยู่ ณ ที่
นั้นชั่วระยะหนึ่ง เมื่อทรงเห็นว่าสาวกของพระองค์ มีความพร้อมแล้ว จึงแสดงอาทิตต-
ปริยายสูตรให้ฟัง

ต่อไปนี้ขอสรุปเนื้อหาของพระสูตรให้ฟังดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ทุกสิ่งร้อนเป็นไฟ ทุกสิ่งที่ว่าร้อนเป็นไฟคืออะไรเล่า ตา หู
จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ การรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ร้อนเป็นไฟ สัมผัส

เกิดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ร้อนเป็นไฟ ความรู้สึกเกิดจากสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ร้อนเป็นไฟ”

ร้อนเพราะอะไร ร้อนเพราะไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ ร้อนเพราะความเกิดความแก่ ความตาย ร้อนเพราะความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ

นี่แหละที่ว่าทุกสิ่งร้อนเป็นไฟ

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเมื่อรู้เห็นอย่างนี้ ย่อมหน่ายในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หน่ายในการรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หน่ายในทางสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หน่ายในความรู้สึกเกิดจากสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อหน่ายก็ย่อมคลายกำหนด

เมื่อคลายกำหนด จิตก็หลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่น เมื่อจิตหลุดพ้นก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่าชาติสิ้นแล้ว เราได้ประพาศพรหมจรรย์สมบูรณ์แล้ว (คือได้บรรลุจุดหมายปลายทางแล้ว) ไม่ต้องทำอะไรอีกต่อไปแล้ว”

พระสูตรนี้เป็นภาษาบาลี ๒ หน้า ที่สรุปข้างต้นก็ยิ่งยาวไป ถ้าจะสรุปให้สั้นง่ายแก่การจำจะได้ดังนี้

“ทุกอย่างร้อนเป็นไฟ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ การรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ ความรู้สึกเกิดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ ร้อนด้วยไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ ร้อนด้วยชาติ ชรา มรณะ ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ทุกข์ใจและความคับแค้นใจ อริยสาวกรู้เห็นเช่นนี้ ย่อมหน่าย คลายกำหนด ไม่ยึดมั่นถือมั่น มีจิตหลุดพ้น และรู้ว่าตนได้สิ้นภพสิ้นชาติ บรรลุเป้าหมายสูงสุดของพรหมจรรย์ ไม่ต้องทำอะไรอีกต่อไปแล้ว”

เมื่อทรงเทศน์จบลง อดีตชฎิล ๑,๐๐๓ รูปก็บรรลุพระอรหัต (อย่าแก่เป็น “อรหันต์” เพราะในที่นี้เป็นคำนามที่หมายถึง “ภาวะของพระอรหันต์”) พร้อมกันเป็นอันว่าด้วยระยะเวลาอันสั้น พระพุทธองค์ทรงได้สาวกจำนวนพัน มากพอที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางภายในเวลาอันรวดเร็ว

มีข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ พระพุทธเจ้าทรงทราบนิสัย (ความเคยชิน) อุปนิสัย (แนว) และอหิมุติ (ความถนัด) ของผู้ฟังเทศน์ จึงทรงเลือกเรื่องแสดงให้เหมาะกับนิสัย อุปนิสัย และอหิมุติของผู้ฟัง เพราะเหตุนี้เอง เวลาทรงแสดงธรรมให้ใครฟัง คนๆ นั้น จึงบรรลุธรรมทันที เป็นที่น่าอัศจรรย์

อย่างพวกชฎิลนี้ วันๆ ก็หมกมุ่นอยู่แต่กับการบูชาไฟ หายใจเข้าก็บูชาไฟ หายใจออกก็บูชาไฟ ว่าอย่างนั้นเถอะ ย่อมมีประสบการณ์เกี่ยวกับความร้อน เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสประโยคแรกว่า

“สพพ์ ภิกขเว อาทิตตํ ภิกษุทั้งหลาย ทุกสิ่งทุกอย่างร้อนเป็นไฟ”

เท่านั้น พวกนี้ก็หุ้ผึ้ง

“เอ มันมีแต่ไฟเท่านั้นที่ร้อน ทำไมพระองค์บอกว่า ร้อนไปหมดทุกอย่าง”

ชักเกิดความอยากรู้อยากเห็นมาทันที

พระพุทธองค์ก็ทรงรู้ความในใจของพวกเธอ จึงตรัสยั่วให้กระหาย ใครรู้มาก ขึ้นว่า

“ภิกขุ ภิกขเว สพพ์ อาทิตตํ ภิกษุทั้งหลาย อะไรเล่า ที่ว่าทุกอย่างร้อนเป็นไฟ”

ทรงเว้นระยะชั่วขณะยิ่งเร้าให้พวกเธออยากรู้อีก “นั่นสิ อะไรล่ะ”

“จกฺขิ อาทิตตํ...ตาร้อนเป็นไฟ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ร้อนเป็นไฟ...”

พระองค์ตรัสต่อไป ค่อยๆ ขยาย ค่อยๆ อธิบาย ทีละนิดๆ พวกเธอก็ฟังเพลิน จนกระทั่งเกิดญาณหยั่งรู้ในที่สุด

ที่บ่งกันว่าฟังพระเทศน์ ฟังผู้รู้ทางศาสนาเทศน์หรือบรรยายธรรมไม่ค้อยรู้ เรื่องก็เพราะผู้เทศน์ ผู้บรรยาย ไม่คำนึงถึงประสบการณ์ ภูมิหลังของผู้ฟัง ตนถนัด เรื่องอะไรก็พูดแต่เรื่องนั้น ผู้ฟังจะเป็นใครก็ตาม เวลายกตัวอย่างที่กัโณน ยกแม่น้ำคงคา เมืองพาราณสีของพระเจ้าพรหมทัตโณน แล้วใครมันจะมองเห็นภาพ

ยกแม่น้ำเจ้าพระยา (ที่กำลังจะเน่า)

ยกกรุงเทพเมืองฟ้าอมร หรือยกรัฐบาลลิครับ ค่อยนำลนใจ

ภาพปางปฐมเทศนา เทคนิคการปักรูปบนผืนผ้า ของชนชาติพม่า ใช้เพื่อการบูชาเรียนรู้
ธรรมะของพุทธเจ้าทั้งหลาย และนิยมเรียกผ้าเพื่อการบูชาพระพุทธรูปและพระธรรมนี้ว่า ผ้า
พระบฏ

